

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ**

ЛЮДИНА І СВІТ ПРОФЕСІЙ

**навчально-методичний посібник
для педагогічних працівників**

Івано-Франківськ – 2015

УДК 373.6: 004
ББК 74.212
Л 34

Людина і світ професій: навч.-метод. посіб. [для 8–9-х класів] / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, С. М. Дятленко, І. І. Ткачук, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко; за ред. О. Л. Мельника]. – Івано-Франківськ : “НАІР”, 2015. – 160 с.

Схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах комісією з трудового навчання і креслення Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України (протокол № 2 від 15 квітня 2014 р.; лист Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України (лист МОН України №14.1/12-Г-948 від 23 червня 2014 р.)

Рекомендовано до друку

вченою радою Інституту проблем виховання НАПН України
(протокол №8 від 30 травня 2013 р.)

Рецензенти

Рибалка В. В., доктор психологічних наук, професор;
Литовченко О. В., кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник.

Людина і світ професій: навч.-метод. посіб. [для 8–9-х класів] / [О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан, С. М. Дятленко, І. І. Ткачук, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко; за ред. О. Л. Мельника]. – Івано-Франківськ : “НАІР”, 2015. – 160 с.

Навчально-методичний посібник є частиною програмно-методичного комплексу “Людина і світ професій” для учнів 8–9-х класів (9, 17, 35, 70 год), який має на меті формування компетентності учнів основної школи у виборі напряму профільного навчання у старшій школі й реалізацію в майбутньому професійної кар’єри.

Структура і зміст посібника відповідають програмі “Людина і світ професій” (70 год). У ньому розкрито основні теоретичні положення, якими мають оволодіти учні 8–9-х класів у процесі вивчення заданих програмою розділів і тем. Навчально-методичний посібник може бути також застосовано під час упровадження програми “Людина і світ професій” (9, 17 і 35 год).

УДК 373.6: 004
ББК 74.212
Л 34

© О. В. Мельник, О. Л. Морін, Л. А. Гуцан,
І. І. Ткачук, З. В. Охріменко, О. М. Пархоменко, Л. І. Гриценко

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	7
Розділ 1. ВСТУП. СВІТ ПРОФЕСІЙ	14
Мета і завдання курсу “Людина і світ професій”. Значення правильного вибору професії для особистості та сучасного суспільства. Проблема професійного самовизначення. Типові помилки вибору професії і їхні наслідки	15
Підрозділ 1.1. МОТИВИ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ	18
1.1.1. Сфери людської діяльності та види праці. Виробнича сфера, бізнес, наука, культура, освіта, сфера обслуговування	18
1.1.2. Мотиви вибору професії. Поняття про мотиви та потреби людини. Види мотивів та їх урахування під час вибору професії. Зовнішні (об’єктивні) і внутрішні (суб’єктивні) фактори вибору професії	20
Підрозділ 1.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙ	23
1.2.1. Поняття “професія”. Професія, спеціальність, кваліфікація, посада. Види професій. Галузі господарства. Загальні відомості про галузеву класифікацію професій	23
1.2.2. Різні підходи до класифікації професій. Державний класифікатор професій України	25
1.2.3. Професійна діяльність людини. Зміст і структура професійної праці. Загальна характеристика професійної діяльності: предмет, мета, засоби, умови тощо	28
1.2.4. Класифікація професій за предметом праці. Загальний огляд п’яти типів професій	31
1.2.5. Класифікація професій за метою праці: гностична, перетворювальна, пошукова	35
1.2.6. Класифікація професій залежно від засобів праці: ручні, механізовані, автоматизовані, комп’ютеризовані тощо	36
1.2.7. Класифікація професій за умовами праці: в умовах звичайного клімату, на відкритому повітрі з різкими змінами клімату, в екстремальних умовах, з підвищеною моральною відповідальністю за життя і здоров’я людей	37
1.2.8. Професії типу “людина – людина”. Детальний огляд професій типу “людина – людина”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них	38
1.2.9. Професії типу “людина – техніка”. Детальний огляд професій типу “людина – техніка”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них	40
1.2.10. Професії типу “людина – природа”. Детальний огляд професій типу “людина – природа”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них	42

1.2.11. Професії типу “людина – знакова система”. Детальний огляд професій типу “людина – знакова система”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них	45
1.2.12. Професії типу “людина – художній образ”. Детальний огляд професій типу “людина – художній образ”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них	48
Розділ 2. ОБРАЗ “Я”	51
Підрозділ 2.1. “Я” І МОЇ МОЖЛИВОСТІ	51
2.1.1. Що я знаю про себе і свої можливості. Образ “Я”. Психічне, соціальне та фізичне “Я”	51
2.1.2. Асоціації та уява людини. Вплив реклами на уявлення людини про себе і свої можливості	55
2.1.3. Самооцінка та її значення для правильного вибору майбутнього профілю навчання. Самопізнання і самовиховання	57
2.1.4. Увага та її особливості. Види уваги. Структура і якості уваги. Увага і професійна діяльність людини. Засоби розвитку уваги	61
2.1.5. Пам’ять і її значення для професійної діяльності людини. Види пам’яті. Запам’ятовування, збереження і забування інформації. Продуктивність пам’яті. Довгострокова, короткочасна та оперативна пам’ять	65
2.1.6. Мислення. Види мислення та їх характеристики. Особливості мислення і його значення для вибору майбутньої професії. Моделі інтуїтивних та логічних мисленнєвих рішень	68
2.1.7. Темперамент і врахування його особливостей у професійній діяльності. Типи темпераменту. Характеристика якостей темпераменту. Переваги та недоліки основних типів темпераменту	71
2.1.8. Характер як відносно стійке поєднання характеристик особистості. Характер і фізіологічні особливості людини. Урахування домінуючих рис характеру у виборі майбутньої професії	74
2.1.9. Емоції, їх прояв і значення у професійній діяльності людини. Емоційні стани: афект, настрої, почуття. Емоції і ставлення людини до праці	77
2.1.10. Сприймання та воля і їх врахування у процесі вибору майбутньої професії. Сила волі. Суперечність “хочу”, “потрібно”, “мушу”. Залежність волі від розвитку інтелекту і культури (духовності) людини. Прояви сили волі у критичних умовах	80
2.1.11. Стрес, розчарування і оптимізм. Вплив стресу на здоров’я людини. Дистрес і депресія. Саморегуляція – шлях до подолання стресу	83
Розділ 3. ТЕХНОЛОГІЯ ВИБОРУ ПРОФІЛЮ НАВЧАННЯ	88
Підрозділ 3.1. МОЄ МІСЦЕ У СУСПІЛЬСТВІ	88
3.1.1. Вступ. Умови самореалізації людини на ринку праці. Сучасний світ і проблеми підлітка. Профільне навчання – перший крок до вибору професії	88

3.1.2. Як адаптуватись у сучасному суспільстві. Зміни у суспільстві за останні десятиріччя і їхній вплив на світ професійної праці людини. Конкурентоспроможність і мобільність сучасного фахівця. Напрями здобуття професії	92
3.1.3. Суспільство майбутнього і моє місце в ньому. Проблема глобалізації. Інтеграція вітчизняного ринку праці у світовий економічний простір	95
3.1.4. Вплив суспільства на вибір професії. Морально-духовні цінності у сфері праці. Соціальні норми, стереотипи і вірування. Вплив масової інформації і реклами на вибір професії	97
Розділ 3.2. “Я” І СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ	102
3.2.1. Поняття про виробничі групи, соціально-професійні об’єднання, групи. Група, команда, колектив. Спілкування і взаємодія у групі. Стилі поведінки у групі. Особистий приклад	102
3.2.2. Особистість у діяльності групи. Навички групової роботи. Уміння бути членом команди, працювати на колективний результат, поважати внесок інших	106
3.2.3. Механізми міжособистісного сприйняття. Перше враження. Ефект ореола та інше. Вплив настанови на міжособистісне сприйняття	108
3.2.4. Спілкування. Функції і засоби спілкування. Спілкування з дорослими та однолітками. Уміння слухати співрозмовника	110
3.2.5. Спілкування і майбутня професійна діяльність особистості. Зв’язок уміння спілкуватися та майбутнього профілю навчання. Вимоги профільного навчання до рівня розвитку вміння організаторської та комунікативної взаємодії	113
Розділ 3.3. НАПРЯМИ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ	116
3.3.1. Сутність, мета і принципи організації профільного навчання. Модель профільного навчання у системі загальної середньої освіти України. Перші профільні школи в Україні	116
3.3.2. Зміст профільної освіти. Стратегія і модель внутрішньошкільної профілізації. Функції освітнього закладу	118
3.3.3. Технологічний напрям профільного навчання. Зв’язок між технологічним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня технологічного напрямку профільного навчання	122
3.3.4. Суспільно-гуманітарний напрям профільного навчання. Зв’язок між суспільно-гуманітарним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання	126
3.3.5. Філологічний напрям профільного навчання. Зв’язок між філологічним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня філологічного напрямку профільного навчання	130
3.3.6. Художньо-естетичний напрям профільного навчання. Зв’язок між художньо-естетичним напрямом профільного навчання й визначеними сферами	

професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня художньо-естетичного напрямку профільного навчання134

3.3.7. Природничо-математичний напрям профільного навчання. Зв'язок між природничо-математичним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня природничо-математичного напрямку профільного навчання136

3.3.8. Спортивний напрям профільного навчання. Зв'язок між спортивним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня спортивного напрямку профільного навчання143

3.3.9. Шляхи організації власної життєдіяльності з метою майбутнього ефективного опанування обраним навчальним профілем. Самоосвіта, самовиховання та самовдосконалення до рівня вимог майбутнього профілю навчання. Готовність особистості до вибору майбутнього профілю навчання145

Розділ 3.4. ТЕХНОЛОГІЯ ВИБОРУ НАВЧАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ ...147

3.4.1. Ринок освітніх послуг: можливі шляхи набуття визначеного профілю та здобуття освіти. Особливості професійної підготовки. Інформаційне поле пошуку можливостей продовження навчання за обраним профілем147

3.4.2. Індивідуальна освітня траєкторія старшокласника у виборі майбутнього профілю навчання та її побудова. Головний та резервний професійні плани149

3.4.3. Екскурсія до навчальних закладів різних типів. Зустріч із випускниками, які закінчили різні профільні школи150

3.4.4. Профільні проби. Захист обраного профілю. Уточнення, конкретизація, поглиблення знань про обраний профіль, перевірка правильності міркувань, що привели до такого вибору155

ПЕРЕДМОВА

Проблема формування в учнів 8–9-х класів компетентності до вибору профілю навчання у старшій школі актуалізована нормативними документами держави в галузі освіти (Закон України “Про освіту”; Закон України “Про загальну середню освіту”; нова редакція Концепції профільного навчання в старшій школі та ін.), які передбачають запровадження допрофільної підготовки та профільного навчання старшокласників. Актуальною означена проблема є ще й тому, що процеси профілізації навчання у старшій школі суттєво змінюють традиційне бачення науковцями та практиками професійного самовизначення учнівської молоді, у структуру якого вводиться етап вибору ними профілю навчання, який тісно пов’язаний з майбутньою сферою професійної діяльності. Останнє свідчить про гостру потребу вирішення цієї проблеми на теоретичному, організаційному та методичному рівнях.

Проблема ставлення особистості до себе як суб’єкта професійного розвитку, діяльності та спілкування перебуває в межах гуманістичного принципу єдності діяльності, свідомості й особистості, діалектичного взаємозв’язку її свідомості, самосвідомості та саморозвитку, який останніми роками є домінантним у дослідженнях педагогів, психологів і соціологів. І це не випадково, оскільки означений принцип передбачає формування учня старшої школи як суб’єкта майбутньої професійної діяльності, що потребує від нього розгорнутого в часі й відносно самостійного пошуку професії, зважаючи, передусім, на власні інтереси та можливості, і лише згодом на кон’юнктуру ринку праці.

Людина об’єктивно виступає (і вивчається) у системі нескінченно різноманітних суперечливих якостей. Найважливіша з них – бути суб’єктом, тобто творцем своєї історії, вершителем свого життєвого шляху: ініціювати й виконувати практичну діяльність, спілкування, поведінку, пізнання та інші види специфічно людської активності – творчої, моральної, вільної. Суб’єкт – це людина (люди) на вищому (для кожного з них) рівні активності, цілісності й автономності.

Означене вище гуманістичне розуміння людини як суб’єкта діяльності і спілкування простежується в більшості сучасних теорій професійного становлення та розвитку особистості (К. Абульханова-Славська, Б. Ананьєв, Л. Анциферова, І. Бех, А. Брушлінський, А. Бодальов, Г. Костюк, Д. Леонтєв, В. М’ясищев, К. Платонов та інші), в яких через категорію суб’єкта узагальнено розкривається цілісність усіх його якостей (природних, індивідуальних, соціальних, суспільних). Принципова новизна такого теоретико-методологічного підходу полягає в обов’язковому врахуванні свідомого ставлення особистості не лише до об’єктивного світу, а й до самої себе (самоствалення). Саме у межах понять “ставлення” і “самоствалення” розкривається у всій значущості вибір профілю навчання старшокласником як етап його професійного самовизначення, що передбачає процеси не тільки самопізнання, самооцінки та самовдосконалення, а й саморозуміння та самоприйняття власної неповторності й самоцінності.

Організаційно-методичні засади формування в учнів 8–9-х класів компетентності у виборі профілю навчання у старшій школі мають забезпечувати достатній рівень не лише усвідомленого та обґрунтованого ставлення (“хочу”, “можу”, “потрібно”) кожного старшокласника до бажаного або ж обраного профілю навчання, а й ставлення до себе як суб’єкта майбутнього профільного навчання. Таке самоставлення репрезентує перехід дихотомії “Я і майбутній профіль навчання” в “Я у середовищі профільного навчання”. Це свідчить про те, що до традиційного “хочу”, “можу” та “потрібно” обов’язково додається “дію”, набуваю досвіду вирішення практичних профорієнтаційних завдань. Це, на нашу думку, й забезпечуватиме високий рівень компетентності учня у виборі майбутнього профілю навчання.

Автори посібника наголошують, що традиційно організований профорієнтаційний процес, в якому особистість учня є лише об’єктом організованого педагогічного впливу, за сучасних умов не забезпечує повною мірою можливості для профільного самовизначення старшокласника, активного конструювання й реалізації власної програми професійного зростання та досягнення в майбутньому професійної майстерності. І це закономірно, адже нині обрати майбутній профіль навчання на основі лише свідомого ставлення до такого вибору, насамперед зважаючи на освітній попит та потреби суспільства у відповідних фахівцях і тільки згодом на власні бажання та можливості, надто складно.

Не повною мірою вирішує таку проблему і традиційна система професійної орієнтації, в якій, на основі виявлення причинно-наслідкових зв’язків і фіксування зрушень у свідомості особистості під впливом цілеспрямованого навчання та виховання, розкривалися об’єктивні закономірності онтологічного просування особистості до вершини професійного розвитку. Проблема професійного самовизначення також, за визнання причинно-наслідкових детермінант розвитку психіки людини, перебувала лише у межах категорії “свідомість”, завдяки якій забезпечувалося усвідомлене ставлення людини до явищ об’єктивного світу й самої себе. Це призводило до розуміння особистості як пасивної істоти, яка відповідає лише на зовнішні впливи. Така пасивність і відводила їй роль “гвинтика” державно-виробничої машини, складового, але не найважливішого, елемента продуктивних сил і виробничого потенціалу держави. Особистість виступала в такому середовищі його продуктом, кількісні й якісні професійні характеристики якого задавалися системою навчання та виховання. При цьому вважалося, що суспільство, передусім, впливає на індивіда, а особистість як член суспільства виконує задані ним функції та ролі. Тобто, у системі навчання і виховання особистість виступала об’єктом впливу, а відповідним чином організоване середовище розвитку мало обов’язково забезпечити її заздалегідь визначеним рівнем знань, сформованими поглядами, ідеями, переконаннями й т. д. Проблема дослідження готовності особистості до професійного самовизначення підпорядковувалася тій же меті – усвідомлення значущості вимог середовища і свідоме ставлення до визначених суспільством

ідеологічних норм, правил і приписів у діяльності та спілкуванні. Тут йшлося завжди про готовність до професійного самовизначення.

Така дослідницька позиція у сфері професійної орієнтації учнівської молоді, що тривалий час домінувала в наукових працях учених (М. Валітов, О. Голомшток, М. Захаров, В. Симоненко, О. Карпов, І. Керестень, С. Крягжде та інші), останніми десятиліттями зазнає суттєвих змін. Вітчизняні дослідники проблем професійної орієнтації (Г. Балл, В. Васильєв, О. Коберник, В. Рибалка, В. Синявський, М. Тименко, Б. Федоришин та інші) наголошують на потребі створення педагогічних ситуацій, які активізують профорієнтаційну самодіяльність учнів, у процесі якої вони не лише намагаються досягнути оптимальної відповідності між вимогами професійного середовища й індивідуальними особливостями, а й активно оволодівають ним, змінюють його й одночасно змінюють себе, своє ставлення до навколишнього світу та самого себе.

Відзначимо такі теоретико-методологічні принципи розвитку дитини (І. Бех), які пояснюють процеси засвоєння нею історично складених соціальних форм діяльності, розкриваються через перехід від зовнішніх, розгорнутих, колективних форм діяльності до внутрішніх, згорнутих, індивідуальних. Забезпечують такий перехід два взаємопов'язані процеси: виховання, як необхідне й цілеспрямовано організоване середовище, та діяльність особистості, у процесі якої дитина привласнює досвід поведінки і завдяки йому розвивається. Тому організаційні та методичні аспекти формування в учнів 8–9-х класів компетентності у виборі профілю навчання у старшій школі, на нашу думку, і мають передбачати засвоєння ними історично складених форм професійної діяльності, під час якого вони одночасно змінюють себе, своє ставлення до світу професійної праці та самих себе як суб'єктів майбутнього навчального профілю. Таке засвоєння потребує активної самостійної діяльності школярів у доцільно організованому профорієнтаційному середовищі, яка спрямовується педагогом і спонукається внутрішніми суперечностями старшого шкільного віку. Такі суперечності виявляються: між досягнутим рівнем розвитку та вимогами майбутнього профілю навчання; між потребою приймати рішення про вибір профілю навчання після закінчення 9 класу загальноосвітньої школи та несформованими професійними намірами досконало оволодіти в майбутньому змістом обраного профілю; між високими соціально-професійними стандартами окремих навчальних профілів та усвідомленням своїх недостатніх особистісних і навчальних досягнень; між бажанням оволодіти змістом профільного навчання, пов'язаного з майбутньою професією, та небажанням активізувати власну діяльність у вирішенні свого професійного майбутнього; між вибором профілю навчання на основі лише зовнішніх ознак його привабливості й престижності та усвідомленням потреби постійної роботи над собою тощо.

Зважаючи на означене вище, можемо стверджувати, що змістом формування в учнів 8–9-х класів компетентності у виборі профілю навчання у старшій школі є самостійне конструювання ними варіантів власної освітньої

траєкторії, яка має згармонізувати їхнє ставлення до себе та до обраного профілю навчання як середовища особистісного становлення і майбутнього професійного зростання, набуття ними досвіду розв'язання актуальних на певному етапі професійного самовизначення профорієнтаційних завдань у безпосередній практичній діяльності. При цьому педагогічні засоби професійної орієнтації в школі мають забезпечити умови для розроблення учнями власної програми досягнення в майбутньому професійної майстерності, обов'язковим етапом якої є вибір і досконале оволодіння змістом, певного навчального профілю. Тому в системі профорієнтаційної роботи зі старшокласниками нами виділено дві групи завдань, які розкривають структурне наповнення організаційних і методичних основ формування в учнів 8–9-х класів компетентності у виборі профілю навчання у старшій школі. Одні з них спрямовані на розв'язання завдань, які постають перед дитиною під час профільного самовизначення, інші – на створення профорієнтаційного середовища, обов'язково доцільно організованого педагогом, через яке він спрямовує її діяльність й у такий спосіб керує процесом профільного самовизначення.

Підготовка старшокласників до вибору профілю навчання, за такого розуміння організаційно-методичних засад професійної орієнтації, є спільною діяльністю педагога та дитини, в якій під керівництвом дорослого розгортається самостійне конструювання старшокласниками власного професійного майбутнього у формі індивідуальної освітньої траєкторії. Зазначені вище теоретичні положення покладені нами в основу обґрунтування організаційно-методичних аспектів формування у старшокласників компетентності у виборі профілю навчання. Означену компетентність готовність ми розуміємо як систему суб'єктивно-оцінювальних ставлень учня до самого себе та індивідуально-вибіркових ставлень до свого місця в майбутньому профільному середовищі, в якому він досягне вершин особистісної та професійної досконалості. Такі ставлення складають основу профорієнтаційного досвіду, набутого в різних видах предмето-перетворювальної діяльності. Формування ж такого новоутворення старшокласника, яке дає йому можливість відповісти на запитання про те, хто він, що з ним відбувається і чому він діє в той чи інший спосіб, є процесом змістовного наповнення його складників, які розподілені на горизонтальному та вертикальному рівнях. На рівні вертикального розподілу такими складниками є образ “Я-минуле”, “Я-реальне” (теперішнє) і “Я-ідеальне” (майбутнє). У сукупності вони репрезентують те, чого дитина досягнула, та як оцінює і ставиться до цього (“може”), до чого вона прагне (“хоче”), чи потрібно це їй та на якому рівні (“потрібно”). Об'єктивно діюча суперечність між цими блоками (узгодженість, неузгодженість) обумовлює конструктивну, регулятивну, прогностичну й еталонно-оцінювальну функції активності старшокласника. За своєю сутністю така пошукова діяльність (“дію”) є узгодженням учнем знань про вимоги профільного навчання (образ “Я у профільному середовищі”) зі сформованими та усвідомленими ним у процесі розвитку можливостями та

потребами (образ “Я”). Проміжною ланкою між вимогами профільного навчання і можливостями учня є його самодіяльність (власні емоційно-вольові зусилля) для зрівноваження об’єктивних вимог професійного простору (об’єктивно задана потреба обрати профіль навчання у 10–11 класі) та суб’єктивних факторів (майбутні професійні домагання) оволодіння в майбутньому бажаною професією.

Варто наголосити на обґрунтованості використання поняття “узгодження”. Розкриємо його сутність. Перш ніж майбутній фахівець зможе отримати робоче місце, він має узгодити вимоги соціально-професійного середовища з власними бажаннями і можливостями. Механізмами цього процесу є глибокий самоаналіз власного професійного “Я”. Спонукальною силою цієї самодіяльності виступають зростаючі вимоги ринкового професійного середовища. При цьому сила впливу цих вимог об’єктивно зумовлена бажанням продавців робочих місць забезпечити виробничий процес найкращими фахівцями. Відзначимо також динамічність та неперервність цього процесу. Оскільки на ринку праці існує певна пропозиція потенційних споживачів робочого місця, то співробітництво між працедавцями та фахівцями відбувається у конкурентному середовищі. Невиконання людиною на високому професійному рівні виробничих обов’язків може призвести до втрати робочого місця. Саме це є спонукальною силою безперервного професійного самовдосконалення особистості, фундаментом її професійного саморозвитку. Зображений нами схематичний рух взаємодії фахівців і працедавців свідчить про те, що традиційне бачення механізму професійного самовизначення особистості не в змозі вирішити проблему конкурентоспроможності фахівця на ринку праці. Під традиційним баченням ми маємо на увазі механізми прийняття рішення (зіставлення, накладення, проекція тощо), зважаючи на вимоги професії та бажання і можливості особистості.

Окреслена схема відповідає також і процесу профільного самовизначення учнів 8–9-х класів. Схематично взаємодія між профільною школою та бажанням дитини теж відбувається в середовищі конкуренції. Профільна школа прагне отримати найкращих учнів. Дитина бажає навчатися у тій профільній школі, яка забезпечить їй у майбутньому професійну підготовку. У такій суперечності лише одного (або ж ланцюжка) рішення про вибір профілю навчання недостатньо, тим більше недостатньо зіставлення, накладення або ж проекції вимог профілю навчання та бажання і можливостей особистості. Тільки в процесі узгодження, коли одночасно змінюється дитина і зростають вимоги профілю навчання, повною мірою працюють механізми самопізнання, самооцінки і самовдосконалення особистості, виробляється та приймається нею стратегія і тактика поведінки на ринку освітніх послуг. Така стратегія реалізується у трьох напрямках: 1) самовдосконалення до рівня вимог бажаного у майбутньому профілю навчання; 2) вибір іншого навчального профілю (з нижчими або ж вищими вимогами); 3) перенесення або відхід від вирішення проблеми. При цьому відповідальність за активність лежить на дитині й її найближчому оточенні.

Отже, розподіл процесу формування компетентності учнів 8–9-х класу до вибору профілю навчання на минуле, сучасне та майбутнє (при цьому компетентність становлять образи “Я-минуле”, “Я-реальне” та “Я-ідеальне” дитини) визначає її потреби в активному вирішенні проблеми професійного майбутнього. Адже минуле “Я” відображає те, як оцінює старшокласник свої досягнення в контексті майбутнього навчального профілю згідно з нормами і суспільно визначеним образом професії. Реальне “Я” показує самооцінку когнітивно-рефлексивних відомостей дитини про себе в певний час, а ідеальне “Я” розкриває бачення себе відповідно до норм та вимог обраного або ж бажаного профілю навчання.

Звісно, “Я-минуле” та “Я-реальне” старшокласника становлять сутність його уявлень про себе, а уявне “Я” є проекцією “Я-реального” на “Я-майбутнє”, яке має відповідати й одночасно узгоджуватися з “Я-ідеальним”. Тому кінцевою метою активності особистості в старшому шкільному віці є узгодження суперечності між власним професійним майбутнім, репрезентованим у виборі профілю навчання, та усвідомленим “Я-реальне”, яке відображає рівень навчальних та особистісних досягнень. Зважаючи на означене вище, організаційні та методичні аспекти профорієнтаційної роботи в сучасній старшій школі мають бути спрямованими на створення середовища, у якому юнаки і дівчата самостійно вибудовують ставлення до себе та майбутнього профілю навчання, в якому норми, правила та приписи задають соціально-професійні стандарти діяльності пов’язаних із ним професій. При цьому активність дитини як джерело її розвитку не означає, за визначенням Г. Костюка, відірваності навчання і виховання від цього процесу. Адже педагог цілеспрямовано проектує такий розвиток і, за допомогою педагогічних засобів, а в сфері професійного самовизначення засобів професійної орієнтації, керує становленням і розвитком компетентності учнів до вибору профілю навчання в старшій школі як необхідного й домінантного у 8–9-х класах конструкту їхнього професійного майбутнього.

Вертикальний розподіл внутрішньо особистісного утворення старшокласника на минуле, теперішнє і майбутнє, між якими діє об’єктивно задана суперечність, не вичерпує змісту та організаційно-методичних засобів формування в учнів компетентності у виборі навчального профілю. Проте обґрунтування їхньої сутності дає змогу розкрити зміст елементів професійної орієнтації (цілеспрямована підготовка, профінформація, профконсультація, проадаптація) в сучасній старшій школі, які забезпечують розвивальний рух старшокласників у напрямі зрівноваження й узгодження ними суперечностей між сформованими окремими просторово-часовими складниками. Такий розвивальний рух, що спонукається емоційно-ціннісним ставленням до себе як суб’єкта майбутнього профільного навчання і проявляється в безпосередній активності у різноманітних видах навчально-пізнавальної діяльності, передбачає просування кожного старшокласника від уявлення про майбутній профіль до усвідомлення себе як суб’єкта діяльності (навчальної, громадської, суспільно корисної, виробничої тощо).

Для досягнення цієї мети профорієнтаційна активність старшокласника має бути спрямована, передусім, на оволодіння ним такими компонентами змісту профільного самовизначення: світ професій, що поєднує у собі знання про види професійної праці людини та напрями профільного навчання у старшій школі; образ “Я”, який охоплює знання про індивідуальні особливості учня, його можливості і домагання, напрями самовдосконалення до рівня вимог бажаного профілю навчання у старшій школі; технологія вибору профілю навчання, що містить знання правил вибору учнем майбутнього профілю навчання, його уміння складати та корегувати індивідуальну освітню траєкторію, аналізувати суперечності й уникати усталених помилок; профільні проби, які передбачають виконання проектних робіт за суспільно-гуманітарним, природничо-математичним, технологічним, художньо-естетичним та спортивним напрями профільного навчання.

Обраний майбутній профіль навчання, який найбільш повно узгоджує суперечність між його вимогами та можливостями учня потребує двох обов’язкових, на нашу думку, елементів. А саме сформованого образу “Я і майбутній профіль навчання”, в якому фокусується система знань про майбутній профіль навчання, його вимоги, та образу “Я у середовищі профільного навчання”, що становить первинне уявлення про себе як майбутнього професіонала визначеної сфери професійної діяльності. Для вирішення цього завдання доцільним є використання таких профорієнтаційних засобів, як професіографічна дослідницька діяльність старшокласників (дає змогу самостійно здобувати професіографічні відомості), індивідуальна та групова профконсультація (забезпечує педагогічний супровід первинного залучення старшокласників до майбутньої професійної діяльності через оволодіння змістом обраного навчального профілю), профільні випробування (проби) у формі проектних та проектно-технологічних робіт (через які старшокласники випробовують себе у різних видах діяльності, набувають досвіду практичного розв’язання профорієнтаційних завдань). Результати професіографічно-пошукової активності та профільних проб дитини мають фіксуватися у “Робочому зошиті”, який уведено до комплексу методичних засобів оволодіння учнями старшої школи технологією вибору навчального профілю.

Отже, на горизонтальному рівні виділені нами складники характеризують розвивальний рух старшокласника: від уявлення до усвідомлення себе як майбутнього суб’єкта профільного навчання (самопізнання); від позитивного ставлення до навчального профілю та пов’язаних із ним професій до емоційно-ціннісного ставлення до себе як суб’єкта профільної діяльності (самоствалення); від активності учня в оволодінні способами діяльності до внутрішньої роботи над собою, яка спонукає до формулювання нових професійних цілей і домагань (саморегуляція).

Організаційно-методичні засади формування в учнів 8–9-х класів компетентності у виборі профілю навчання у старшій школі мають забезпечувати достатній рівень не лише усвідомленого та обґрунтованого

ставлення кожного старшокласника до бажаного або ж обраного профілю навчання (“хочу”, “можу”, “потрібно”), а й ставлення до себе як суб’єкта майбутнього профільного навчання (“дію”), яке репрезентує перехід дихотомії “Я і майбутній профіль навчання” в “Я у середовищі профільного навчання”.

Означені вище положення складають суть розробленого програмно-методичного комплексу “Людина і світ професій” для 8–9 класів. Автори посібника свідомі того, що подані в цьому навчально-методичному посібнику профорієнтаційні розробки не повною мірою охоплюють необхідні для формування в учнів компетентності у виборі майбутнього профілю навчання змістові профорієнтаційні заходи. Проте сподіваємося, що посібник разом з програмами профорієнтаційного спрямування “Людина і світ професій” (9, 17, 35, 70 годин) і “Робочими зошитами”(9, 17, 35, 70 годин) стане підґрунтям для розгортання дієвої профорієнтаційної роботи у кожному загальноосвітньому навчальному закладі.

О. В. Мельник

Розділ 1. ВСТУП. СВІТ ПРОФЕСІЙ

1. Мета і завдання курсу “Людина і світ професій”. Значення правильного вибору професії для особистості та сучасного суспільства. Проблема професійного самовизначення. Типові помилки вибору професії і їхні наслідки

Згідно із Новою редакцією Концепції профільного навчання у старшій школі, провідними завданнями профільного навчання є створення умов для життєвого і професійного самовизначення старшокласників, формування готовності до свідомого вибору профілю навчання та оволодіння майбутньою професією. Здійснити випускникам загальноосвітніх шкіл свідомий і обґрунтований вибір має допомогти програма курсу за вибором “Людина і світ професій”.

Головною метою курсу “Людина і світ професій” є підготовка учнів 8–9-х класів до вибору профілю навчання у старшій школі. Мета курсу реалізується у процесі вирішення комплексу навчальних і виховних завдань:

- виховання в учнів ставлення до себе як суб’єктів майбутнього профільного навчання, усвідомлення своєї індивідуальної неповторності, відповідальності та впевненості у досягненні майбутнього професійного успіху;

- активізація процесів самопізнання, самооцінки та актуалізація потреби у самовдосконаленні;

- формування системи знань про зміст та структуру світу професій, умінь самостійно аналізувати вимоги соціального середовища до фахівців на ринку праці та специфіку профільного навчання як першого кроку до оволодіння обраною професією;

- ознайомлення учнів зі способами і прийомами прийняття обґрунтованих рішень щодо вибору майбутнього профілю навчання, забезпечення їх практичним досвідом пошуку потрібної інформації для розроблення або ж удосконалення індивідуальної освітньої траєкторії. Результатом реалізації змісту курсу “Людина і світ професій” є готовність учнів 9 класів до вибору профілю навчання у старшій школі та професії. Обов’язковою умовою реалізації змісту курсу “Людина і світ професій” є проведення практичних робіт, які включені до програми для ґрунтовного вивчення учнями блоку питань, пов’язаних з розумінням загальних понять про індивідуально-психологічні особливості особистості. Учні, досліджуючи свої професійно важливі якості під час практичних робіт, виробляють уміння аналізувати професії та зосереджуватися на самоаналізі. Така діяльність спрямована на формування адекватної самооцінки та прагнення самовдосконалення до рівня вимог майбутнього профілю навчання у старшій школі та обраної професії.

Професійне самовизначення – тривалий і динамічний процес узгодження особистістю суперечності між власними можливостями і бажаннями та попитом ринку праці на рівень і якість фахівців. У професійному самовизначенні виділяють стадію профільного самовизначення, вибору

конкретної професії, здійснення такого вибору, професійне навчання і оволодіння професійною майстерністю.

У вузькому значенні професійне самовизначення старшокласника – це розгорнутий в часі процес для самоусвідомлення суб'єктом власних цілей, життєвих планів, ідеалів, самопізнання та об'єктивної самооцінки особистісних якостей, нахилів, здібностей, таланту, реалізації потенціалу професійного самовдосконалення особистості на рівні сучасних вимог до обраної професії.

Професійне самовизначення охоплює весь період навчання дитини в школі і складається з таких етапів: первинний вибір професії, для якого характерні диференційовані уявлення про світ професій, ситуативні уявлення про внутрішні ресурси, потрібні для певної діяльності, нестійкість професійних намірів. На цьому етапі в особистості ще не виникає запитань про зміст професії та умови роботи.

На другому етапі з'являються і формуються професійні наміри та первинне орієнтування в різних сферах праці. Наступний етап – професійне навчання: освоєння обраної професії. Кінцевий етап – самореалізація людини у праці, яка залежить від здійснення або нездійснення професійних очікувань.

Для різних вікових груп професійне самовизначення має різний ступінь виразності – зважаючи на психологічні й фізіологічні особливості. В юнацькому віці основні труднощі професійного самовизначення пов'язані з недостатнім рівнем самопізнання, зі слабкою орієнтацією у світі професій.

Типовими помилками, яких припускаються старшокласники, вибираючи професію, можна вважати такі:

1. Обираючи професію, старшокласники не мають про неї достовірної інформації. Більшість молодих людей, які розмірковують про подальші освітні плани або про працевлаштування, взагалі дуже мало поінформовані про те, які бувають професії і, й чим займаються їхні представники. Сутність не в назві професії, а в тому, що саме і в яких умовах потрібно буде робити.

Важливо замислитися ще й над такими питаннями: які вимоги професія висуває до здібностей людини та які протипоказання має; який рівень підготовки потрібен для оволодіння нею; де її можна здобути; чи надає вона перспективи кар'єрного росту та з чим саме вони пов'язані, чи затребувана професія на ринку праці.

2. Учні орієнтуються тільки на такі ознаки, як престижність або прибутковість.

По-перше, оплачується не професія, а посада, тобто виконання конкретних функцій у тій або іншій організації. Звісно, потенційний рівень прибутковості в різних сферах діяльності різниться, але річ, насамперед, не в професії як такій, а в місці роботи людини, її статусі, рівні майстерності, балансі попиту та пропозиції на ринку праці.

По-друге, ті професії, що сприймаються як престижні, насправді далеко не обов'язково найприбутковіші. Адже тих, хто бажає їх здобути, зазвичай виявляється набагато більше, ніж потрібно. Крім того, саме поняття “престижність” досить відносне: воно залежить від кола спілкування і швидко змінюється.

3. Ставлять знак рівності між професією та навчальним предметом. Поширена омана школярів, а часом і студентів, полягає в міркуванні за принципом: “подобається література, то буду літератором”. Можна бути редактором, коректором, викладачем мови та літератури, перекладачем, науковим співробітником в галузі філології й т. д. Це різні професії, і діяльність їхніх представників не дуже схожа на ту, яку виконують школярі на уроках літератури.

4. Переносять ставлення до людини, представника певної професії, на професію як таку. Якщо нам подобається або не подобається конкретна людина, це ніякою мірою не є характеристикою її спеціальності й не свідчить про те, що й нам варто нею оволодіти (чи не оволодіти). Отже, висновок: “хороша людина” – це не професія.

5. Вибирають професію “за компанію”. За цією позицією стоїть відхід від особистої відповідальності за ухвалення рішення. Але іноді, до речі, такий вибір може виявитися успішним – адже в компанії найчастіше збираються люди, здатності й інтереси яких значною мірою збігаються. Однак це лише елемент везіння-невдачі, а не наслідок усвідомленого й осмисленого рішення.

6. Підмінюють вибір професії вибором рівня освіти або місця її здобуття. Більш виправданою є позиція, коли людина спочатку вирішує, чим би вона хотіла займатися, а потім розглядає можливі варіанти здобуття конкретної професії, а не виходить з бажання вчитися в певному місці або просто одержати вищу освіту як таку, не важливо, за якою спеціальністю.

Якщо абітурієнт, бажаючи опанувати певною професією, не зміг вступити на навчання саме туди, куди хотів, логічніше зберегти вірність професії та пошукати інших варіантів її здобуття. Наприклад, піти отримувати не вищу, а середню фахову освіту, маючи на увазі, що в перспективі буде можливість продовжити навчання й у виші. Це краще, ніж вступати на свідомо не цікаву для себе спеціальність, нехай навіть і в престижному університеті.

7. Ігнорують власні здібності й інтереси. Робити своєю професією доцільно те, що подобається і що добре виходить. Звичайно, це звучить банально, однак дуже часто на це не звертають уваги.

Іноді вважають це взагалі неважливим (буду робити що завгодно, аби тільки добре платили). Але людина не зможе досягти високих результатів у тій роботі, яка не відповідає її індивідуальним особливостям або просто неприємна. Крім того, навряд чи така людина відчуватиме себе щасливою, розуміючи, що вона “викидає з життя” величезну кількість часу й сил в обмін на гроші.

Ще одна причина такої помилки – незнання власних здібностей та інтересів. Неможливо сказати, чи сподобається робота та чи буде вона добре виходити, не спробувавши себе в чомусь подібному. Звісно, далеко не всі роботи вдасться спробувати на особистому досвіді, попередньо не здобувши відповідної освіти. Але в таких випадках можна робити висновок про схильність до них за непрямыми ознаками: інтерес до конкретної сфери, бажання активно отримувати інформацію про діяльність таких фахівців, легкість осмислювання та запам'ятовування цих відомостей.

8. Прислухаються до думки людей, не компетентних у питаннях вибору професії. Так вже сталося, що давати поради, у тому числі й щодо того, “ким бути”, дуже люблять багато наших співвітчизників. Проте обгрунтовано порекомендувати щось у такій серйозній сфері, як професійне самовизначення, можна тільки за умови збігу кількох моментів.

А саме: знання специфіки тих професій, про які йдеться, а також ситуації на ринку праці; знання індивідуально-психологічних особливостей того, хто робить вибір; розуміння сутності психологічних проблем, які виникають на різних етапах професійного самовизначення.

Зрозуміло, що обгрунтовано міркувати про це може або спеціально підготовлений професіонал (психолог, працівник служби зайнятості), або той, хто дуже добре знає вас і знає з власного досвіду про певну групу професій.

Використані джерела

1. Буянська О. В. Сучасний стан і перспективи профорієнтаційної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах / О. В. Буянська // Сучас. інформ. технології та інновац. методики навчання в підготов. фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих, Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського [та ін.]. – К. ; Вінниця, 2008. – Вип. 18. – С. 57–66.

2. Москалик Г. Особливості професійної орієнтації та самовизначення особистості в системі ринкових трансформацій / Геннадій Москалик // Вища освіта України. – 2008. – № 3. – С. 101 – 106.

3. Психологическое сопровождение выбора профессии / под ред. Л. М. Митиной. – М. : МПСИ; Флинта, 1998. – 184 с.

Підрозділ 1.1. МОТИВИ ВИБОРУ ПРОФЕСІЇ

1.1.1. Сфери людської діяльності та види праці. Виробнича сфера, бізнес, наука, культура, освіта, сфера обслуговування

Виділити з усієї різноманітності професій типи, психологічно споріднені між собою, показати психологічну спільність видів професійної діяльності, що різняться за своїм об'єктивним змістом, – цього прагнули багато дослідників, котрі вирішували питання профконсультації і профвідбору. Але і дотепер такої класифікації, на превеликий жаль, немає. Річ у тому, що значення класифікації професій не обмежується тільки практичним смислом. Той чи інший підхід до її розроблення, принципи класифікації завжди обумовлені розумінням теоретичної складності проблеми “взаємоставлень” людини і професії (або проблеми відповідності). Залежно від стану розв'язання цієї проблеми по-різному формулюються завдання і мета вивчення професій, принципи класифікації; різне визначення дістають такі елементи професіографії, як “професійні вимоги”, “професійно важливі якості”, “професіограма”.

До змісту професіографії входить і класифікація професій, що є обов'язковою умовою науково обгрунтованої системи професійної орієнтації.

Ситуація вибору професії різко ускладнилась. По-перше, розширився діапазон вибору. Так, у Франції в 1868 році налічувалась 101 професія, а через 100 років їх стало майже в 275 разів більше. У Великобританії в 1841 році

існувала 431 професія, а на початок 80-х років нашого століття їх було вже понад 30 тисяч. Українські фахівці налічують сьогодні більш як 40 тис. професій. Ця кількість швидко змінюється. Вважається, що протягом 10 років зникає близько 5000 професій і майже стільки ж виникає нових. По-друге, зазнають змін характер і зміст праці у межах як нових, так і старих професій. По-третє, ускладнюються структура особистості, мотиви вибору професії, потреби і запити людини, яка стає на шлях самостійного трудового життя.

Наведені в узагальненому вигляді характеристики ситуації вибору професії переконливо свідчать, що для доцільного професійного самовизначення потрібна класифікація професій, виділення певних їх груп, об'єднаних спільністю вимог до психологічної структури працівника. Загальноприйняті деякі традиційні класифікації професій. До них належить розподіл професій на професії фізичної і розумової праці. Під першими розуміють професії, що вимагають фізичної сили і різноманітних психомоторних якостей; до других відносять ті, що не вимагають цих якостей, а ставлять вимоги насамперед до розумової діяльності. Розподіл професій на фізичні і розумові дуже загальний, не відображає істотних відмінностей між ними або навпаки, їх подібності.

Умови поділу на сфери діяльності. Відповідно до поділу суспільної праці, економіка містить у собі дві великі сфери діяльності: виробничу (сферу матеріального виробництва) і невиробничу.

До сфери матеріального виробництва належать усі галузі, що виробляють або доводять до споживачів матеріальні блага. У промисловості, сільському господарстві, будівництві створюються потрібні для суспільства засоби виробництва (матеріали, машини, спорудження тощо) і предмети споживання (продукти, одяг, взуття тощо). Вантажний транспорт, зв'язок з обслуговування виробництва, торгівля, громадське харчування, матеріально-технічне постачання, заготівля і збут також належать до сфери матеріального виробництва, тому що сприяють створенню продукції і забезпечують її реалізацію.

Сфера матеріального виробництва.

Промисловість – важка промисловість (верстатобудування, машинобудування, літакобудування, автомобілебудування тощо), легка промисловість (текстильна, харчова, рибна тощо).

Сільське господарство – рослинництво (овочівництво, рільництво, кормовиробництво тощо), тваринництво (скотарство, рибництво, свинарство, птахівництво тощо).

Будівництво – цивільне, транспортне, промислове, дорожнє тощо.

Транспорт – вантажоперевезення (у тому числі міжнародні) (авто-, авіа-, залізничні, водні тощо).

Зв'язок – передавання виробничої інформації (пошта, телефон, радіо, Інтернет, телебачення, телеграф).

Невиробнича сфера.

Охорона здоров'я, соціальне забезпечення – лікарні, клініки, поліклініки, пологові будинки, пенсійний фонд тощо.

Житлово-комунальне господарство, побутове обслуговування – житлово-експлуатаційні управління (ЖЕУ), хімчистка, ательє з пошиття одягу, майстерні з ремонту взуття, побутової техніки тощо, громадське харчування (кафе, ресторани тощо).

Освіта, культура, мистецтво, наука – школи, вищі навчальні заклади, коледжі, науково-дослідні інститути, проектні організації, театри, кінотеатри тощо.

Пасажирський транспорт – міський транспорт (трамвай, тролейбус, метро, автобус), залізничний транспорт, літак, водний транспорт тощо.

Зв'язок – передавання інформації (пошта, телефон, радіо, Інтернет, телебачення, телеграф).

Органи управління, кредитування і страхування – районні, міські, обласні органи управління, банки, страхові компанії, органи правопорядку (міліція, прокуратура, судові органи).

Для роботи в різних галузях матеріального виробництва й невиробничої сфери потрібні люди різних професій і спеціальностей. У сучасному суспільстві існує величезна кількість професій, їх число й перелік постійно змінюються: деякі професії “відмирають”, застарівають, їх замінюють нові.

Використані джерела

1. Загребельний С. Профорієнтація старшокласників на виробничі спеціальності / С. Загребельний // Рідна школа. – 2003. – № 4. – С. 52–54.
2. Мельник Т. Профорієнтаційна робота зі школярами у гімназії / Т. Мельник // Рідна школа. – 2004. – № 10. – С. 16–18.
3. Сторожева Г.О. О профессиональном самоопределении учащихся: Школьному психологу / Г. О. Сторожева // Воспитание школьников. – 2004. – № 10. – С. 37–44.
4. Шамбарова И. Профорієнтаційна робота в гімназії / И. Шамбарова // Воспитание школьников. – 2004. – № 5. – С. 47–52.
4. Яскал Л. Профорієнтація та професійна підготовка дітей / Л. Яскал // Україна: аспекти праці. – 2003. – № 8. – С. 9–13.

1.1.2. Мотиви вибору професії. Поняття про мотиви та потреби людини. Види мотивів та їх урахування під час вибору професії. Зовнішні (об’єктивні) і внутрішні (суб’єктивні) фактори вибору професії

Мотиви вибору професії. Поняття про мотиви та потреби людини. Нині важливим фактором, що забезпечує успіх людини у діяльності, вважають не тільки її здібності, а й мотивацію. Мотивація – це рушійна сила, енергія, що спрямовує людей до бажаного для них результату. Поняття “мотив” походить від латинського *movere* – рухати, штовхати і означає спонукання до дії, те, що примушує людину до дії. Уявлення про мотивацію виникає, коли ми намагаємося пояснити поведінку людини. Це пошук відповідей на запитання: “чому?”, “навіщо?”, “з якою метою?”, “заради чого?”, “який сенс?”.

Мотивація – це сукупність спонукальних факторів, які визначають поведінку людини; це всі мотиви, потреби, стимули, ситуативні чинники, які зумовлюють активність особистості.

З усіх спонукальних факторів найбільш важливими вважають потреби. У психології потреба визначається як необхідність, яку відчуває людина, у певних умовах життя і розвитку. Вони є особливою сутнісною силою, внутрішньою енергією особистості, що заряджає її для дій із забезпечення самозбереження і саморозвитку. Існує багато теорій потреб. Найбільш відомою є загальна система основних потреб людини, яку виклав у класичній праці “Мотивація й особистість” А. Маслоу. Ним запропонована “піраміда потреб”, яка становить собою ієрархічну модель надбудовування вищих потреб над нижчими. В основі піраміди лежать фізіологічні потреби (в харчуванні, житлі тощо), вище розташована потреба в захисті, стабільності життя. Далі людина проявляє потребу в спілкуванні, соціальних зв’язках і відносинах з оточуючими. Останні дві вищі потреби – це потреба в повазі й визнанні, а також потреба в самореалізації своїх здібностей.

На думку автора, для більшості людей вихід на вищий рівень неможливий доти, доки не задоволена потреба нижчого рівня. Отже, поки не задоволені первинні потреби (фізіологічні потреби й потреба в безпеці), важко чекати від людини прояву вищих потреб (у самоповазі й самореалізації); більшість людей не здатні піднятися вище другого щабля, залишаючись на рівні фізіологічних потреб. А вони, на відміну від вищих, мають межу насичення. Не всі її відчувають, не всі можуть вчасно зупинитися. Будь-які спроби збільшити споживання понад норму призводять до захворювань як розплати. Нездоланна пристрасть до наживи також є деформованою потребою. Розплата – розпад відносин з людьми, особистісна деградація.

Людина розвивається повноцінно, тільки якщо не зупиняється на нижчих щаблях. Якщо людині пощастить знайти такий вид діяльності, у якому вона зможе реалізувати вищі потреби – потребу в спілкуванні, повазі й самореалізації, то їй не загрожує пересичення, оскільки ці потреби не насичуються.

Піраміда А. Маслоу навіть на перший погляд далеко не бездоганна: з ієрархічної моделі мотивації виходить, що вищі потреби можуть актуалізуватися лише в міру задоволення нижчих, базових. А це зовсім не безперечно. Адже саме людина здатна заради вищої мети піти на багато жертв, зневажити безпекою заради любові, поділитися з ближнім останнім шматком хліба, віддати життя за власні переконання. Усвідомивши уразливість моделі, А. Маслоу радикально переглянув її у своїх пізніх працях. Він розділив потреби на два класи: Д-потреби (потреби нижчого порядку, дефіцитарні, або такі, що насичуються) і Б-потреби (буттєві, що не насичуються), звівши проблему мотивації до питання, поставленого середньовічними богословами й загостреного в ХХ ст. Е. Фроммом, – “мати чи бути?”.

Види мотивів та їх урахування під час вибору професій. На основі системи потреб А. Маслоу сучасними дослідниками шкільної профорієнтації розроблено структуру, в якій можна виділити п’ять основних мотивів трудової діяльності людини.

1. Мотив заробітку. Люди з таким провідним мотивом здатні піти на ризик, зневажити стабільністю заради високого заробітку, готові працювати за

мінімального спілкування, не прагнуть престижу й визнання та не розглядають творчість і зміст праці як важливий стимул у роботі.

2. Мотив стабільності. Ці люди можуть знехтувати іншими мотивами заради постійної роботи й гарантії нехай і не найвищого заробітку.

3. Мотив спілкування. Для людей з таким провідним мотивом головне – колектив, відносини з колегами, прагнення належати до певної соціальної групи. Людина працює на цій роботі тому, що її оточують цікаві люди, дружний колектив, спілкування приносить їй радість.

4. Мотив кар'єри, визнання, поваги. У цьому разі основним мотивом є прагнення отримати визнання за свою працю. З одного боку – повагу серед колег, керівництва, а з іншого – бажання мати престижну роботу, професію, яка є престижною серед знайомих і друзів.

5. Мотив самореалізації через професійну діяльність. Людина прагне стати “класним” фахівцем, творити, досягти високого професійного рівня; це пов'язане не з оплатою праці, повагою, визнанням на роботі, а з тим, що високий професіоналізм дає задоволення людині від самої трудової діяльності.

Здебільшого людина працює, щоб задовольнити не тільки одну головну потребу, а хоче, щоб і колектив був чудовий, і робота цікавою, і колеги поважали. Але ступінь важливості цих бажань може бути різним.

Зовнішні (об'єктивні) і внутрішні (суб'єктивні) фактори вибору професії. Вибір професії – системний процес і, як будь-яка діяльність, він визначається комплексом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Відомий радянський дослідник Є. Клімов вирізняє вісім основних факторів, що визначають професійний вибір:

1. Позиція старших членів сім'ї (батьків або осіб, які їх замінюють).
2. Позиція однокласників, друзів (однолітків).
3. Позиція вчителів, шкільних педагогів, класного керівника.
4. Особисті професійні плани.
5. Здібності.
6. Рівень домагань суспільного визнання.
7. Інформованість.
8. Схильності.

Для того, щоб краще орієнтуватися у великому розмітті мотивів, їх поділяють на внутрішні і зовнішні.

Внутрішні мотиви вибору тієї чи іншої професії:

- відповідність здібностям, призначенню;
- можливість особистісного розвитку;
- суспільна та особиста значущість;
- задоволення, яке приносить робота завдяки її творчому характеру.

Внутрішня мотивація виникає з потреб самої людини, тому на її основі вона працює із задоволенням, без зовнішнього тиску.

Зовнішні мотиви:

- заробіток;
- престиж;

- тиск інших людей;
- особливі обставини тощо.

Зовнішні мотиви можуть бути розділені на позитивні і негативні. До позитивних мотивів належать: матеріальне стимулювання, можливість просування по службі, престиж, тобто стимули, заради яких людина охоче буде працювати. Негативні мотиви: вплив на особистість шляхом тиску, маніпулювання та інших дій негативного характеру. Дослідження свідчать, що найбільш ефективним щодо задоволеності працею і її результатами є перевага внутрішніх мотивів у сукупності з позитивною зовнішньою мотивацією.

Використані джерела

1. Климов Е. А. Как выбирать профессию : кн. для учащихся ст. классов сред. шк. – 2-е изд., доп. и дораб. / Е. А. Климов. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.
2. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
3. Психологическое сопровождение выбора профессии в школе : учеб. пособ. – СПб. : Северо-Запад, 2006. – 176 с.
4. Резапкина Г. В. Психология и выбор профессии: программа предпрофильной подготовки : учеб.-метод. пособие для психологов и педагогов / Г. В. Резапкина. – М. : Генезис, 2005. – 208 с.
5. Степанов С. На всякое хотенье... есть теория / Сергей Степанов // Школьный психолог. – 2004. – № 12. – С. 12.

Підрозділ 1.2. КЛАСИФІКАЦІЯ ПРОФЕСІЙ

1.2.1. Поняття “професія”. Професія, спеціальність, кваліфікація, посада. Види професій. Галузі господарства. Загальні відомості про галузеву класифікацію професій

Одним з основних понять профорієнтації є поняття “професія”. Трактують цього концепту в психолого-педагогічній літературі багато. Розглянемо деякі з них. Поняття “професія” може тлумачитися як заняття, що вимагає спеціальної підготовки, яку людина практикує регулярно, і слугує їй джерелом засобів до існування. Професія об’єднує групу людей, що зайняті однотипною діяльністю, всередині якої встановлюються певні зв’язки і норми поведінки.

Професія – це вид трудової діяльності людини, яка володіє певними загальними і спеціальними теоретичними знаннями і практичними навичками на основі спеціальної підготовки та досвіду роботи.

Спеціальність – конкретний, історично усталений вид трудової діяльності, що систематично виконується спеціалістом в межах певної професії. Наприклад, у професії слюсаря виділяють спеціальності слюсаря-ремонтника, слюсаря-складальника; у професії столяра – столяра-білодеревника, столяра-червонодеревника; у професії музиканта – скрипаля, піаніста, баяніста тощо. Отже, спеціальність виступає складником певної професії.

Якість трудової діяльності визначає кваліфікацію працівника, що залежить від спеціальної професійної підготовки, яка дає можливість виконувати роботу певного рівня складності. У змістовному сенсі йдеться про

сукупність необхідних для виконання роботи професійних навичок, знань, умінь, досвіду, рівня освіти.

Кваліфікація – це показник рівня підготовки людини до діяльності у певній галузі праці, який враховує як якісні, так і кількісні характеристики. Вирізняють формальну та реальну кваліфікації. Так, кваліфікація працівника конкретної професії визначається сукупністю соціальних і професійно-кваліфікаційних вимог, які висуваються до його соціальних і професійних здібностей, що зумовлюють якісну основу кваліфікації та її зміст. При цьому здібність людини до певної діяльності реалізується як “всередині” професії, так і в сфері певного кола професій. Кваліфікація всередині професії має певні рівні, які характеризують ступінь готовності людини до праці в межах однієї й тієї ж професії, що відображено у розрядах тарифної сітки. Міжпрофесійна кваліфікація визначається рівнем загальноосвітньої, загальнотехнічної і професійної підготовки, яка потрібна для виконання конкретної діяльності працівника, фахівця і розглядається з позицій не лише змісту, а й характеру праці.

Поняття “*посада*” є менш визначеним. Наприклад, під *посадою* розуміють різновид керівної роботи, або посада збігається з розумінням кваліфікації (старший, молодший співробітник). Посада характеризує вид трудової діяльності, що вимагає певних професійних знань і навичок, які набуваються в процесі спеціального навчання чи досвіду роботи. Посада ж визначає коло обов’язків, прав і відповідальність працівника.

Матеріальні і духовні цінності створюються працею людей. В Україні працюють багато підприємств (заводів, фабрик, шахт, селянських господарств), що виробляють промислові товари, продукти тощо, а також установ та закладів (шкіл, лікарень, бібліотек, театрів), що надають певні послуги. Сукупність підприємств, установ, закладів, які виробляють однорідну продукцію чи надають послуги, що задовольняють однорідні потреби, утворює галузі. Наприклад, сільське господарство – це сукупність підприємств, що виробляють рослинницьку і тваринницьку продукцію (зерно, молоко, м’ясо тощо), галузі охорони здоров’я – сукупність закладів, що запобігають хворобам і лікують людей. Великими галузями є промисловість, сільське господарство, будівництво, транспорт, освіта, охорона здоров’я. Вони тісно пов’язані між собою і разом утворюють господарство (господарський комплекс), або економіку країни. Оскільки кожна галузь має свою спеціалізацію, то між ними відбувається обмін продукцією чи послугами.

Існує класифікація професій за галузевою ознакою: промислові; сільськогосподарські; транспортні; торгівельні; адміністративно-управлінські; канцелярські; медичні, педагогічні; юридичні; військові; наукові; мистецькі; спортивні та інші. Але за цієї класифікації ряд професій не завжди можна віднести до одного із зазначених типів. Крім того, з одного боку, в межах кожного з типів є мало подібних між собою професій, а з іншого, деякі професії з різних груп мають подібні психологічні характеристики (лікар, педагог). Нарешті, професії наукових працівників можуть бути представлені і в медицині, і в педагогіці, і в сільському господарстві. Адже одна галузь об’єднує

спеціалістів різних професій. Так, у легкій промисловості працюють модельєри-конструктори, слюсарі, швачки-мотористки, економісти тощо. Вони різняться за психологічною характеристикою праці. Немає можливості порівняти особистісні якості (інтереси, нахили, здібності) людини з вимогами галузі промисловості загалом.

Використані джерела

1. Іваньо Ю. Підготовка школярів до вибору майбутньої професії у процесі взаємодії загальноосвітньої школи з вищими навчальними закладами / Юрій Іваньо // Наук. зап. Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – Сер. : Педагогіка. – Т., 2007. – № 8. – С. 124–128.

2. Світ професій [Електронний ресурс]: молодіжно-інформ. консульт. служба: інформ. довідник / Держ. б-ка України для юнацтва. – Електрон. дані. – К., 2008. – Режим доступу: <http://www.4uth.gov.ua/trade/index.htm>.

3. Янцур М. С. Теоретичні засади розвитку системи професійної орієнтації учнівської молоді в сучасних умовах / М. С. Янцур // Вісн. Глухів. держ. пед. ун-ту. Сер.: Пед. науки. – Глухів, 2007. – Вип. 9. – С. 114 – 124.

1.2.2. Різні підходи до класифікації професій. Державний класифікатор професій України

В історії вітчизняної і зарубіжної психології відомо немало спроб класифікації професій. У 20-ті роки ХХ століття С. Струмилін запропонував класифікувати професії за ступенем самостійності людини в праці: автоматична рефлекторна праця (наприклад, пекар); напівавтоматична звична праця (наприклад, друкарка, телеграфіст); шаблонно-виконавська праця (наприклад, слюсар, токар); самостійна праця в межах завдання (наприклад, журналіст, лікар); вільна творча праця (наприклад, політичний діяч, вчений). Ф. Баумгартен диференціював професії за ознакою їх відповідності основним типам нахилів й емоційних імпульсів людини. К. Корнілов використовував типи реакцій нервової системи людини як класифікаційний критерій поділу професій. Литовський учений Л. Йовайша поділяв усі професії за переважними професійними цінностями: цінності спілкування; інтелектуальної активності; практико-технічної активності; художньої активності; соматичної активності; матеріальної (економічної) активності

Ще одна класифікація – розподіл професій за галузями народного господарства. В Україні народне господарство поділяється на такі галузі: промисловість та будівництво; транспорт та зв'язок; сільське господарство; торгівля (громадське харчування та матеріально-технічне забезпечення); наука, освіта; охорона здоров'я; апарат органів державного управління; інші галузі невиробничої сфери. Класифікація за цією ознакою умовна, оскільки галузі часто взаємопов'язані між собою, наприклад, наука та сільське господарство. Крім того, є професії галузеві та міжгалузеві, тобто такі, що поширені одночасно в декількох галузях (наприклад – інженер-технолог, бухгалтер, оператор ПК).

Можна також розподілити професії на такі дві великі групи: професії виробничої сфери (промисловість, сільське господарство, будівництво,

промисловий транспорт, зв'язок, лісове господарство) і невиробничої сфери (наука, освіта, мистецтво). Проте цей поділ теж є умовним.

Існує ще багато класифікацій професій. Так, в окремих країнах світу використовується класифікація Дж. Голланда за певним професійним середовищем. Ця класифікація призначена для правильного вибору майбутньої професії або, як мінімум, визначення напряму пошуку та виокремлення групи професій, що відповідають психофізіологічним особливостям, професійним інтересам і намірам конкретної особи. Дж. Голланд на основі виявлення основних компонентів спрямованості особистості – інтересів і ціннісних орієнтацій – вирізняє шість типів особистості: реалістичний, інтелектуальний, соціальний, конвенційний, підприємливий, артистичний. Теоретична модель кожного типу описується за такою схемою: цілі, цінності, Я-образ, освітні цілі, переважні професійні ролі, здібності та особливі обдарування, оригінальність досягнення, індивідуальний розвиток, життєвий шлях. Автор вважає, що збіг особистісного типу та сприятливого для нього професійного середовища забезпечує успіх у професійній діяльності та задоволення нею.

Реалістичний тип – несоціальний, орієнтований на сьогоднішній день, емоційно стабільний, краще сприймає конкретні об'єкти, віддає перевагу заняттям, які потребують моторної спритності, конкретності. Розвинені математичні, невербальні здібності.

Інтелектуальний тип – несоціальний, аналітичний, раціональний, незалежний, оригінальний. Переважають теоретичні цінності, любить розв'язувати завдання, які потребують абстрактного мислення. Гармонійно розвинені вербальні та невербальні здібності. Віддає перевагу науковим професіям: математик, ботанік, астроном, фізик.

Соціальний тип – володіє соціальними вміннями, потребує контактів. Риси характеру: прагнення повчати і виховувати, психологічний настрій на людину, гуманність, жіночність. Представник цього типу прагне триматися подалі від інтелектуальних проблем, активний, але часто залежить від думки інших. Проблеми вирішує, спираючись на емоції, почуття, вміння спілкуватись. Має розвинені вербальні здібності. Рекомендовані професії: вчитель, лікар, психолог.

Конвенційний тип – віддає перевагу чітко структурованій діяльності. Характер стереотипний, конкретний, практичний. Не проявляє критичності, оригінальний, консервативний, залежний, ригідний (не любить змін діяльності). Недостатньо розвинені організаторські, переважають математичні здібності. Рекомендуються професії, пов'язані з канцелярією і розрахунками.

Підприємницький тип – вибирає мету, яка дає змогу проявити енергію, ентузіазм, імпульсивність; любить пригоди. Представник такого типу домінуючий, шукає визнання, прагне керувати. Йому не подобається практична робота, а також заняття, які потребують інтелектуальних зусиль, посидючості. Добре розв'язує завдання, пов'язані з керівництвом, статусом і владою; агресивний, заповзятливий; володіє вербальними здібностями.

Артистичний тип – спирається на емоції, уяву, інтуїцію, має складний погляд на життя, незалежний у рішеннях, оригінальний. Високо розвинені

моторні і вербальні здібності. Для представників цього типу характерним є високий життєвий ідеал з утвердженням свого “Я”. Він не соціальний у тому сенсі, що не дотримується умовностей суспільства. Віддає перевагу творчим заняттям: музика, малювання, літературна творчість.

Класифікація професій, яка найбільш відома в сучасній психолого-педагогічній науці, запропонована Є. Клімовим. На основі відмінностей у предметах праці всі професії науковець поділяє на п'ять типів: “людина – природа”, “людина – техніка”, “людина – людина”, “людина – знакова система”, “людина – художній образ”.

Людина – природа (П) – предметом праці є живі організми, рослинний і тваринний світ, біологічні процеси, земля, вода: біолог, ветеринар, зоотехнік, тваринник, агроном, овочівник, садівник, лісник, геолог, океанолог тощо.

Людина – техніка (Т) – предметом праці є машини, апарати й установки, технічні системи, матеріали й енергія: інженер, машиніст, шофер, кранівник, слюсар, радіомеханік, токар, сталевар тощо.

Людина – людина (Л) – предметом праці є самі люди, групи людей чи колективи: офіціант, продавець, лікар, вчитель, вихователь, юрист, екскурсовод тощо.

Людина – знакова система (З) – предметом праці є схеми, цифри, умовні знаки, формули, слова, шифри, коди, таблиці: програміст, статист, економіст, коректор, друкарка, комірник, обліковець, кресляр, топограф.

Людина – художній образ (Х) – предметом праці є художні образи, їхня роль, елементи та особливості, засоби їх побудови: ювелір, фотограф, актор, письменник, музикант, художник.

Отже, порівнюючи різні типології, можна з упевненістю стверджувати, що в їх основі лежить не тільки позиція авторів, але й те культурно-історичне середовище, суспільство, яке часто і визначає наявність різних типів людей, що реалізують себе в конкретній трудовій і суспільній діяльності. Жодна з розглянутих вище класифікацій не може бути остаточним орієнтиром у виборі майбутньої професії. Тому для вдалого вибору найкраще користуватися класифікацією, побудованою за ознаками, які стосуються безпосередньо людини як учасника процесу праці.

Державний класифікатор професій України. Національний класифікатор України ДК 003:2010 є одним з основних нормативних документів, що регулює професійно-класифікаційну діяльність в Україні та часто використовується кадровиками підприємств, установ та організацій України у роботі з документацією, зокрема для складання штатного розпису.

За основу Класифікатора було прийнято Міжнародну стандартну класифікацію професій (ISCO 88: International Standard Classification of Occupations/ILO, Geneva), яку Міжнародна конференція статистики праці Міжнародного бюро праці рекомендувала для переведення національних даних у систему, що полегшує міжнародний обмін професійною інформацією.

Державний класифікатор професій України забезпечує інформаційну підтримку щодо вирішення таких завдань:

- розрахунки чисельності працівників, облік складу і розподіл кадрів за професійними угрупованнями різних рівнів класифікації, планування додаткової потреби в кадрах тощо;
- систематизація статистичних даних з праці за професійними ознаками;
- аналіз та підготовка до публікування статистичних даних, а також розроблення відповідних прогнозів стосовно зайнятості, доходів, охорони праці, освіти, перепідготовки кадрів, що вивільняються, тощо;
- підготовка статистичних даних для періодичних оглядів зі статистики праці, що розробляються Міжнародною організацією праці (МОП);
- контроль та аналіз міжнародної міграції, міжнародного набору та працевлаштування громадян.

Використані джерела

1. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения : [учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по спец. 031000, 031300, 033400] / Е. А. Климов. – М. : АCADEMIA, 2004. – 301 с.
2. Пряжников Н. С. Основы организации и планирования профориентационной работы в школе / Н. С. Пряжников // Психол. наука и образование. – 2004. – № 4. – С. 85–94.
3. Рибалко В. М. Професійна орієнтація: системний підхід в реалізації політики зайнятості: [профорієнтац. програма Донец. обл. на 2008–2011 рр.] / В. М. Рибалко // Актуальні проблеми професійної орієнтації та професійного навчання: зб. наук. пр. ІІІ Всеукр. наук.-практ. конф. (26 верес. 2008 р.) / Ін-т підготов. кадрів держ. служби зайнятості України [та ін.]. – К., 2008. – С. 247–254.

1.2.3. Професійна діяльність людини. Зміст і структура професійної праці. Загальна характеристика професійної діяльності: предмет, мета, засоби, умови тощо

Існує величезна кількість видів людської діяльності. Проте у всьому їх розмаїтті є найголовніші, що забезпечують існування людини й формування її як особистості. Розрізняють три види діяльності, що змінюють одна одну й співіснують протягом усього життєвого шляху: гра, навчання і праця. Вони різняться за кінцевими результатами, продуктом діяльності, організацією, особливостями мотивації.

Види людської діяльності. Гра не створює суспільно значущого продукту. У грі починається формування людини як суб'єкта діяльності, і в цьому її величезне значення. Завдання гри: принести учасникам переживання й емоції, змоделювати процеси, в яких можна набути нового досвіду через безпосередню практичну участь. Відносини, що складаються між людьми в грі мають здебільшого штучний характер у тому сенсі, що оточуючими вони не сприймаються всерйоз і не є підставою для висновків про людину. Ігри мають велике значення для дітей – насамперед розвиваюче. У дорослих гра не є провідним видом діяльності, а слугує засобом спілкування й розрядки. Людина зберігає ігрове поведіння довго після закінчення дитячого етапу розвитку. Ігрове поведіння й ігрові відносини мало впливають на взаємини дорослих.

Навчання є безпосередньою підготовкою до праці; воно розвиває людину розумово, фізично, естетично й лише на кінцевому етапі освоєння професії пов'язане зі створенням матеріальних і культурних цінностей. Навчання виступає видом діяльності, мета якого полягає в набутті людиною знань, умінь і навичок.

Знання – це інформація про значущі властивості світу, потрібна для успішної організації тих або інших видів теоретичної або практичної діяльності.

Навички – це дії, сформовані в результаті відпрацьовування.

Уміння – це способи виконання дій, засновані на здобутих знаннях і навичках.

Основним видом діяльності людини є *праця* – створення суспільно значущого продукту (матеріального або нематеріального). Це може бути врожай, вирощений фермером, сталь – виплавлена сталеваром, наукове відкриття вченого, урок, проведений учителем, картина, книжка, написана письменником, зачіска, створена перукарем. Праця – це діяльність за обов'язковим завданням, результати якої є цінністю для самої людини, інших людей, суспільства. Праця створила людину. Саме в праці й для праці виникли та розвинулися протягом історії людські почуття, воля, пізнання світу. Праця – це основний вид людської діяльності, що має вирішальне значення і для суспільства загалом, і для кожної окремої людини. Створення суспільно корисних речей – головна ознака праці, що відрізняє її від інших видів діяльності. Змінюючи в процесі праці природні умови свого життя, людина змінює і власну природу, розвиває свої здібності.

Особливе місце в сучасному суспільстві посідає професійна діяльність. *Професійна діяльність* – це соціально значуща діяльність, виконання якої вимагає наявності спеціальних знань, умінь і навичок, а також професійно обумовлених якостей особистості. У вузькому розумінні професійна діяльність – процес виконання спеціалістом різних завдань професійного характеру.

Усе розмаїття видів діяльності можна поділити на працю фізичну і розумову. До фізичної праці належать різні види виробничої, технічної діяльності. Предметом її є матеріал, який дає природа і який обробляють за допомогою різноманітних знарядь. Фізична праця потребує докладання фізичних сил, напруження м'язової системи. Результат її – матеріальні продукти, потрібні для задоволення потреб людини. Результат розумової праці – образи, думки, ідеї, проекти, втілені в матеріальні форми (літературні та музичні твори, живопис, різьблення тощо).

Професійна діяльність особистості має такі основні характеристики: мотив, мету, предмет, структуру і засоби. Мотивом діяльності називають те, що спонукає її, заради чого вона здійснюється. Мотиви людської діяльності можуть бути найрізноманітнішими: органічними, функціональними, матеріальними, соціальними, духовними. Органічні мотиви спрямовують на задоволення природних потреб організму. Такі мотиви пов'язані зі зростанням,

самозбереженням і розвитком організму. Це виробництво продуктів харчування, одягу, будівництво житла тощо. Функціональні мотиви спонукають до культурних форм активності, наприклад до ігор і занять спортом. Матеріальні мотиви – до створення предметів домашнього вжитку, різноманітних речей та інструментів, безпосередньо у вигляді продуктів, що обслуговують природні потреби. Соціальні мотиви зумовлюють різні види діяльності, спрямовані на те, щоб посісти певне місце в суспільстві, здобути визнання і повагу оточуючих. Духовні мотиви пов'язані із самовдосконаленням людини.

Предметом діяльності називають те, з чим вона безпосередньо має справу. Так, наприклад, предметом пізнавальної діяльності є інформація, предметом навчальної діяльності – знання, вміння та навички, предметом трудової діяльності – створюваний матеріальний продукт.

Будь-яка діяльність має певну структуру. У ній зазвичай виділяють дії й операції як основні складники діяльності. Дією називають частину діяльності, що має самостійну, усвідомлену людиною мету. Наприклад, дією, внесеною у структуру пізнавальної діяльності, можна назвати одержання книжки, її читання; діями, що входять до складу трудової діяльності, вважають ознайомлення із завданням, пошук потрібних інструментів і матеріалів, розроблення проекту, технології виготовлення предмета тощо; діями, пов'язаними з творчістю, є формулювання задуму, поетапна його реалізація.

Операцією іменують спосіб здійснення дії. Скільки є різноманітних способів виконання дії, стільки можна виділити різних операцій. Характер операції залежить від умов виконання дії, наявних у людини вмінь і навичок, інструментів і засобів виконання дії. Наприклад, різні люди запам'ятовують інформацію і пишуть по-різному. Це значить, що дію щодо написання тексту або запам'ятовування матеріалу вони виконують за допомогою різних операцій. Операції, яким людина віддає перевагу, характеризують індивідуальний стиль її діяльності. Засобами діяльності є інструменти, якими людина користується, виконуючи ті або інші дії й операції. Розвиток засобів діяльності веде до її удосконалення, у результаті чого діяльність стає більш продуктивною та якісною. Мотивація діяльності у перебігу її розвитку не залишається незмінною. Так, наприклад, у трудової або творчої діяльності згодом можуть з'явитися інші мотиви. Іноді дія, раніше внесена до складу діяльності, може виділитися з неї і набути самостійного статусу, перетворитися на діяльність із власним мотивом. У такому разі ми відзначаємо факт появи нової діяльності. У міру розвитку людини, з віком, змінюється мотивація її діяльності.

Зміни особистості у професійній діяльності відбуваються особливо інтенсивно у зв'язку з її визначальною роллю в активності суб'єкта діяльності. Під час тривалої професійної праці у певних соціально-економічних умовах формуються не тільки окремі професійно орієнтовані психічні і фізіологічні функціональні системи, є й особистість із визначеними ціннісними орієнтаціями, характером, стилем спілкування.

Використані джерела

1. Леонтьев Д. А. Профессиональное самоопределение как построение образов возможного будущего / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологии. – 2001. – № 1. – С. 57–66.
2. Психологические основы профессиональной деятельности : хрестоматия / сост. и общ. ред. В. А. Бодров. – М. : Логос, 2007. – 855 с.
3. Самоукин Н. В. Психология профессиональной деятельности. – СПб. : Питер, 2004. – 224 с.
4. Чистякова С. Профессиональная ориентация школьников на этапе перехода к профильному обучению / Светлана Чистякова, Николай Родичев // Нар. образование. – 2006. – № 9. – С. 152–156.

1.2.4. Класифікація професій за предметом праці. Загальний огляд п'яти типів професій

Коли людина працює, її увага спрямовується на предмет праці, а саме: на іншу людину, на живу чи неживу природу, на технічні об'єкти, символи, знаки, цифри, художні образи тощо. Саме за таким принципом побудована класифікація професій Є. Клімова, яка серед нечисленних розробок заслуговує на увагу.

Класифікація типів професій за Є. Клімовим

Типи професій	Вид діяльності	Предмет праці	Основні вимоги до особистості
<i>людина – людина</i>	виховання, навчання, управління, медичне, побутове, правове, інформаційне обслуговування	людина, групи людей, колектив, військові підрозділи, шкільні та навчальні класи, групи дитсадків	здатність встановлювати взаємини з людьми, допомога в оволодінні основами наук, акуратність, пунктуальність, доброта, готовність прийти на допомогу іншій людині, привітність, доброзичливість, самокритика, самовладання, спостережливість, емоційна стійкість, розподіл уваги, логічність мислення, високі показники пам'яті
<i>людина – техніка</i>	створення, монтаж, складання, експлуатація, управління, ремонт	машини, механізми, агрегати, технічні системи, об'єкти, транспортні засоби	розвинуте сприймання, високий інтелект, хороша координація рухів, точність, технічне мислення, стійкість нервової системи, витримка, стійкість уваги, здатність до її розподілу і переключення, високі показники оперативної, зорової пам'яті, організованість, цілеспрямованість, витривалість, самоконтроль, врівноваженість

людина – природа	вивчення, дослідження, добування, вирощування, догляд, профілактика захворювань	об'єкти живої та неживої природи, земля, атмосфера, корисні копалини, рослини, тварини, біологічні процеси	здатність встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, аналітичне мислення, вміння передбачати та оцінювати мінливі природні фактори, знання природної системи, багата уява, оперативне мислення, спостережливість, наполегливість, відповідальність, стійкість, розподіл та довільне переключення уваги, наочно-образна та зорова пам'ять
людина – знакова система	обчислення, підрахунки, виконання креслень, схем, переклади текстів, упорядкування, збирання, аналіз та зберігання інформації,	тексти, цифри, формули, мови, коди, умовні позначення, поняття, звукові сигнали, креслення, карти, схеми	високі вимоги до точності зорового сприймання та його обсягу, концентрація уваги, довготривала пам'ять, логічне мислення, зорові уявлення, вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, емоційна стійкість, терпіння, самовладання, точність рухів, відповідальність, організованість
людина – художній образ	художнє відображення дійсності, проектування, моделювання, відтворення, створення образів, виготовлення художніх виробів, копіювання	художній образ, музика, предмети образотворчого мистецтва, скульптура, літературні твори, технічна естетика, витвори прикладного	добре розвинутий художній смак, розвинуте просторове мислення, концентрація та стійкість уваги, спостережливість, творча уява, образне мислення, емоційність, наочно-образна пам'ять, здатність до перевтілення, яскравість зорового сприймання, точність сприймання кольору та відтінків

Людина – людина. Основний, провідний предмет праці – люди. Серед цього типу професій вирізняють: професії, пов'язані з навчанням і вихованням людей, організацією дитячих колективів; професії, пов'язані з управлінням виробництвом, керівництвом людьми, колективами; професії, пов'язані з побутовим, торговельним обслуговуванням; професії, пов'язані з інформаційним обслуговуванням; професії, пов'язані з інформаційно-художнім обслуговуванням людей та керівництвом художніми колективами; професії,

пов'язані з медичним обслуговуванням. Для успішної роботи за професіями цього типу потрібно навчитися встановлювати і підтримувати контакти з людьми, розуміти людей, їхні особливості, а також опанувати знаннями у відповідній сфері виробництва, науки, мистецтва. Короткий перелік якостей, які дуже важливі для цього типу професій:

- стійкий позитивний настрій у процесі роботи з людьми;
- потреба у спілкуванні;
- здатність розуміти наміри, настрої людей;
- уміння швидко розбиратися у взаєминах людей;
- уміння знаходити спільну мову з різними людьми.

Професії: лікар, учитель, психолог, перукар, екскурсовод, менеджер, спортивний тренер, лектор, бібліотекар, керівник художнього колективу.

Людина – техніка. Основний, провідний предмет праці – технічні об'єкти (машини, механізми), матеріали, види енергії. Праця робітників спрямована не тільки на техніку, але й на провідний предмет професійної уваги – сферу технічних об'єктів та їхніх властивостей. Серед професій типу “людина – техніка” вирізняють: професії із добування, обробки ґрунтів, гірських порід; професії з обробки і використання неметалевих промислових матеріалів, виробів, напівфабрикатів; професії з виробництва і обробки металу, механічного складання, монтажу машин, приладів; професії з ремонту, налагодження, обслуговування технологічних машин, установок, транспортних засобів; професії з монтажу, ремонту будівель, споруд, конструкцій; професії зі складання, монтажу електрообладнання, приладів, апаратів; професії з ремонту, налагодження, обслуговування електрообладнання, приладів, апаратів; професії, пов'язані із застосуванням підймальних, транспортних засобів, управління ними; професії із переробки продуктів сільського господарства. Під час обробки, перетворення, переміщення чи оцінювання технічних об'єктів від працівника вимагається точність, визначеність дій. Оскільки технічні об'єкти практично завжди створюються самою людиною, світі техніки має особливо широкі можливості для новаторства, вигадки, технічної творчості. Разом із творчим підходом у сфері техніки від людини вимагається також висока виконавча дисципліна.

Професії: прохідник, столяр, технік-металург, інженер-механік, архітектор, електромонтажник, радіомеханік, будівельник, складальник комп'ютерів, спеціаліст з телекомунікацій.

Людина – природа. Серед професій типу “людина – природа” вирізняють професії, предмет праці яких: рослинні організми, тваринні організми, мікроорганізми. Це професії, пов'язані із сільським господарством, харчовою промисловістю, медициною і науковими дослідженнями (біологія, географія). Певний інтерес до природи (не основний) повинні мати психолог, менеджер з туризму і готельного бізнесу. Наведений поділ не означає, що праця людини спрямована тільки на згадані вище предмети. Рослинники, наприклад, працюють у колективі, використовують різноманітну техніку, вирішують питання економічної оцінки своєї праці. Але все таки основний предмет уваги і

турбот рослинників – рослини та середовище їх існування. Вибираючи професію цього типу, важливо розібратися, як саме ви ставитеся до природи: як до місця для відпочинку чи як до майстерні, в якій збираєтеся віддавати всі сили виробництву. Особливість біологічних об'єктів праці полягає в тому, що вони складні, мінливі (за своїми внутрішніми законами), нестандартні. І рослини, і тварини, і мікроорганізми живуть, ростуть, розвиваються, а також хворіють, гинуть. Працівникові потрібно не просто дуже багато знати про живі організми, але й передбачати можливі зміни у них, які часом незворотні. Від людини вимагаються ініціативність та самостійність у вирішенні конкретних трудових завдань, дбайливість і далекоглядність.

Професії: зоотехнік, агроном, кінолог, лаборант хіміко-бактеріологічного аналізу.

Людина – знакова система. Основний, провідний предмет праці – умовні знаки, цифри, коди, природні чи штучні мови. Серед професій типу “людина – знакова система”: професії, пов’язані з оформленням документів, діловодством, аналізом текстів чи їх перетворенням, перекодуванням; професії, предметом праці в яких є числа, кількісні співвідношення; професії, пов’язані з опрацюванням інформації у вигляді системи умовних знаків, схематичних зображень об’єктів. Щоб успішно працювати, потрібні особливі здібності подумки занурюватися у світ, здавалося б, сухих позначень, відволікатися від власне предметних властивостей довколишнього світу і зосереджуватися на відомостях, які несуть у собі ті чи інші знаки. В опрацюванні інформації у вигляді умовних знаків виникають завдання контролю, перевірки, обліку, а також створення нових знаків, знакових систем.

Професії: перекладач, кресляр, інженер, топограф, секретар-друкарка, програміст.

Людина – художній образ. Основний, провідний предмет праці – художній образ, способи його створення. Тип “людина – художній образ” охоплює: професії, пов’язані з образотворчою діяльністю; професії, пов’язані з музичною діяльністю; професії, пов’язані з літературно-художньою діяльністю; професії, пов’язані з акторсько-сценічною діяльністю. Одна з особливостей професій типу “людина – художній образ” полягає в тому, що значна частина трудових витрат залишається прихованою від стороннього спостерігача. Більше того, нерідко докладаються спеціальні зусилля для створення ефекту легкості, невимушеності кінцевого результату праці.

Професії: артист, художник, музикант, дизайнер, письменник, модельєр, скульптор, різьбяр по каменю, хореограф, журналіст.

Використані джерела

1. Климов Е. А. Как выбирать профессию. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.
2. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 224 с.
3. Резапкина Г. В. Психология и выбор профессии: программа предпрофильной подготовки : [учеб.-метод. пособие для психологов и педагогов] / Г. В. Резапкина. – М. : Генезис. 2005. – 208 с.

1.2.5. Класифікація професій за метою праці: гностична, перетворювальна, пошукова

Професії за метою праці розподіляють на гностичні, перетворювальні, пошукові.

До гностичного класу (Г) належать професії, у яких провідними є функції контролю. Вони ставлять дуже чіткі вимоги до працівника: висока пізнавальна активність, спостережливість, висока працездатність, стійкість уваги, пам'яті, мислення. Через те, що контролююча функція та будь-яка оцінка ситуації у представників цього класу професій торкаються інтересів інших, потрібно бути об'єктивним, принциповим і твердим у своїх висновках. Гностичні професії є у кожному з п'яти типів професій за Є. Клімовим.

Представники гностичної групи професій практично не виробляють нової продукції, а оцінюють за окремими параметрами вже виготовлену, отримують про неї нову інформацію. Метою гностичного класу (Г) професій є: розумітися на складних явищах, досліджувати, розпізнавати, розрізняти, визначати, перевіряти, оцінювати (робити висновки на основі різноманітних ознак об'єкта), перевіряти за наперед відомими ознаками, сортувати та інші. *Професії: контролер технічного контролю (техніка), коректор (знакова система), критик (художній образ), санітарний лікар (людина), лаборант хіміко-біологічного аналізу (природа).*

Перетворювальний клас (П) професій пов'язаний з активним перетворенням предмету праці, його обробкою, переміщенням, упорядкуванням, обслуговуванням, здійсненням впливу на нього, організацією праці. Причому в одних випадках може відбуватись перетворення безпосередньо в процесі дії на об'єкт праці, а в інших – перетворювальна діяльність спрямовується на види енергії, інформацію, різні процеси.

Це найбільш поширена група професій, які визначають активний вплив на предмет праці з метою зміни його властивостей або, навпаки, збереження їх. Такі професії можуть бути спрямовані не тільки на фізичні дії (наприклад, слюсар, вантажник), але й на упорядкування інформації (працівник архіву), або передбачати активний вплив на стан людини (лікар, психолог, соціальний педагог). Фахівцям потрібно мати добре сформовані практичні навички впливу на предмет праці.

Професії: столяр (техніка), учитель, психолог, (людина), рільник (природа), кресляр (знакова система), реставратор (художній образ).

Клас пошукових (В) професій характеризують професії практичної праці, близькі до класу перетворювальних, – винайти, придумати, знайти новий варіант, сконструювати.

Пошукова група професій спрямована на пошук нових знань про предмет і засоби впливу на нього. Їх представники часто стикаються із ситуацією невизначеності, коли не відомі конкретні способи розв'язання, їх потрібно шукати кожен раз заново. Тому більшість таких професій вимагають творчих зусиль (креативності). Для прикладу, робота художника-ілюстратора книжок.

Тексти, з якими він працює, щоразу оригінальні, їх потрібно уважно прочитати, зрозуміти стиль автора і його задуми, виконати красиві і цікаві ілюстрації. Ця група професій поряд із художньою творчістю містить також наукові пошуки, розроблення нових технічних обладнань, створення комп'ютерних програм.

Професії: вчений, конструктор-модельєр одягу, конструктор меблів, дизайнер, аранжувальник квітів тощо.

Використані джерела

1. Климов Е. А. Образ мира в разнотипных профессиях. – М. : Изд-во МГУ, 1995. – 224 с.
2. Пряжников Н.С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. – М. : ИПП, Воронеж : МОДЭК, 1996. – 246 с.
3. Пряжников Н. С. Профориентационные игры: Проблемные ситуации, задачи, карточные методики / Н. С. Пряжников. – М. : Изд.-во МГУ, 1991. – 87 с.

1.2.6. Класифікація професій залежно від засобів праці: ручні, механізовані, автоматизовані, комп'ютеризовані тощо

Залежно від засобів (знарядь) праці професії поділяють на чотири групи:

1) професії, пов'язані з використанням ручної праці та ручних знарядь праці (Р). Наприклад, такі: лаборант хіміко-бактеріологічного аналізу, контролер слюсарних робіт, ветеринарний фельдшер, картограф. До них можна віднести професію слюсаря-сантехника (його основними інструментами є викрутки й гайкові ключі), чи хірурга, для якого такими є скальпель й інші хірургічні інструменти. До цього відділу належать види діяльності, які передбачають використання механізованих або ручних інструментів і пристосувань (у столяра це електричний дріль, у зубного лікаря – бормашина);

2) професії, пов'язані з використанням машин із ручним або ножним управлінням (М). Провести межу між машиною й механізованим інструментом не завжди легко. Якщо в знаряддя праці є важіль управління або вимірвальні засоби, то підстав уважати пристрій машиною стає більше. Машини з ручним управлінням створюються для обробки, переміщення предметів. Наприклад, токарь, фрезерувальник, машиніст крана, тракторист, машиніст екскаватора, машиніст тепловоза, водій автомобіля й інші;

3) професії, пов'язані з використанням автоматів, автоматичних ліній, роботів, комп'ютерів (А). Наприклад, сталевар, друкарка, оператор енергосистем, оператор інкубаційних цехів, оператор верстатів із програмним управлінням, оператор комп'ютерного набору й інші;

4) професії і спеціальності, у яких основними знаряддями праці виступають функціональні засоби організму людини (Ф). Наприклад, співак, диригент, акробат, балерина, а також професії, у яких основного значення набувають розумові вміння і навички – вчитель, лікар, вчений та інші.

Основні знаряддя праці слюсаря з монтажу, експлуатації й ремонту холодильних установок – це загальний слюсарний інструмент (набір гайкових ключів і т. д.), спеціальний монтажний інструмент (електронний прилад для

визначення витоку фреону й ін.), різноманітні вимірювальні прилади (манометр, термометр, мановакуумметр тощо).

Так, контроль за температурою в холодильних камерах він здійснює за термометрами, а температуру кипіння аміаку визначає за термошколою мановакуумметра.

За характером шумів він діагностує незначні відхилення в роботі холодильної установки. Для прослуховування того або іншого вузла слюсар може використати звичайну металеву трубку або стетоскоп. Кваліфікований слюсар на слух визначає причину несправності і місце, в якому вона виникла. Наприклад, якщо волога в капілярній трубці домашнього холодильника замерзла, рух фреону випарником холодильного агрегату не прослуховується, а шум компресора підвищується – з'являється характерний стукіт. За відновлення нормальної роботи холодильника чутно характерне шипіння, а шум у компресорі припиняється.

Робочий стан холодильної установки слюсар може з'ясувати за допомогою термометра, визначивши температуру нагрівання вузлів.

1.2.7. Класифікація професій за умовами праці: в умовах звичайного клімату, на відкритому повітрі з різкими змінами клімату, в екстремальних умовах, з підвищеною моральною відповідальністю за життя і здоров'я людей

Умови праці – сукупність факторів, що впливають на трудову діяльність людини та охоплюють особливості робочого місця, режиму праці й навколишнього середовища.

Залежно від умов праці виділяють чотири групи професій:

1) праця в умовах звичайного (побутового) клімату (П): економіст, бухгалтер, оператор зв'язку, лаборант, оператори ЕОМ та ін.;

2) праця на відкритому повітрі з різкими змінами клімату (температура, вологість та ін.) (В): агроном, монтажник сталевих та залізобетонних конструкцій, будівельник, шофер та ін.;

3) праця в екстремальних умовах (під землею, на висоті, під водою, за підвищеної або зниженої температури) (Н): пілот, водолаз, шахтар, пожежник та ін.;

4) праця з підвищеною моральною відповідальністю за життя, здоров'я людей (дорослих або дітей), матеріальні цінності (М): вихователь дитячого садка, учитель, лікар, інспектор міліції, інженер із техніки безпеки, слідчий, службовець спецназу та ін.

Несприятливими умовами праці можуть також бути: шкідливе виробництво, порушення біологічних ритмів, обмежена рухливість, великі фізичні навантаження, одноманітність і монотонність діяльності, пришвидшений або вповільнений темп роботи, складність виконуваних дій, небезпека й ризик ситуацій, загроза ураження електричним струмом, радіаційна загроза, раптова, несподівана, швидка зміна дій, сторонні подразники,

неприємні враження, робота на самоті або в дуже великому колективі, можливі конфлікти з людьми.

Наведемо кілька прикладів:

1. Перукар-модельєр працює в перукарні або салоні – це просторе світле приміщення з побутовим мікрокліматом. Його робоче місце оснащено повним комплексом устаткування, інструментів, різних парфумних речовин.

Робота має певні фізичні та психологічні навантаження. Доводиться працювати з різноманітними хімічними речовинами, тонізуючими препаратами, контактувати з людьми різного віку і темпераменту.

2. Менеджер працює, здебільшого, в закритому приміщенні з побутовим мікрокліматом, а також за його межами. Форма організації роботи індивідуальна. Робочий день менеджера ненормований, нерідко бувають відрядження.

За ступенем важкості професійна діяльність менеджера належить до напруженої розумової праці, з частими стресовими ситуаціями, які потребують оперативних рішень, пов'язаних з ризиком.

Обмежень за віком і статтю немає. Менеджерами можуть успішно працювати як жінки, так і чоловіки.

Задіяні здебільшого слуховий, зоровий і руховий аналізатори.

Висока відповідальність, пов'язана з ризиком, напруженість розумової праці іноді призводять до нервового виснаження.

3. Операціоніст працює в приміщенні з мікрокліматом побутового типу, має постійне робоче місце. Працює в одну зміну або через день. Можлива робота у вихідні дні.

За ступенем важкості професійна діяльність операціоніста належить до напруженої розумової праці. Обмежень за віком і статтю немає, але операціоністами працюють переважно жінки.

Несприятливими факторами роботи є високе статичне навантаження, гіподинамія, велика зорова напруга.

Задіяні зоровий і слуховий аналізатори, підвищені вимоги до уважності.

1.2.8. Професії типу “людина – людина”. Детальний огляд професій типу “людина – людина”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них.

Вже зазначалося, що людина, люди, колективи, умови їх виховання й обслуговування, керівництва ними є основним предметом праці в групі професій типу “людина – людина”. Особливістю діяльності спеціаліста цього типу є взаємодія з людьми. Вміння спілкуватися, контактувати з оточуючими, досягати взаєморозуміння у процесі виконання професійних функцій є найважливішою умовою високої ефективності діяльності працівників типу “людина – людина”. Слабка сформованість комунікативних якостей виступає основним протипоказанням до вибору професій цього типу.

У змісті діяльності спеціалістів підгрупи професій, які Є. Клімов визначив як “гностичні”, переважає пізнавальна (гностична) діяльність. Так, головна мета роботи слідчого – виявити, встановити події, мотиви вчинків людей тощо. Мета роботи журналіста – описати події, вчинки людей на підставі вивчення й узагальнення фактів, документальних чи літературних джерел, інтерв’ю.

У ряді професій гностична, пізнавальна діяльність тісно пов’язана з оперативно-виконавчою. У роботі таких спеціалістів паралельно постають два завдання: а) дослідження, вивчення умов, обставин; б) організація праці людей, вжиття заходів з виправлення недоліків (керівник підрозділу, майстер цеху, вчитель, лікар тощо).

“Гностико-оперативні” професії, своєю чергою, поділяються на два види: керування людьми й обслуговування людей. В управлінській діяльності головне завдання – “зрозуміти громадські цілі і спрямувати зусилля на їх досягнення”. В обслуговуючій – “зрозуміти і задовольнити потреби людини”.

Спеціалісти професій типу “людина – людина”, з одного боку, користуються різними приладами, інструментами (апарати у контролера-касира, ваги у продавця продовольчих товарів, медична апаратура й інструментарій у лікаря, медсестри). З іншого, як знаряддя праці виступає рука і функціональні засоби організму (за Є. Климовим) – виразні засоби поведінки, мови, міміки тощо. Характеризуючи умови праці працівників групи професій “людина – людина”, слід виділити: а) мікрокліматичні, гігієнічні умови; б) соціальні умови.

Користуючись класифікацією умов праці, яку запропонував Є. Клімов, можна констатувати, що робота цієї групи спеціалістів проходить у приміщенні з мікрокліматом, близьким до побутових норм. У складніших умовах працюють продавці: вони іноді зазнають впливу повітря високої та низької температури, протягів тощо. Коли йдеться про соціальні умови працівників групи професій “людина – людина”, варто підкреслити, що вони висувають підвищені вимоги до морального образу людини, її дисциплінованості, принциповості, відповідальності.

Основні психологічні вимоги професій типу “людина – людина”.

Основні вимоги, що ставляться професією до особи: здатність встановлювати взаємини з людьми, допомога в оволодінні основами наук, акуратність, пунктуальність, доброта, готовність завжди прийти на допомогу іншій людині, привітність, доброзичливість, самокритика, самовладання, спостережливість, емоційна стійкість, розподіл уваги, логічність мислення, високі показники пам’яті.

Високі вимоги ставить діяльність у цій групі професій до мовлення. Працівник повинен вміти логічно, грамотно, чітко формулювати свої думки у доступній формі. Специфічні вимоги ставляться до уваги. Треба вміти у потрібний момент зосередитися на об’єкті або процесі діяльності. Стійка і глибока концентрація уваги допомагає працівникові виконувати ту чи іншу роботу якісно і в коротші терміни.

Під час виконання виробничих функцій представники цього типу професій часто спрямовують свою свідомість не на один, а одночасно на кілька об'єктів, видів діяльності. Тому дуже важливо мати великий обсяг уваги та широкий її розподіл.

На успішність роботи фахівців цього типу впливають і особливості пам'яті. Вони повинні мати добре розвинуте довільне запам'ятовування, щоб запам'ятати велику кількість різноманітної інформації. Пам'ять має бути оперативною, щоб швидко і своєчасно актуалізувати потрібні знання. Як бачимо, діяльність професіоналів цього типу ставить високі вимоги до комплексу психологічних якостей особистості.

Використані джерела

1. Климов Е. А. Как выбирать профессию / Евгений Александрович Климов. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.
2. Куц О. С. Профорієнтація старшокласників: досвід застосування психодіагностичних методик : [метод. посіб.] / за ред. В. Ф. Моргуна. – Кременчук, 2007. – 52 с.
3. Основи професіографії : [навч. посіб.] / С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синявський, О. М. Ткаченко, Б. В. Федоришин та ін. – К. : МАУП, 1997. – 234 с.

1.2.9. Професії типу “людина – техніка”. Детальний огляд професій типу “людина – техніка”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них

Слово “техно” (techno) у перекладі з грецької означає вміння, майстерність. Сучасна техніка – результат винаходу і технічної творчості багатьох поколінь людей – охоплює як прості устаткування, так і складні об'єкти. Прийнято розрізняти техніку промисловості, будівельну, авіації та космонавтики, транспорту, зв'язку, сільськогосподарську. Виділяють також галузеву техніку автоматизації, кібернетики, електронну, вимірювальну, ядерну, пожежну, автотехніку, оргтехніку тощо. У зв'язку з науково-технічним прогресом, комплексною механізацією та автоматизацією виробничих процесів, упровадженням сучасної технології значно зростає питома вага інтелектуального навантаження під час виконання різних виробничих операцій. Це зумовлює докорінні зміни характеру і змісту праці фахівців та висуває серйозні вимоги до рівня кваліфікації не лише інженерно-технічних працівників, а й до робітників різних галузей.

До типу “людина – техніка” належать професії, пов'язані зі створенням, використанням, обслуговуванням різноманітних технічних устаткувань (машини, механізми, агрегати, технічні системи, транспортні засоби), які є основним предметом праці фахівця.

Сучасний робітник повинен добре знати виробництво, уміти обслуговувати складну техніку, контролювати технологічні процеси, роботу обладнання. Оперування виробничо-технічним матеріалом надає мисленню фахівців групи “людина – техніка” специфічного спрямування і характеру, формує в них так зване технічне мислення. Основні характеристики технічного

мислення – чіткість і точність розумових операцій, спрямованість на точні розрахунки, практичність, гнучкість і нешаблонність. Однією з важливих якостей такого мислення є його оперативність, тобто здатність вирішувати виробничо-технічні завдання в ліміті часу, “незаплановані” завдання, які виникають під час діяльності; вміння використовувати знання у конкретній ситуації і знаходити оптимальні рішення. Саме такі вимоги ставляться до психологічної структури особистості льотчиків, водіїв, операторів, наладчиків автоматизованих устаткувань тощо.

До структури технічного мислення входить і образний компонент інтелектуальної діяльності, певний розвиток якого дає змогу спеціалісту переводити умовні позначення креслень, схем у наочно-конкретні образи й оперувати ними. Поряд із цим професії типу “людина – техніка” висувають високі вимоги до зорового, слухового, вібраційного сприймання спеціаліста. Кваліфікованих фахівців групи “людина – техніка” вирізняє постійна технічна спостережливність, підвищений інтерес до техніки, творче мислення. Однак ступінь прояву творчого елемента у професіях цієї групи не однаковий. Частину груп становлять професії, в яких представлена не “чиста” творчість (створення чогось зовсім нового), а відтворення конкретних образів, дій у малозмінюваних (збиральник на поточній лінії, верстатник серійного виробництва) або значно змінюваних (слюсар-ремонтник, закрійник, кухар) умовах, робота за відомими загальними правилами з урахуванням обставин (водій міського транспорту, хімік-апаратник та інші).

В окрему групу виділено гностичні (діагностичні) професії, основний зміст яких полягає у визначенні якості об’єкта, розпізнаванні сигналів (дегустатор, бракер) або в оцінюванні складних систем на основі розумового комбінування (технічний інспектор, робітники різних випробувальних стендів).

Основні психологічні вимоги професій типу “людина – техніка”.

Основні вимоги, що ставляться професією до особи: великий обсяг сприймання, високий інтелект, хороша координація рухів, точність, технічне мислення, стійкість нервової системи, витримка, стійкість уваги, здатність до її розподілу і переключення, високі показники оперативної, зорової пам’яті, організованість, цілеспрямованість, витривалість, самоконтроль, врівноваженість.

Професійно значущою є здатність з інтересом вибирати нову інформацію щодо роботи машин, механізмів, іншого технічного обладнання. Поряд із цим професія дає необмежені можливості задоволення пізнавальних інтересів, удосконалення як своїх навичок, так і виробничих процесів.

Отже, у психологічному профілі представника цього типу професій найбільш прогностичними щодо виробничої успішності є невербальний інтелект, просторові уявлення, наочно-образна й оперативна пам’ять, точність і координація рухів, відповідні особистісні якості.

У діяльності професіоналів цього типу особливо значущою є здатність ефективно діяти у напружених, критичних ситуаціях, наприклад, наскільки раціонально в небезпечній ситуації буде діяти водій, залежить від його стійкості до різних негативних факторів.

Можна визначити, що цього разу також професійно важливими якостями є розподіл, переключення і зосередження уваги, наочно-образна пам'ять, точність і координація рухів, просторові уявлення, невербальний інтелект.

Представники цього типу працюють у зоні не частих ділових контактів, тому повинні мати схильність до помірного спілкування. Людина з високою комунікабельністю відчуватиме певні труднощі за тривалого зосередження уваги тільки на “неживому” об'єкті праці.

Важливе значення мають старанність і точність виконання операцій. Недбале ставлення до роботи тягне за собою викривлення точності і чистоти поверхні, що обробляється. Певні складнощі, пов'язані з оволодінням цією професією, легше долати за стійкого інтересу і любові до техніки.

Психологічними протипоказаннями можна вважати слабку координацію рухів, низький рівень розвитку зосередженості уваги, схильність до мимовільного переключення уваги, низький невербальний інтелект, низьку сформованість просторових уявлень, слабку волюву регуляцію.

Використані джерела

1. Климов Е. А. Как выбирать профессию / Евгений Александрович Климов. – М. : Просвещение, 1990. – 159 с.
2. Куц О. С. Профорієнтація старшокласників: досвід застосування психодіагностичних методик : [метод. посіб.] / за ред. В. Ф. Моргуна. – Кременчук, 2007. – 52 с.
3. Основи професіографії : [навч. посіб.] / С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синявський, О. М. Ткаченко, Б. В. Федоришин та ін. – К. : МАУП, 1997. – 234 с.

1.2.10. Професії типу “людина – природа”. Детальний огляд професій типу “людина – природа”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них

Професії, предметом праці яких є жива та нежива природа, належать до групи “людина – природа”. У цій групі – дуже важливі професії як для народного господарства, так і для людини. Професійна діяльність різних працівників професій типу “людина – природа” вимагає використання широкого кола знань й інтелектуальних умінь. Так, високий ступінь автоматизації процесів у тваринництві, впровадження нових засобів утримання тварин і птиці, більш досконала технологія переробки продукції, виникнення поточкових ліній, машинного доїння корів і обробки молока, автоматизовані методи приготування і роздавання кормів підвищують вимоги цих професій до психологічної сфери працівників та рівня їхньої кваліфікації. Вони повинні знати весь цикл технологічного процесу, вміти організувати технічне спостереження і обслуговування механізмів. В їхній роботі значне місце посідають елементи розумової праці, які дедалі більше стають інженерно-технічними. Наприклад, оператор відгодівельного цеху – це, по суті, механік широкого профілю: майстер машинного доїння – технік, який добре знає закони електрики і пневматики; птахівник – спеціаліст, який володіє основами біології,

зоотехніки, і, ясна річ, знається на механізмах. Тобто, професії типу “людина – природа” вимагають від працівників глибоких і тонких знань особливостей розвитку рослин або тварин (живих організмів) і водночас уміння управляти сучасною технікою.

Істотні зміни у характері і змісті професій групи “людина – природа” зумовлюють розроблення раціональних методів профорієнтаційної і профконсультаційної роботи з учнями шкіл. Отже, виникає потреба вивчення означених професій, складання професіограм та використання їх в організації практичної профорієнтаційної діяльності. Ці професії потребують особливої уваги, тому що, по-перше, вони поширені в сільському господарстві, яке є важливою галуззю народного господарства, по-друге, в них спостерігається нестача кваліфікованих спеціалістів і, по-третє, вимоги, які ставляться до психофізіологічних особливостей працівників, надто важливі й їх розшифрування становить значний інтерес для практики профорієнтації і профконсультації шкільної молоді.

Професії типу “людина – природа” складають досить численну групу. До неї входять професії, які вимагають значної теоретичної підготовки, отже, вищої і середньої спеціальної освіти (агроном, ветеринарний лікар, ветфельдшер, зоотехнік, садівник), і професії, в яких потрібні практична майстерність, основи якої закладаються, наприклад, у професійно-технічному училищі (тваринник, тракторист-машиніст широкого профілю, майстер машинного доїння).

Провідним предметом праці професій типу “людина – природа” є живі організми, умови їхнього життя, біологічні та мікробіологічні процеси. Саме на ці об’єкти впливає агроном, рільник, тваринник, селекціонер, інші спеціалісти. Об’єктами праці виступають ґрунт, ліс, насіння, рослинний і тваринний світ загалом. Кожен із них має багато різноманітних властивостей. Наприклад, основними властивостями ґрунту є його вологість, температура, реакція ґрунтового розчину тощо. Ліс визначається станом, проростом, запасом. Насіння оцінюють за його сухістю, схожістю, чистотою, життєздатністю й т. ін. Спираючись на ці ознаки, людина у своїй професійній діяльності приймає рішення, орієнтується, виконує свої професійні обов’язки.

Багато ознак предмету праці професій типу “людина – природа” не є постійними. Під впливом людських та природних факторів у ньому безперервно відбуваються зміни. Специфічною особливістю цих змін є те, що вони повільні й непомітні, внаслідок чого не завжди можуть бути помічені людиною. Цей факт ускладнює взаємодію спеціаліста з предметом своєї праці. Наприклад, помилка в густоті сівби буряків може бути виявлена тільки восени, коли збирають врожай.

Вагомою особливістю предмету праці професій типу “людина – природа” є недостатня доступність його для сприймання (біохімічні і мікробіологічні процеси, які відбуваються у рослинах, в організмах тварин, у ґрунті).

Варто зауважити, що розподіл професій на типи відповідно до предметів праці не дуже строгий. Береться до уваги тільки переважання ознак, характерних для кожного з типів.

Так, багато професій групи “людина – природа” передбачають використання механізованих знарядь праці. Може видатися, що їх слід віднести до професій групи “людина – техніка”. Це такі професії, як механізатори сільського господарства різного профілю, механізатори-тваринники. Проте в діяльності представників цих професій механізовані знаряддя праці виступають не як основний предмет праці, а як її засіб. Передусім важливі знання тієї чи іншої природної системи, інтерес до неї, здатність ефективно впливати на неї і передбачати можливі результати цього впливу. Наприклад, тракторист повинен мати знання в галузі агротехніки, потрібні для одержання високих урожаїв сільськогосподарських культур, правильного догляду за рослинами, збирання врожаю.

Загальною класифікаційною ознакою професій “людина – природа” є і мета праці. Вона формується на основі засвоєння виробничого завдання і відображає результати, які людина повинна досягти наприкінці своїх дій. Тому мету професій групи “людина – природа” можна визначити, аналізуючи основні виробничі завдання, які розв’язує спеціаліст тієї чи іншої професії. Так, виробниче завдання овочівника полягає в одержанні високого за кількісними і якісними показниками врожаю овочів. Проте це завдання загальне, тому що його вирішення не може бути безпосередньою метою поточних дій овочівника через відсутність у його змісті результатів самих дій і незбігу цих дій у часі із загальною виробничою метою. Безпосередніми цілями трудових дій овочівника є створення різних станів ґрунту, рослин або розміщення об’єктів на полі (насіння, рослин, добрив), щоб якнайкраще виконати виробниче завдання.

Виходячи з умов праці, для професій типу “людина – природа” можна виділити такі професійні шкідливості: а) перегрівання тіла; б) переохолодження тіла; в) промокання одягу; г) запиленість повітря; д) вплив хімічних речовин, їхня токсичність, що, своєю чергою, висуває високі вимоги до рівня фізичного здоров’я фахівців цього типу професій.

Основні психологічні вимоги професій типу “людина – природа”.

Основні вимоги, що ставляться професією до особи: здатність встановлювати причинно-наслідкові зв’язки, аналітичне мислення, вміння передбачати та оцінювати мінливі природні фактори, знання природної системи, багата уява, оперативне мислення, спостережливість, витривалість, наполегливість, відповідальність, стійкість, розподіл та довільне переключення уваги, наочно-образна та зорова пам’ять.

За сучасного науково-технічного прогресу в професіях типу “людина – природа” різко підвищуються роль і значення вимог саме до психологічної сфери особистості працівника (до сприймання, уваги, пам’яті, мислення, самостійності, рішучості, дисциплінованості і т. ін.). Успішна діяльність спеціалістів цієї групи професій залежить також від здатності передбачати й оцінювати дуже мінливі природні фактори. Результати такого прогнозування можуть виявитися не відразу, а через тиждень, місяць, а то й роки. Тому той, хто обирає одну з професій цієї групи, повинен мати велике терпіння, наполегливість, бути готовим до праці у важких погодних умовах.

Представникам зазначеного типу професій потрібно володіти не тільки широкими знаннями, а й хорошою уявою, своєрідним оперативним мисленням, щоб вирішувати конкретні завдання за мінливості мети і умов праці. Для деяких професій групи “людина – природа”, таких як інспектор рибоохорони, лісник, розвідник об’єктів природи для колекцій, мисливець, характерне тривале перебування у відносній просторовій ізоляції за дефіциту спілкування, один на один з природою, що потребує рівноваженості і сміливості.

Психічні якості, потрібні для успішної діяльності спеціалістів цього типу професій, диктуються не лише предметом, а й знаряддями праці. Так, ручні знаряддя праці потребують від людини спритності, витривалості, координованості й розмірності рухів, здатності точно дозувати їхню силу й напрямок, спроможності утримувати в пам’яті багато правил, відомостей й оперувати ними (професії рільника, садівника, овочівника); механізовані знаряддя – координації, точності і розмірності рухів, стійкості і розподілу уваги, хорошого пристосування до одноманітних подразників, постійного інформаційного “голоду”.

Використані джерела

1. Куш О. С. Профорієнтація старшокласників: досвід застосування психодіагностичних методик : [метод. посіб.] / за ред. В. Ф. Моргуна. – Кременчук, 2007. – 52 с.
2. Основи професіографії : [навч. посіб.] / С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синявський, О. М. Ткаченко, Б. В. Федоришин та ін. – К. : МАУП, 1997. – 234 с.

1.2.11. Професії типу “людина – знакова система”. Детальний огляд професій типу “людина – знакова система”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них.

Друга половина ХХ століття позначена інтенсивним розвитком науки і техніки, впровадженням їхніх досягнень в усі сфери людської діяльності. Це істотно змінює характер праці людини, веде до перетворення предмету, мети і знарядь праці. Сучасному спеціалісту, який працює у промисловості, на транспорті, в системі зв’язку, галузі науки тощо дедалі частіше доводиться мати справу не з безпосередніми фізичними предметами, явищами, процесами, а з їх заміниками, символами, знаками чи системою знаків. В умовах сучасної культури, за словами Є. Климова, велику роль відіграють знаки, не схожі на предмети, які вони означають, слова, не подібні до предметів, про які йдеться в тексті, ноти, не подібні до музики.

Загальна характеристика типу професій “людина – знакова система”.

Знаки, символи, формули, що містять певну інформацію про предмети і явища, посідають у житті сучасної людини вагоме місце. Стаючи звичними, вони не завжди усвідомлюються нею як умовність. Усна та писемна мова, цифри, формули, хімічні символи, ноти, схеми, креслення, гроші, фотографії, міміка, жести та інше – все це знаки та системи знаків. Навряд чи варто доводити потребу в особливих нахилах для занурення у світ умовних знаків,

абстрагування від предметних властивостей і зосередження на роботі з відомостями, які вони несуть.

Якщо розглядати в цьому ракурсі типову для означеної групи професій діяльність оператора, одержимо цікаву картину. Виявляється, що, хоч оператор працює за пультом управління, предметом його праці є не сам пульт, а певна система, наприклад енергосистема цілого міста. Метою його роботи є не виготовлення продукції, а контроль і регулювання процесів, які в ній відбуваються. Управління режимом роботи системи оператор здійснює за допомогою різних кнопок і ключів. Проте знаряддями його праці є не кнопки і ключі, а правила, інструкції, стратегія розв'язання завдань, що застосовується в цій системі управління.

Всередині групи професій “людина – знакова система” психологи вирізняють окремі класи спеціальностей. В основу класифікації покладено таку ознаку, як специфіка мети праці. За нею виділяють три головні групи спеціальностей:

- 1) гностичні;
- 2) перетворюючі;
- 3) пошукові.

Прикладом перших може бути професія коректора, других – стенографістки-друкарки, лінотипіста, оператора ЕОМ, бухгалтера, третіх – програміста на обчислювальних машинах, науковця-теоретика тощо. Отже, до кожної з виділених класифікаційних груп входить ряд різних професій, предметом праці яких є умовні знаки, символи, цифри, коди, штучні види мов та ін. Ці професії не схожі одна на одну. Так, праця економіста за своєю технологією нічим не нагадує діяльність диспетчера залізничного вузла, й обидві вони далекі від тих професійних завдань, які реалізує, наприклад, редактор газети чи журналу. Більшість виробничих професій групи “людина – знакова система” виникли в результаті комплексної механізації й автоматизації виробництва, оснащення його кібернетичними системами управління.

Нові автоматизовані технології ведуть до втрати прямої взаємодії людини з предметом праці. Більше того, безпосередній контакт спеціаліста з об'єктом діяльності за таких умов виявляється зайвим, у більшості випадків навіть неможливим. Між ними стоять машини з автоматичним управлінням. Інформацію про зміни у виробничому процесі спеціаліст одержує опосередковано у вигляді різноманітних сигналів, символів, цифрових показників, тобто закодованою. За таких умов взаємодії людини зі складним технічним устаткуванням на перше місце виходять завдання сприймання й опрацювання інформації, контролю, прогнозування і своєчасного прийняття рішень. Сама людина розглядається як ланка системи управління, що виконує функцію каналу зв'язку в системі “людина – машина”. У цій системі провідна роль відведена людині-оператору.

Рівень вимог до психофізіологічних властивостей і психологічної структури особистості людини-оператора визначається на підставі психологічного аналізу операторської діяльності. Численні дослідження

уможливили формулювання основних особливостей операторської діяльності.

По-перше, про динаміку технологічних процесів у системі оператор дізнається не за даними безпосереднього спостереження, а на основі спостереження за змінами, які відбуваються в так званій інформаційній моделі керованих об'єктів. Здійснюючи дистанційне управління системою, він одержує зворотну інформацію у закодованому вигляді, тобто у вигляді показників лічильників, індикаторів, вимірювальних приладів тощо. Такі умови праці ставлять його перед потребою розкодування і уявного порівняння отриманої інформації з реальним станом керованого об'єкта.

По-друге, особливість діяльності оператора визначається і тим, що швидкісний перебіг виробничих процесів і їхня складність висувають підвищені вимоги до точності його дії і швидкості прийняття рішень, темпу здійснення управлінських функцій. Значною мірою зростає ступінь відповідальності за виконувані дії, оскільки найменша помилка може вивести з ладу всю систему, створити аварійну ситуацію із загрозою для життя працівників. Тому для роботи оператора у сучасних системах “людина – машина” характерне велике психічне і нервово напруження.

По-третє, праці оператора притаманні обмежена рухова активність, використання малих груп м'язів. Важливо і те, що йому доводиться працювати в умовах ізоляції від звичного соціального середовища, передусім “у товаристві приладів й індикаторів”.

По-четверте, підвищення ступеня автоматизації виробничих процесів вимагає від оператора високої готовності до екстрених дій. За нормальних умов основною функцією оператора є контроль і стеження за перебігом виробничого процесу. У разі виникнення несправностей чи порушень режиму роботи оператор повинен зробити різкий перехід від спокійної, монотонної роботи в умовах “оперативного спокою” до активних дій, спрямованих на ліквідацію порушень. При цьому в короткий проміжок часу він має проаналізувати великий обсяг інформації, прийняти правильне рішення, реалізувати його. Це спричиняє сенсорні, інтелектуальні й емоційні перевантаження.

Крім операторських, до цієї групи належить багато професій системи зв'язку, поліграфії і канцелярії, професія економіста, бухгалтера тощо. Увесь цей калейдоскоп різноманітних професій об'єднується спільними вимогами до здатності людини успішно працювати із символами, знаками та їх системами.

Основні психологічні вимоги професій типу “людина – знакова система”. Основні вимоги, що ставляться професією до особи: точність зорового сприймання та його обсяг, концентрація уваги, довготривала пам'ять, логічне мислення, зорові уявлення, вміння аналізувати та узагальнювати інформацію, емоційна стійкість, терпіння, самовладання, точність рухів, відповідальність, організованість

Професійно важливі якості для професій цього типу: висока швидкість реакцій, сенсомоторна координація рухів, висока слухова й оперативна пам'ять, розвинене вербально-логічне мислення, висока культура мовлення, чітка

дикція, емоційна стійкість, сильна волюва регуляція, тактовність, відповідальність. Низький рівень розвитку зазначених якостей може бути психологічним протипоказанням для оволодіння професією цього типу.

Важливою психологічною умовою успішної діяльності є високий розвиток таких професійно важливих особистісних якостей, як відповідальність, дисциплінованість, працьовитість, точність у роботі, самоконтроль і волюва саморегуляція, наполегливість у досягненні мети, прагнення до розширення й підвищення професійних знань. Якість діяльності залежить також від естетичного розвитку, емоційного ставлення спеціалістом культурних цінностей і розуміння їхньої ролі в розвитку суспільства.

Основними психологічними протипоказаннями для вибору професії цього типу є низький рівень абстрактно-логічного мислення, емоційна нестабільність, незадовільний самоконтроль, погано розвинені сенсомоторна сфера, увага, пам'ять, несформовані соціально ціннісні особистісні якості, такі як відповідальність, дисциплінованість, акуратність, організованість.

Отже, специфіка і складність означеної професійної діяльності ставлять високі вимоги до багатьох аспектів особистості. Насамперед це стосується її сенсорних та інтелектуальних функцій, емоційно-волювої саморегуляції, етично-моральних орієнтацій та культурного розвитку.

Використані джерела

1. Куш О. С. Профорієнтація старшокласників: досвід застосування психодіагностичних методик : [метод. посіб.] / за ред. В. Ф. Моргуна. – Кременчук, 2007. – 52 с.
2. Основи професіографії : [навч. посіб.] / С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синявський, О. М. Ткаченко, Б. В. Федоришин та ін. – К. : МАУП, 1997. – 234 с.

1.2.12. Професії типу “людина – художній образ”. Детальний огляд професій типу “людина – художній образ”. Специфіка предмету, мети, засобів, умов праці цього типу професій, вимог, які вони висувають до особистості, та визначення нахилів до них

Традиційно працю представників професій типу “людина – художній образ”, а також сферу їхньої діяльності називають мистецтвом. Витоки професії художника лежать у глибокій давнині. Перші пам'ятки образотворчої діяльності з'явилися наприкінці середнього і в пізній палеоліт: це розписи на стінах і стелях печер, рельєф і кругла скульптура, гравірований малюнок на камені, кістці, рогові, ймовірно, і на дереві. Малюнок виконувався кременевим різцем, розпис наносився кистями або рукою. Первісні художники писали мінеральними фарбами, які розтиралися на тваринному жирі (охрою).

Скульптура створювалася з м'яких порід каменя, рогу і кістки. Зазвичай зображували коней, оленів, биків, бізонів, носорогів, левів і ведмедів. Пізніше з'являються зображення людини, людської руки, малюнки стають динамічними. Пройшло дуже багато часу, перш ніж у ХІХ столітті мистецька діяльність стала професійною. Те, що професії, в основі яких лежить творчий початок, престижні і популярні, підтверджують багато наукових досліджень.

До професій типу “людина – художній образ” сучасна професіографія відносить групу спеціальностей, які передбачають взаємодію людини із системами художніх образів (їх частинами, елементами, якостями). Подібна взаємодія, як відомо, є специфічною для різних занять сфери мистецтва – музики, живопису, театру, художньої літератури, а також спеціальностей сфери масової художньої діяльності. Сучасна художня діяльність людини втілюється у різноманітних формах: декоративно-прикладному мистецтві; образотворчому мистецтві (живопис, архітектура, графіка); промисловому (індустріальному) мистецтві; художній фотографії; музиці; літературі; хореографії; синтетичному мистецтві (театр, кіномистецтво, телебачення, цирк, естрада).

Усі спеціальності цієї групи професій можуть бути віднесені, за певними видами мистецтва, до різних підгруп:

1. Просторові види художньої діяльності:

- декоративно-прикладне мистецтво;
- образотворче мистецтво,
- архітектура, скульптура, живопис, графіка;
- виробниче (індустріальне) мистецтво; фотографія;

2. Часові види художньої діяльності:

- музика;
- література;

3. Просторово-часові види діяльності:

- хореографія;
- театр;
- кіно та телемистецтво.

Основні психологічні вимоги професій типу “людина – художній образ”. Основні вимоги, що ставляться професією до особи: створення або відтворення (повторення) художнього образу чи його елементів, оперування засобами естетичного впливу, тобто підпорядкування певному ідейному задумові завдяки поєднанню ліній, форм, фарб, звуків, рухів – усе це характеризує представників групи “людина – художній образ”.

Саме предметом праці – художнім образом (його елементами, частинами) – визначається основний комплекс психологічних вимог цієї групи професій. За всієї різноманітності умов роботи, професії мистецтва вимагають від людини насамперед високого рівня розвитку емоційно-естетичного сприймання, естетичного почуття.

Поряд із цими вимогами, спеціальності означеного типу передбачають високу художню культуру, розвинений художній смак людини, розуміння нею художніх ефектів (так званого “художнього чуття”), художнього (образного) бачення, законів емоційного впливу і, нарешті, художньої обдарованості, тобто здібностей до музики, літератури, живопису, танців, акторського мистецтва тощо. Художні здібності потрібні не тільки для створення естетичних цінностей, а й для їх відтворення на досить високому рівні. Адже представникові художньої професії (наприклад, спеціалісту з розпису фарфору, огранувальнику дорогоцінних та напівдорогоцінних каменів, муляру-

альфрейнику та ін.) часто доводиться виготовляти різноманітні вироби за зразком, ескізом, який зробив художник.

Отже, навіть на виконавчому рівні для успішної образотворчої діяльності потрібні художні здібності, причому не окремі їх компоненти, а певна структура.

Так, живопис висуває особливі вимоги до сприймання форм, пропорцій та кольорових співвідношень. Як свідчить художньо-виробнича практика, для плідних творчих занять у галузі образотворчого мистецтва необхідні чуття пропорції, композиції, колориту і світлотіні, пам'ять на кольори, особливі якості рухового апарату руки. Щоб досягти майстерності у скульптурі, потрібні поєднання ряду художніх та деяких рухових навичок. Для продуктивної музичної діяльності людина повинна насамперед володіти відчуттям ритму, музичною пам'яттю, так званим ладовим чуттям, тобто здатністю визначити завершеність або незавершеність музичної мелодії. Психолого-педагогічні дослідження, присвячені проблемі художніх здібностей, свідчать, що для різних видів образотворчої діяльності потрібні здібності найрізноманітнішого характеру.

Як демонструють окремі професіограми групи професій типу “людина – художній образ”, у діяльності фахівців переважають емоційні, сенсорні та моторні види психологічної активності. Реалізуючи себе в образах, чуттях та рухах, названі види психічної активності, як відомо, насамперед спираються на зорове, слухове, рухове та дотикове сприймання; на емоційну, образну та рухову пам'ять; на наочно-образне мислення; на відтворну та творчу уяву. Переважання у професіях художнього типу названих видів психічної активності, обумовлених специфічністю предмету праці, визначає і структуру відповідних психологічних вимог до здібностей людини.

Різноманітні види художньої діяльності ставлять особливі вимоги до сприймання пропорцій та кольорових співвідношень у зображенні предмета. Вимагають цього професії сфери декоративно-прикладного, виробничого та образотворчого мистецтва. Музика, навпаки, передбачає відчуття форми, кольору, ритму – їх відсутність є протипоказанням до оволодіння багатьма спеціальностями цього типу.

Взаємодія у процесі діяльності із системами художніх образів вимагає високого рівня розвитку образної пам'яті й образного мислення людини.

Друкар, наприклад, часто працює з одним накладом кілька днів, і збереження всіх образів, які виникають у процесі роботи, стає для нього складним завданням. Тому він повинен мати високий рівень розвитку довготривалої образної пам'яті. Травильнику в процесі роботи необхідно спиратися на зорову пам'ять, обсяг якої має бути дуже великий. Без розвинутої образної, смакової, нюхової пам'яті неможливо стати хорошим кондитером. Руховий вид пам'яті потрібен ювеліру, кондитеру, хореографу, піаністу. Емоційна пам'ять – професійно важлива якість актора.

Взаємодія із системами художніх образів вимагає від людини розвинутого, добре організованого спостереження. Щоб підкорити образ

задумові, ідеї та композиції художнього твору або виробу, необхідно перетворювати враження, які накопичуються в результаті уважного спостереження. Тут вступає у свої права уява – обов'язковий компонент художньої діяльності. Відтворна уява потрібна маляру-альфрейнику, майстру з мозаїки, макетнику, оскільки їм доводиться виготовляти різноманітні вироби за ескізом чи зразком, зробленим художником. Ретушєру необхідна добре розвинена уява, щоб побачити в наборі негативів і діапозитивів кольорову ілюстрацію. Рідко трапляються види діяльності, які вимагали б таких великих можливостей уяви, як професія актора.

Більшість професійно важливих якостей у структурі вимог професій типу “людина – художній образ” обумовлені не тільки предметом праці, а й багатогранними цілями, зокрема естетичними і виховними. Найвищим проявом причетності людини до світу художньої праці є здатність відчувати естетичний аспект оточення, побачити безмежну красу форм і кольорів, багатство фактури, почути ритм і музику людської діяльності, поезію природи і людини.

Використані джерела

1. Куц О. С. Профорієнтація старшокласників: досвід застосування психодіагностичних методик : [метод. посіб.] / за ред. В. Ф. Моргуна. – Кременчук, 2007. – 52 с.
2. Основи професіографії : [навч. посіб.] / С. Я. Карпіловська, Р. Й. Мітельман, В. В. Синявський, О. М. Ткаченко, Б. В. Федоришин та ін. – К. : МАУП, 1997. – 234 с.
3. Чистякова С. Н. Профессиональная ориентация школьников на этапе перехода к профильному обучению / Светлана Николаевна Чистякова, Николай Федорович Родичев // Нар. образование. – 2006. – № 9. – С. 152–156.

Розділ 2. ОБРАЗ “Я”

Розділ 2.1. “Я” І МОЇ МОЖЛИВОСТІ

2.1.1. Що я знаю про себе і свої можливості. Образ “Я”. Психічне, соціальне та фізичне “Я”

Що я знаю про себе і свої можливості. Немає сумніву, що володіння інформацією має вирішальне значення, особливо для тих, хто хоче досягти успіху в професії і в житті. Насамперед – це знання людини про саму себе, про свою індивідуальну неповторність, власні ресурси і можливості для досягнення успіху. Як людина може використовувати свої сильні сторони, якщо вони їй не відомі? Яким чином людині позбутися недоліків, якщо вона про них не знає? Як будувати “проект самого себе”, своїх майбутніх можливостей, якщо тобі не відомий твій справжній потенціал? Для правильного вибору професії потрібно мати уявлення не тільки про різні професії і їхні вимоги до психологічних якостей фахівця, а й про самого себе, про особливості свого мислення, уваги, пам'яті. Про свої реальні й потенційні можливості, інтереси та здібності.

У знанні своїх реальних і потенційних можливостей, інтересів і здібностей і полягає психологічний аспект вільного вибору професії, сутність якого – об'єктивна оцінка особистістю своїх здібностей.

Як же можна пізнати себе, свої психологічні та фізичні можливості, як скласти уявлення про своє “Я”?

Існує багато джерел, з яких – свідомо чи неусвідомлено – людина набуває уявлення про те, якою вона є і якою може бути. У перші роки життя вона засвоює і приймає уявлення своїх батьків, у початковій школі її психологічний портрет значною мірою залежить від думки вчителя. З раннього дитинства людина засвоює стереотипи масової свідомості, які теж впливають на її уявлення про себе. На уявлення людини про себе впливають і всі значущі для неї люди.

Але уявлення про своє майбутнє і про свої можливості відіграє надто велику роль в житті, щоб бути лише дзеркалом, що відображає надії і побоювання оточуючих. Тому для молодої людини важливо починати самій контролювати і створювати такі уявлення. *Тільки в процесі діяльності, вступаючи в різні взаємини з навколишнім світом, з іншими людьми, пізнаючи їх, ми пізнаємо себе.* Пізнання людиною себе – це така ж життєва необхідність, як пізнання навколишнього світу та інших людей. Повсякденні справи вимагають від особистості проявів найрізноманітніших якостей. Важливо навчитися їх розуміти.

Молодій людині потрібно знати свої звички: поведінкові, інтелектуальні, емоційні. Слід знати свої автоматичні реакції і те, що їх запускає; у кожній людини багато автоматизмів, усвідомлення їх – одне з важливих завдань саморозвитку. Потрібно знати свої можливості у звичайному стані – яких цілей людина може досягти без позамежної напруги, які в неї є способи досягнення цих цілей, яка діяльність приносить радість, що людина вміє робити добре. Тільки знаючи це, можна визначити, чого ще потрібно навчитися. Тому є сенс зважати і на результати самоспостереження, і на думки інших людей, і на результати психологічного тестування.

Крім тестів, в арсеналі у психологів є ще багато інших інструментів, які дають змогу визначити внутрішні якості людини, деякі з них можна використовувати і в повсякденному житті. Наприклад, такі:

1. Метод спостереження. Що ж стає об'єктом нашого спостереження? По-перше – це жести, рухи, дії, вчинки, поведінка (а також відмова від дії, пасивність у певній ситуації). Неможливо правильно зрозуміти людину, не розібравшись в обставинах, в яких вона перебуває. Ось чому основний шлях пізнання внутрішнього світу особистості – це шлях від розуміння ситуації до розуміння людини. По-друге – це мовлення. Слухаючи особу, можна багато чого довідатися про її характер, мрії, почуття, про її ставлення до людей, до справи, якою вона займається. По-третє – вегетативні реакції (такі як почервоніння або збліднення шкіри обличчя, блиск очей, сльози, краплі поту), які можуть свідчити і про сильне хвилювання, і про внутрішню напругу, і про позитивні чи негативні емоції.

2. Вивчення продуктів діяльності. Уважне вивчення результатів своєї діяльності, порівняння їх із результатами діяльності інших людей – один із найважливіших методів пізнання. За результатами роботи людини можна скласти уявлення про велику кількість психологічних якостей: сумлінність, акуратність, винахідливість, художній смак тощо.

3. Вивчення історії особистості дає багату інформацію про її інтереси, схильності, здібності, характер та спосіб мислення.

Відомий радянський психолог Л. Виготський довів, що людина може набагато більше того, що вона вміє і звикла робити. Тому відповідь на запитання “Що людина може?” залежить від того, як вона спроектує своє майбутнє. Тому, як це робити і як досягати цього, присвячені багато праць з практичної психології. У наступних темах також буде обговорюватись це питання.

Образ “Я”. Психічне, соціальне та фізичне “Я”. Індивідуальні особливості людини відображаються не тільки в характеристиках, які дають їй інші люди, але і в її власних. Центральною ланкою, що інтегрує знання індивіда про самого себе, є образ “Я”. У кожного є свій образ “Я”, який забезпечує людині єдність і тотожність самої себе в різних ситуаціях і подіях. Він (образ “Я”) формується у процесі пізнання особистістю самої себе та у спілкуванні і спільній діяльності з іншими, тобто є результатом розвитку самосвідомості. Скласти про самого себе єдине несуперечливе уявлення складно. Людина отримує інформацію про себе з різних джерел: це і оцінки оточуючих, які іноді бувають упередженими, і її власне уявлення як результат досвіду, успішного або невдалого, і порівняння себе з іншими людьми. Тобто, можна сказати, що образ “Я” – це відносно стійка й усвідомлена система уявлень людини про себе, через яку вона сприймає й оцінює себе, своє ставлення до себе та свого місця в системі життєдіяльності.

Образ “Я” людини може містити різні характеристики. Предметом сприйняття людини можуть стати, зокрема, її тіло, здібності, соціальні відносини й безліч інших особистісних проявів. Конкретні способи самосприйняття, що формують образ “Я”, можуть бути найрізноманітнішими.

Вирізняють такі аспекти образу “Я”:

- фізичне “Я”;
- психічне “Я”;
- соціальне “Я”.

Фізичне “Я”. Я-фізичне охоплює уявлення про свою стать, зріст, будову організму, фізичне здоров’я, особливості функціонування нервової й гормональної систем, про свою зовнішність загалом (“товстун”, “худий” і т. ін.). Причому найважливішим джерелом формування фізичного образу “Я” поряд із статевим ототожненням (а воно, як зазначають психологи, зберігає своє значення протягом усього життя і є первинним елементом Я-концепції) слугують розміри тіла і його форма. Важливість зовнішнього вигляду зумовлена тим, що тіло становить собою найбільш відкриту, явну частину особи і часто стає предметом обговорень.

Психічне “Я”. Я-психічне є набором характеристик, за допомогою яких кожен з нас описує себе як індивідуальність, як істоту, що має певні психологічні властивості у пізнавальній (наприклад, розумний, уважний); емоційно-вольовій (наприклад, врівноважений, відповідальний); поведінковій (наприклад, рішучий, товариський) сферах, особистісні риси, звички, схильності.

Соціальне “Я”. Я-соціальне – уявлення про свої соціальні ролі (дочка, сестра, подруга, учениця, спортсменка і т. ін.), соціальний статус (лідер, виконавець, знедолена і т. д.), соціальні очікування тощо. Я-соціальне виникає завдяки тому, що всі люди залучені в життя інших людей, суспільства загалом і стосовно цього суспільства виконують певні обов’язки, відіграють соціальні ролі. В рамках ролі поведінка людини підкоряється правилам. “Людина”, “школяр”, “син (дочка)”, “друг”, “спортсмен”, “відмінник”, “юнак (дівчина)” – це лише короткий перелік ролей, які можуть виконуватися в підлітковому віці. Люди проводять чимало часу, спілкуючись з іншими людьми на рольовому рівні. Багато їхніх ролей стають важливою частиною їхнього “Я”. Описуючи себе, люди природно роблять це через ті або інші значущі соціальні ролі.

Крім того, виділяють такі основні модальності самоустановок:

1. Реальне “Я” – установки, пов’язані з тим, як людина сприймає свої актуальні здібності, ролі, свій актуальний статус, тобто з її уявленнями про те, якою вона є в теперішньому часі.

2. Дзеркальне “Я” – установки, пов’язані з уявленнями людини про те, якою її бачать інші. Дзеркальне “Я” виконує важливу функцію самокорекції домагань людини і її уявлень про себе. Цей механізм зворотного зв’язку допомагає втримувати “Я”-реальне в адекватних межах і залишатися відкритим новому досвіду через діалог з іншими і з самим собою.

3. Ідеальне “Я” – установки, пов’язані з уявленнями людини про те, якою вона хотіла б стати. Ідеальне “Я” формується як деяка сукупність якостей і характеристик, які людина хотіла б бачити в себе, або ролей, які вона хотіла б виконувати. Причому ідеальні елементи свого “Я” особистість формує за тими ж основними аспектами, що й у структурі “Я”-реального. Ідеальний образ складається з уявлень, що відображають таємні сподівання і прагнення людини. Ці уявлення бувають відірваними від реальності. Суперечність між реальним й ідеальним “Я” становить одну з найважливіших умов саморозвитку особистості.

Крім трьох основних модальностей установок, запропонованих Р. Бернсом, багато авторів вирізняють ще одну, яка відіграє особливу роль.

4. Конструктивне “Я” (“Я” в майбутньому). Саме йому властива спрямованість у майбутнє й побудова проектної моделі “Я”. Основна відмінність конструктивного “Я”-проекту від ідеального “Я” полягає в його насиченості діючими мотивами й більшій відповідності ознаці “прагну”. У “Я”-конструктивне трансформуються ті елементи, які особистість приймає і ставить для себе як досяжну реальність, формує образ себе у майбутньому, якого ще немає, але обов’язково буде.

Використані джерела

1. Бернс Р. Развитие “Я-концепции” и воспитание / Роберт Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 421 с.
2. Данилова В. Как стать собой. Психотехника индивидуальности / Вера Данилова. – Харьков : Рубикон, 1994. – 128 с.
3. Система профориентационной работы со старшеклассниками / [Б. А. Федоришин, С. Е. Карпиловская, Р. И. Миттельман та ін.]. – К. : Радянська школа, 1988. – 176 с.

2.1.2. Асоціації та уява людини. Вплив реклами на уявлення людини про себе і свої можливості

Розглядаючи процес створення чогось нового, ми стикаємося з феноменом людської психіки, сутність якого полягає в тому, що людина створює у своїй свідомості образ, якого в реальності ще не існує, а основою створення подібного образу є наш минулий досвід. Ось цей процес – процес створення нових психічних образів – і отримав назву уяви.

Уява – це психічний процес, який полягає у створенні нових образів шляхом опрацювання матеріалу сприймань і уявлень, одержаних у попередньому досвіді.

Образи уяви не завжди відповідають реальності; у них є елементи фантазії, вигадки. Якщо уява малює у свідомості картини, яким нічого або мало що відповідає в дійсності, то вона зветься фантазією. Якщо ж уява звернена в майбутнє, її називають мрією.

Мрія, образ бажаного майбутнього має для людини потужну притягальну силу, задає життєву перспективу й різними шляхами спрямовує її на втілення в життя заповітних бажань і надій. Мрія про щасливе майбутнє здатна вивести людину з край негативних станів, відволікти від ситуації теперішнього моменту, дає змогу проаналізувати, що відбувається, і переосмислити значущість ситуації для майбутнього.

Уся наша свідомо поведінка спонукається й регулюється образами. Ми говоримо, що мета спрямовує наші дії. Але якщо вникнути глибше, то стане очевидним, що за кожною метою завжди стоїть образ, передбачений в образній формі результат.

Уява є в будь-якому виді нашої трудової діяльності, оскільки перш ніж створити що-небудь, потрібно мати уявлення про те, що ми створюємо. Більше того, чим далі ми відходимо від механічної праці й наближаємося до творчої, тим більшою мірою підвищується значення нашої уяви.

Уява навіть впливає на багато органічних процесів: функціонування залоз, діяльність внутрішніх органів, обмін речовин в організмі й ін. Наприклад, добре відомо, що образ “смачний обід” викликає в нас слиновиділення, образ вогню може спричинити реальні ознаки “опіку” на шкірі. Уява впливає й на рухові функції людини. Наприклад, варто нам уявити, що ми біжимо доріжкою стадіону під час змагань, як прилади реєструватимуть ледь помітні скорочення відповідних м'язових груп. Тобто, можна зробити висновок, що уява відіграє істотну роль у регуляції як процесів організму людини, так і її мотивованої поведінки.

Ставлячи перед собою будь-яку мету, ми неодмінно маємо уявити конкретний результат. Тільки тоді можлива дія, що відповідає окресленій меті. Саме образ стимулює і спрямовує її. Важливо не тільки сказати собі: “я хочу зробити щось”, але й уявити це у його завершеності. Тоді виникне напруга душевних сил, потрібних для здійснення бажаного. Недостатньо заявити: “я хочу бути професіоналом”. Слід уявити майбутню професійну діяльність, щоб вона набула значущості й цінності у власних очах. Взагалі,

треба спершу яскраво уявити собі що-небудь, щоб відчувати бажання домогтися цього.

Ще Арістотель звернув увагу на те, що ми будуємо уявну карту (“образ”) майбутнього на основі асоціацій, отриманих із поточного сенсорного досвіду. Тоді розум “розраховує й обмірковує”, створює уявні “образи” того, “що має відбутися, зважаючи на те, що є”, за допомогою пам’яті й уяви.

Асоціація (від лат. associatio – з’єднання) – зв’язок між двома психічними елементами, що виник у результаті досвіду й обумовлює у разі актуалізації одного елемента прояв й іншого.

Залежно від умов, потрібних для їх утворення, асоціації поділяють на три типи: за суміжністю, схожістю та контрастом.

Асоціація за суміжністю – це відображення в мозку людини зв’язків між предметами та явищами, які йдуть один за одним у часі (суміжність у часі) або перебувають поряд один з одним у просторі (суміжність у просторі). Асоціації за суміжністю виникають у разі згадування подій, свідком яких була людина, під час заучування навчального матеріалу тощо.

Асоціація за схожістю спостерігається тоді, коли в мозку відображуються зв’язки між предметами, схожими у певному аспекті (помилкове сприймання незнайомої людини як знайомої).

Асоціація за контрастом утворюється під час відображення в мозку людини предметів та явищ об’єктивної дійсності, що пов’язані між собою протилежними ознаками (високий – низький, швидкий – повільний, веселий – сумний тощо).

Особливим різновидом асоціацій є породжені потребами пізнавальної діяльності та життя людини причинно-наслідкові асоціації, які відбивають не лише збіг подразників у часі та просторі, їх схожість і відмінність, а й причинні залежності між ними.

Причинно-наслідкові асоціації є засадовими стосовно міркувань і логічних побудов.

Асоціації й асоціативне мислення почали вивчати багато століть тому. Однак дотепер вони, як і раніше, становлять значний інтерес для різних галузей і прикладних напрямів психологічної науки. Психологія реклами не є винятком. Адже одним з її завдань є встановлення міцних і однозначних зв’язків між уявленнями людини про її потреби та способи задоволення цих потреб конкретними товарами й послугами.

Вплив реклами на уявлення людини про себе і свої можливості. Реклама є універсальною мовою керівних взаємодій на рівні почуттів, уявлень, сприйняття, емоцій, глибинних психологічних комплексів та інстинктів, знакових моделей, образів, поведінки й інших утворень. Це найсильніший програмуючий і настановний вплив, що здійснюється на рівні підсвідомості і спрямований на окремих людей, великі й малі групи.

Психологічна специфіка функціонування системи реклами полягає у генеруванні рекламодавцем каналами зв’язку такої інформації, що чинить вплив або примушує споживача рекламного продукту до певного способу,

схеми дій і поведінки. Рекламний вплив завжди ставить під питання саму особистість, її соціокультурну адаптацію в суспільстві. Створюється ситуація впливу на групи людей комплексів символіки, психологічного програмування, емоційно значущих асоціацій, що формують певний тип групової поведінки. Феномени субкультури рекламного управління добре спостерігаються в молодіжному середовищі. Елементи субкультури визначають стилі й напрями молодіжної моди, манеру спілкуватися, знайомитись один з одним. У рамках субкультури формується і певний субкодекс моралі.

Одним із важливих психологічних понять, які викликають сьогодні зацікавлення вчених у зв'язку з вивченням соціальних факторів рекламної діяльності, є поняття образу “Я”. “Образ Я” кожної людини тісно пов'язаний з її самосвідомістю, самооцінкою, які формуються під впливом оцінок інших людей і, відповідно до заданих ззовні ціннісних критеріїв, піддається зовнішнім впливам на вербальному і невербальному рівнях. Зазнаючи їх на собі й намагаючись певним чином інтегрувати, людина незмінно співвідносить із ними своє сприйняття власного “Я”.

Якщо в юнака або дівчини не сформовані цінності, потреби й мотиви діяльності, то вони стають ідеальними об'єктами маніпулювання, тому що їхні цінності й установки істотно залежать від зовнішніх факторів. З них можна виліпити споживачів, які бездумно купують усе, що рекламується, виборців, які “правильно” голосують, вільних від сумнівів виконавців чужої волі.

Інше становище в людини, яка має сформовану систему поглядів, прагне до здійснення тієї або іншої життєвої мети. Безпосередній вплив середовища проходить через фільтр її системи почуттів і думок, що відображають ставлення людини до себе і навколишнього світу. Поведінка такої людини буде визначатися більш глибокими мотивами або більш віддаленими цілями.

Використані джерела

1. Лебедев-Любимов А.Н. Психология рекламы / Александр Николаевич Лебедев-Любимов. – СПб. : Питер, 2007. – 384 с.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія : [навч. посіб.] / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
3. Михеев В. А. Самофутурирование: путь в профессию / В. А. Михеев. // Мир психологии. – 1997. – № 3. – С. 95–108.
4. Первушина О. Н. Общая психология : метод. указания / О. Н. Первушина. – Новосибирск : Научно-учебный центр психологии НГУ, 1996. – 90 с.

2.1.3. Самооцінка та її значення для правильного вибору майбутнього профілю навчання. Самопізнання і самовиховання.

Образ внутрішнього світу кожного з людей – унікальний. Він охоплює особистий набір характеристик, серед яких в одних переважають соціальні, в інших – психологічні, у третіх – фізичні. Важливо відзначити таке: ті самі характеристики можуть входити в образ “Я” різних людей, але при цьому емоційно вони їх оцінюють по-різному. Наприклад, одна людина схарактеризує себе як “усмішливу і відхідливу” і отримає при цьому внутрішнє задоволення.

А інша дасть собі таку ж характеристику, але відчує дискомфорт і роздратування. Інакше кажучи, людині дуже важливо знати, з яких характеристик складається її образ “Я”, але не менш важливо для неї усвідомлювати емоційну привабливість цих характеристик.

Складник, пов’язаний зі ставленням людини до себе або до окремих своїх якостей, називають самооцінкою або прийняттям себе. Це ставлення людини формується поступово, набуває звичного характеру і проявляється як схвалення або несхвалення. Р. Бернс дає таке визначення: самооцінка – це особистісне судження про власну цінність, що виражається в установках, властивих індивідові. Учений виділив такі три моменти, суттєві для розуміння самооцінки:

1. Зіставлення образу реального “Я” з образом ідеального “Я”, тобто з уявленням про те, якою людина хотіла б бути. Хто досягає в реальності характеристик, що визначають для нього ідеальний образ “Я”, той повинен мати високу самооцінку. Якщо ж людина відчуває розрив між цими характеристиками й реальністю своїх досягнень, її самооцінка, цілком ймовірно, буде низькою.

2. Людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, її оцінюють інші.

3. Людина отримує задоволення не від того, що вона просто щось робить добре, а від того, що вона обрала певну справу й саме її робить добре.

Більшість підлітків ретельно оцінюють самих себе, порівнюючи свої зовнішні дані, фізичний розвиток, рухові навички, інтелектуальні здібності й соціальні вміння з аналогічними якостями однолітків та ідеальних героїв. Ця критична самооцінка зазвичай супроводжується періодом сором’язливості, коли підліток надзвичайно уразливий і легко бентежиться. Тому діти підліткового віку дуже стурбовані тим, щоб примирити власне “Я” з ідеальним “Я”. Згодом їм, як правило, вдається розібратися в собі, визначити, що вони можуть робити з максимальною ефективністю, і поєднати свої цілі з ідеальним “Я”.

Закономірності, що лежать в основі формування самооцінки, відображені й у формулі американського психолога У. Джемса:

$$\text{САМООЦІНКА} = \text{УСПІХ/ДОМАГАННЯ}$$

Тобто, самооцінка обумовлюється співвідношенням успіхів і домагань. Це вказує на два шляхи підвищення самооцінки – через збільшення успіхів або через зменшення рівня домагань. За У. Джемсом, наше самовідчуття в цьому світі залежить винятково від того, ким ми вирішили стати і що ми збираємося робити. Людина може усвідомлено вибрати свої життєві цілі, може більш свідомо оцінювати свої успіхи або невдачі. Так, спортсмен у разі програшу для підтримання позитивної самооцінки може вдатися до раціоналізації, якимось способом пояснивши свої поразки, може знизити рівень своїх домагань або піти з великого спорту й зайнятися іншим видом діяльності, наприклад стати тренером. Людина не в змозі змінити події, що вже відбулися, але вона здатна переглянути своє сприйняття цих подій і їхню інтерпретацію.

Самооцінка може бути адекватною, заниженою і завищеною. Адекватна самооцінка – людина реально оцінює себе, бачить свої як позитивні, так і негативні якості. Вона здатна адаптуватися до умов середовища, що змінюються.

Низька самооцінка властива людям, схильним сумніватися в собі, приймати на свій рахунок зауваження, невдоволення інших людей, переживати і тривожитися з малозначних приводів. Такі люди часто не впевнені в собі, їм важко дається прийняття рішень, необхідність настояти на своєму. Вони дуже вразливі.

Висока самооцінка – людина вірить у себе, почуває себе “на коні”, але іноді, будучи впевненою у своїй непогрішності, може потрапити в складну ситуацію, коли потрібно відмовитися від звичного погляду на речі і визнати чужу правоту.

Адекватність нашого образу “Я” і самооцінки залежить від точності власного сприйняття та від того, як ми реагуємо на сприйняття нас іншими. Всі ми переживали успіх і невдачі, й усі чули компліменти та критику на свою адресу. Якщо ми надаємо надмірно великого значення успішному досвіду й позитивним результатам, наш образ “Я” може гіпертрофуватися, і самооцінка піддається інфляції. Якщо ж ми приймаємо невдачі близько до серця і низько оцінюємо наші успіхи, або якщо ми довго пам’ятаємо отримані критичні зауваження, наш образ себе може не сформуватися належним чином, а самооцінка знизиться. Ані в тому, ані в іншому випадку наші образ Я і самооцінка не будуть точно відображати, ким ми є насправді.

Неконгруентність – це розрив між неправильним сприйняттям себе і реальністю. Вона стає проблемою, оскільки наше сприйняття себе, можливо, сильніше впливає на нашу поведінку, ніж наші реальні здібності. На жаль, окремі особистості схильні підкріплювати своє самосприйняття, змінюючи свою поведінку відповідно до власного образу “Я”. Тобто, люди з високою самооцінкою схильні поводитися, демонструючи більшу впевненість, тоді як люди з низькою самооцінкою своєю поведінкою усіяко підтверджують низьку самооцінку, у владі якої вони перебувають. Неточність або ж перекрученість образу себе підсилюється пророцтвами, що самовиконуються, та через фільтрацію повідомлень.

Пророцтва, що самовиконуються, – це події, які відбуваються в результаті власних або чужих пророкувань, очікувань або розмов. Пророцтва, що самовиконуються, – це ті прогнози, які ви робите щодо себе. Ми часто прогнозуємо собі успіх або невдачу.

Фільтрація повідомлень. Наше сприйняття себе також може бути перекрученим, коли ми фільтруємо сказане іншими. Навіть якщо ми “чуємо” повідомлення правильно (тобто наші вуха одержують повідомлення, а наш мозок записує їх), інтерпретація сказаного може бути негативною.

Самопізнання. Самопізнання – пізнання себе – одне із найбільш складних і суб’єктивно важливих завдань. Його складність зумовлена багатьма чинниками:

1) людина повинна розвинути свої пізнавальні здібності, накопичити відповідні засоби, а потім уже застосувати їх для самопізнання;

2) має накопичитись матеріал для пізнання – людина повинна кимось стати; при цьому вона безупинно розвивається, і самопізнання постійно відстає від свого об'єкта;

3) одержання будь-якого знання про себе вже фактом свого одержання змінює людину: довідавшись про себе щось, вона стає іншою; тому завдання самопізнання настільки суб'єктивно значуще – адже просування в ньому – крок у саморозвитку, самовдосконаленні.

Знання людини про саму себе формуються поступово і в міру розвитку особистості зазнають змін. Ці знання ніколи не бувають повними. В них можна виділити кілька видів інформації.

1. Знання про свій організм і стан здоров'я. У поглибленні цих знань бере участь не тільки наш щоденний досвід, а й сучасна медична діагностика.

2. Знання про власні стосунки з іншими людьми і соціальними групами. Ці стосунки значною мірою характеризують нашу особистість.

3. Знання про себе. Кожна людина має свою історію, яка є ключем до розуміння особистості цієї людини.

4. Знання своєї психіки. Основні компоненти цих знань такі:

- знання людини про те, як її сприймають і оцінюють інші люди. Ці знання утворюють так зване публічне “Я” і чинять істотний вплив (особливо в дитинстві) на формування власних суджень людини про себе;

- знання людини про наслідки своєї діяльності. Велике значення має зворотна інформація (звісно, неповна), яка є основою для самовдосконалення, а також допомагає правильно оцінювати себе;

- судження людини про себе: суто описові та оцінювальні, які виливаються в самооцінку.

5. Уявлення себе таким, яким хотілося б бачити, тобто створення у своїй уяві ідеального “Я”.

6. Знання про функціонування й умови змін власної особистості, включаючи знання про рівень розбіжності між реальним “Я” та ідеальним “Я”, а також про вплив ідеального “Я” на свою поведінку.

7. Знання щодо генези й обмеженості знань, зазначених у пунктах 1–6. Велику роль відіграє методологічний і теоретичний розгляд самопізнання, суспільно-історичної зумовленості власної особистості, а також біографії.

8. Самопізнання виявляється не тільки у знаннях, які можна сформулювати словами, а й в емоціях та інтуїції, які важко описати. Наприклад, те, що словами ми називаємо “низькою самооцінкою” і відносимо до оцінювальних суджень, часто виражається в переживанні неспокою та страху, які, виконуючи роль інформації про загрозу, змушують індивіда уникати певних ситуацій і завдань.

Правила підняття самооцінки. Як набути впевненості в собі і підвищити ступінь самооцінки? Потрібно самому докласти максимум зусиль. А допоможе в цьому програма, розроблена англійським психологом К. Райнер і адаптована Є. Тарасовим.

1. Ранком намагайтеся вийти з дому в найкращому вигляді. В обід гляньте у дзеркало, щоб перевірити, чи все в порядку. Востаннє зробіть це,

умиваючись перед сном. Це допоможе вам не думати постійно про те, як ви виглядаєте.

2. Не зациклюйтесь на своїх фізичних вадах. Вони є в усіх! Пам'ятайте, що більшість оточуючих цих недоліків не помічають або не здогадуються про їх існування.

3. Пам'ятайте, що люди не помічають речей, таких очевидних для вас. Ви відчуваєте, що жахливо червонієте, коли доводиться щось робити чи говорити в присутності кількох людей, а для них ваше обличчя набуло приємного рожевого кольору.

4. Не будьте занадто критичними щодо інших. Якщо ви постійно відзначаєте недоліки інших людей і це стало вашою звичкою, її варто негайно позбутися.

5. Пам'ятайте, що люди найбільше люблять слухачів. Вам зовсім не обов'язково “видавати” феєрверк дотепних, блискучих думок, щоб викликати симпатію до себе. Уважно слухайте інших, і вони будуть вам вдячні.

6. Будьте щирі. Припустімо, що ви не розумієте, про що йдеться. Зізнайтеся в цьому. Намагаючись бути холодним, відстороненим і незворушним, ви лише відштовхуєте від себе людей.

7. Знайдіть кого-небудь у своєму оточенні, з ким ви можете розділити хвилювання і переживання, і тоді ви не виявитесь самотніми в будь-якій компанії. Самі підійдіть до того, кого ви обрали, від цього ви обоє лише виграєте.

8. Пам'ятайте, що зниклобість може зробити деяких людей агресивними. Якщо з вами хтось різко розмовляє, не думайте, що винуваті в цьому тільки ви. Може, для такої людини це єдиний спосіб побороти зниклобість. І головне – не користуйтеся самі подібними способами самоствердження.

9. Найгірше, що ви можете зробити, – це поставити себе у невідгідне становище. Але якщо подібне станеться, те навколишні будуть ставитись до вас із симпатією: адже ви дали їм можливість відчути свою перевагу!

Людина здатна до різних варіантів самонастроювання – вона може бути налаштована як на успіх, так і на невдачу. Оптиміст налаштовується тільки на те, що йому корисно, на те, що йому потрібно, на те, що приведе його до бажаного життєвого успіху.

Використані джерела

1. Бернс Р. Развитие “Я-концепции” и воспитание / Роберт Бернс. – М. : Прогресс, 1986. – 421 с.
2. Вердербер Р. Психология общения / Р. Вердербер, К. Вердербер. – СПб., 2003. – 320 с.
3. Гонохова Т. Трудно быть собой. Уроки психологии в старших классах / Татьяна Гонохова // Школьный психолог. – 2003. – № 41. – С. 6–8.
4. Петрасинський З. Пізнай себе. Книга для учнів / З. Петрасинський. – К. : Радянська школа, 1988. – 192 с.

2.1.4. Увага та її особливості. Види уваги. Структура і якості уваги. Увага і професійна діяльність людини. Засоби розвитку уваги

Що ж таке увага? Для того щоб відповісти на це питання, можна уявити собі учня, що виконує домашнє завдання з математики. Він цілком заглиблений у

розв'язання задачі, зосереджений на ній, обмірковує її умови, переходить від одного обчислення до іншого. Характеризуючи кожний із цих епізодів, ми можемо сказати, що учень уважний до того, що він робить, що він звертає увагу на ті предмети, які він виділяє з інших. У всіх цих випадках можна говорити про те, що його психічна діяльність на щось спрямована або на чомусь зосереджена.

Отже, увага – це особлива форма психічної діяльності, яка виявляється у спрямованості та зосередженості свідомості на значущих для особистості предметах, явищах навколишньої дійсності або власних переживаннях.

Це своєрідний “внутрішній прожектор”, який висвітлює те, що в цей момент людина сприймає, над чим розмірковує. Це може бути не тільки що-небудь у зовнішньому світі, але й те, що відбувається в організмі людини, наприклад відчуття від працюючих м'язів або у свідомості (спогад, яка-небудь думка тощо).

За походженням і засобом здійснення вирізняють два основних види уваги: мимовільна й довільна.

Мимовільна увага є найбільш простим видом уваги. Її часто називають пасивною або вимушеною, тому що вона виникає і підтримується незалежно від свідомості людини. Діяльність захоплює людину сама по собі, у силу своєї цікавості або несподіваності.

На відміну від мимовільної уваги, головною особливістю довільної уваги є те, що вона керується свідомою метою. Цей вид уваги тісно пов'язаний з волею людини і був вироблений у результаті трудових зусиль, тому його називають ще вольовим, активним, навмисним. Вирішивши зайнятися будь-якою діяльністю, ми виконуємо це рішення, свідомо спрямовуючи нашу увагу навіть на те, що нам не цікаво, але чим ми вважаємо за потрібне зайнятися.

У дорослих людей нестача довільності може спостерігатися у стані сильного стресу, при хронічній утомі й ряді захворювань, вона нерідко призводить до помилок у роботі. Тому льотчики, авіадиспетчери, водії, оператори виробництва, пов'язаних із підвищеною відповідальністю, перед виходом на робоче місце повинні проходити медичну експертизу. Багатьох техногенних катастроф вдалося б уникнути, якби люди з порушеннями уваги вчасно відсторонювалися від роботи.

Ще один вид уваги, подібно довільному, має цілеспрямований характер і спочатку вимагає вольових зусиль, але потім людина “входить” у роботу: цікавими і значущими стають зміст і процес діяльності, а не тільки її результат. Така увага була названа післядовільною. Наприклад, учень, вирішуючи важку математичну задачу, спочатку докладає до цього певних зусиль. Він береться за це завдання тільки тому, що його потрібно зробити, і йому доводиться повертати себе до завдання постійними зусиллями волі. Але от рішення розпочате, задача стає усе більше й більше зрозумілою та усе більше й більше захоплює його. Він перестає відволікатися: завдання стало для нього цікавим. Увага з довільної стало ніби мимовільною. На відміну від справді мимовільної уваги, післядовільна увага залишається пов'язаною зі свідомими цілями і підтримується свідомими інтересами. Водночас, на відміну від довільної уваги, цього разу немає або майже немає вольових зусиль.

Властивості уваги. В увазі виокремлюють такі її характерні властивості: зосередженість, або концентрація уваги, стійкість, переключення, розподіл та обсяг. Ці властивості є основною передумовою продуктивності праці, навчання, спортивної та іншої діяльності особистості. У різних видах діяльності ці властивості виявляються по-різному.

Зосередження уваги – центральна її особливість. Вона виявляється в інтенсивності зосередження на об'єктах, що є предметом розумової або фізичної праці. Заглибившись, людина не помічає дії на неї сторонніх подразників, того, що відбувається навколо.

Зосередженість, тобто концентрація уваги, залежить від змісту діяльності, ступеня інтересу до неї та насамперед від індивідуальних особливостей людини: її вміння, звички зосереджуватися. І. Ньютон на запитання, завдяки чому йому вдалося відкрити закон всесвітнього тяжіння, відповів, що завдяки тому, що він невпинно думав про це явище.

Зосередження уваги тісно пов'язане з її стійкістю. Стійкість уваги визначається тривалістю зосередження на об'єктах діяльності. Стійкість уваги буває тривалішою за сприятливих умов діяльності, у разі усвідомлення важливості виконуваного завдання та терміновості його виконання, якщо організації та методам праці властиві елементи, які активізують розумову діяльність. Відволікання настає тоді, коли немає чинників, які сприяють зосередженості та стійкості уваги, про що вже йшлося. Несприятливі умови діяльності, важкі за змістом і способом виконання завдання, брак інтересу до змісту діяльності та вміння і навичок працювати пришвидшують втому і відволікають від об'єктів діяльності.

Особливо помітно відволікання уваги виявляється у розсіяних людей. Розсіяність – це негативна особливість уваги, яка зумовлюється ослабленням сили зосередженості.

Відволікання уваги не слід плутати з її переключенням. Переключення уваги – це навмисне її перенесення з одного предмета на інший, якщо цього потребує діяльність.

Переключення уваги з одних об'єктів на інші вимагає належного володіння власною увагою, усвідомлення послідовності дій та операцій з предметами, які потребують опрацювання, вміння керувати власною увагою, що здобувається у процесі діяльності.

Переключення уваги відбувається з різною швидкістю. Вона залежить від змісту діяльності та індивідуальних особливостей людини. Існують різновиди діяльності, в яких швидкість переключення є вирішальною: у праці, наприклад, пілотів, водіїв, операторів, особливо в аварійних ситуаціях. За вправління у швидкому переключенні уваги можна досягти зменшення інертності нервових процесів мозку і поліпшити швидкість переключення на виконання інших дій та операцій.

Концентрація уваги може бути як вузькою, так і ширшою, коли людина зосереджується не на одному, а на кількох об'єктах. За ширшої концентрації уваги відбувається її розподіл. Він виявляється в тому, що людина одночасно

виконує кілька різновидів діяльності. Можна, наприклад, слухати пояснення вчителя й занотовувати їх, виконувати певне завдання та слухати радіо. Передумова такого переключення полягає в тому, що одна дія – звична, виконується автоматично, а інша – за участі свідомості.

Здатність розподіляти увагу властива всім людям, але вона має індивідуальні особливості. Декому важко зосереджуватися на двох різновидах діяльності, а дехто здатний одночасно виконувати кілька її видів. Розказують, нібито Юлій Цезар і Наполеон були здатні одночасно писати одне, читати друге, слухати третє, говорити про четверте. Така здатність розподіляти увагу викликає сумнів. Мабуть, вони володіли вмінням дуже швидко переключати увагу з одного об'єкта на інший, а також великою автоматизованістю, звичністю окремих компонентів тих чи інших виконуваних ними дій. Саме це могло справляти враження одночасності їх виконання.

Увага різна за обсягом у різних людей. Під обсягом уваги розуміють кількість об'єктів, які можуть бути охоплені увагою і сприйняті в найкоротший час. За цією ознакою увага може бути вузькою та широкою.

Широта обсягу уваги залежить від спорідненості сприйманого матеріалу, а також від вікових особливостей людини.

Якщо матеріал, який сприймається, легко асоціюється, тобто взаємопов'язується, то обсяг уваги збільшується.

Встановлено, що різні професії висувають свої особливі вимоги до властивостей уваги людини. Для одних видів праці професійно значущою є стійка концентрація уваги на одному об'єкті або вузькому колі об'єктів праці: бухгалтер, конструктор або вчений повинні концентруватися на своїй роботі так, щоб не помічати можливих завад. Інші жадають від людини широкого розподілу уваги між кількома об'єктами або видами діяльності: водій має вміти розподіляти увагу, щоб помічати все: сигнали світлофора, ситуацію на дорозі, роботу самого автомобіля; учитель повинен контролювати ситуацію в класі й стежити за логікою викладу навчального матеріалу. Треті – швидкого й багаторазового переключення уваги з об'єкта на об'єкт (пілот, диспетчер аеропорту, залізничний диспетчер).

Людина, яка добре вміє управляти своєю увагою, серед рівних виявляється сильнішою, ніж та, яка цього робити не вміє. Таке вміння дає можливість швидко зорієнтуватися в будь-якій ситуації, виділяти головне, виконувати будь-яку роботу швидше й ефективніше за конкурентів.

Тренування з розвитку уваги корисно розподілити. Розглянемо три види вправ.

1. Розвиваючи загальну уважність, не дають жодного попереднього завдання. Просто з'ясовують, що лишилося поміченим від явища, з яким зіткнулися. Наприклад, що побачили в кінотеатрі.

2. Тренуючи спрямовану уважність, дають конкретне завдання. Скажімо, пропонують якийсь предмет чи картину, або краєвид. Після цього запитують про щось, що стосується предмета, який роздивлялися. Але заздалегідь про це не попереджають.

3. Тренуючи цільову спостережливість, дають завдання спостерігати певні деталі явища, а потім показують все явище. Такі вправи нагадують дитячу гру, коли за частинами пропонується скласти розібраний предмет, дізнаючись, до чого належить та чи інша деталь.

Під час тренувань з'ясовується цікава закономірність: зазвичай ми бачимо лише те, про що маємо уявлення. Ми рідко помічаємо щось нове, досі невідоме, навіть коли воно лежить просто перед нашими очима. Тому завдання усіх, хто вирішив тренувати увагу, – розширити коло предметів і явищ, підвладних мисленнєвому погляду, пильно вдивлятися, освоювати їх.

Взагалі, перевіряючи спостережливість чи тренуючи увагу, не слід запитувати про те, що не заслуговує на увагу. Знати, скільки вікон у будинку навпроти, – не означає виявити спостережливість, адже кількість вікон незмінна. Але помітити, коли які вікна відчиняють, де, коли вмикають світло, – вже результат спостережливості, пильної уваги.

Отже, розвиваючи увагу, людина завжди вчиться здатності встановлювати зв'язки, помічати залежності – вчиться навантажувати розум.

Використані джерела

1. Грецов А. Г. Практическая психология для мальчиков / Андрей Геннадьевич Грецов. – СПб. : Питер, 2007. – 208 с.
2. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія : [навч. посіб.] / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
4. Пекеліс В. Д. Як знайти себе / В. Д. Пекеліс. – К. : Веселка, 1991. – 270 с.
5. Резапкіна Г. В. Психология и выбор профессии: программа предпрофильной подготовки : уч.-метод. пособ. для психологов и педагогов / Галина Владимировна Резапкіна. – М. : Генезис, 2005. – 208 с.
6. Система профориентационной работы со старшеклассниками / [Б. А. Федоришин, С. Е. Карпиловская, Р. И. Миттельман та ін.]. – К. : Радянська школа, 1988. – 176 с.

2.1.5. Пам'ять і її значення для професійної діяльності людини. Види пам'яті. Запам'ятовування, збереження і забування інформації. Продуктивність пам'яті. Довгострокова, короткочасна та оперативна пам'ять

Багатство духовного життя людини, успіх будь-якої діяльності великою мірою залежать від розвитку пам'яті. Наш психічний світ різноманітний і різнобічний. Завдяки високому рівню розвитку нашої психіки ми багато чого можемо й багато чого вміємо. Своєю чергою, психічний розвиток можливий тому, що ми зберігаємо надбаний досвід і знання. Усе, про що ми довідуємося, кожне наше переживання, враження або рух залишають у нашій пам'яті слід, що може зберігатися досить тривалий час і за відповідних умов проявлятися знову та ставати предметом свідомості. Особистість, її відносини, навички, звички, надії, бажання і прагнення існують завдяки пам'яті. Розпад слідів пам'яті рівноцінний розпадові особистості: людина перетворюється на живий автомат, здатний лише реагувати на стимули, що діють у певний момент.

Отже, пам'ять – здатність людини закріплювати, зберігати і відтворювати образи сприймання та відчуття (думки, поняття, рухи, дії, почуття, слова), які становлять її індивідуальний досвід.

Види пам'яті. Залежно від змісту запам'ятовування (закріплення, зберігання, відтворення) пам'ять поділяють:

- на образну, словесну, рухову й емоційну (за характером психічної активності);
- на наочно-образну і словесно-абстрактну (за особливостями зберігання у пам'яті минулого досвіду);
- на мимовільну і довільну (за рівнем використання засобів запам'ятовування);
- на короткочасну, довготривалу й оперативну (за тривалістю утримання інформації).

1. Образна, словесна, рухова й емоційна пам'ять. Образна пам'ять виявляється в запам'ятовуванні образів, уявлень, конкретних предметів, явищ, їхніх властивостей, наочних зв'язків і відносин між ними. Залежно від того, якими аналізаторами сприймаються об'єкти під час їх запам'ятовування, образна пам'ять буває зоровою, слуховою, дотиковою, нюховою тощо. Слухова пам'ять важлива для людей, які мають справу зі звуковою інформацією, – акустиків, звукорежисерів і звукооператорів, музикантів і композиторів. Зорова пам'ять має бути добре розвинена у співробітників правоохоронних органів і митників, художників і дизайнерів, вчителів і вихователів. Зміст словесно-логічної пам'яті – це думки, поняття, судження, умовиводи, які відображають предмети та явища в їх істотних зв'язках і відношеннях, у загальних властивостях. Думки не існують без мови, тому пам'ять на них і називається словесно-логічною. Словесно-логічна пам'ять є специфічно людською, на відміну від образної, рухової та емоційної, що властиві також тваринам. Вчених вирізняє розвинута логічна пам'ять, завдяки якій вони оперують поняттями, формулами, схемами, гіпотезами; ідеями й концепціями. Рухова пам'ять полягає у запам'ятовуванні та відтворенні людиною рухів. Виявляється вона в різних видах ігрової, трудової, виробничої діяльності, у діях художника, балерини та ін. Вона є підґрунтям формування різних умінь і навичок, засвоєння усної та писемної мови. Спортсмени, каскадери, танцюристи повинні володіти розвиненою моторною пам'яттю, тобто пам'яттю на рухи. Емоційна пам'ять полягає у запам'ятовуванні та відтворенні людиною емоцій та почуттів. Наприклад, переживання почуття ностальгії при спогадах про країну, в якій людина виросла, але з якихось причин залишила її. Емоційна пам'ять дає акторові змогу увійти у стан душі свого персонажа й передати цей стан глядачам.

2. Наочно-образна та словесно-абстрактна пам'ять. Ці типи зумовлені частково співвідношенням першої та другої сигнальних систем у вищій нервовій діяльності людини, але головне – умовами життя та вимогами професійної діяльності. Так, наочно-образний тип пам'яті частіше трапляється у художників, письменників, музикантів, словесно-абстрактний – у вчених, філософів. Змішаний тип пам'яті притаманний людям, у діяльності яких не

спостерігається помітних переваг наочно-образного чи словесно-абстрактного типу. Зважати на індивідуальні відмінності пам'яті потрібно і в навчанні, щоб максимально продуктивно використати потенціал кожного учня та всебічно розвинути пам'ять.

3. Мимовільна і довільна пам'ять. Про мимовільну пам'ять говорять тоді, коли людина щось запам'ятовує та відтворює, не ставлячи перед собою мети щось запам'ятати або відтворити. Коли людина ставить на меті щось запам'ятати або пригадати, йдеться про довільну пам'ять. Мимовільне запам'ятовування не обов'язково є слабшим, ніж довільне. Навпаки, часто буває так, що матеріал, який запам'ятався мимоволі, відтворюється краще, ніж матеріал, що спеціально запам'ятовувався. Наприклад, мимоволі почута фраза або сприйнята зорова інформація запам'ятовується більш надійно, ніж якби ми намагалися запам'ятати її. Мимоволі запам'ятовується матеріал, що опиняється в центрі уваги, особливо тоді, коли з ним пов'язана певна емоція або розумова праця.

4. Короткочасна, довготривала та оперативна пам'ять. Короткочасною називають пам'ять, яка визначається швидким запам'ятовуванням матеріалу, його відтворенням і нетривалим зберіганням. Вона, здебільшого, обслуговує актуальні потреби й обмежена за обсягом. Довготривала пам'ять виявляється у процесі набуття і закріплення знань, умінь та навичок, розрахованих на їх тривале збереження та наступне використання в діяльності людини. Оперативною називають пам'ять, яка забезпечує запам'ятовування та відтворення оперативної інформації, потрібної для використання в поточній діяльності (наприклад, утримання в пам'яті проміжних числових результатів під час виконання складних обчислювальних дій). Виконавши свою функцію, така інформація може забуватися.

Запам'ятовування та його різновиди. Запам'ятовування – один з основних процесів пам'яті. Запам'ятовування, як і інші психічні процеси, буває мимовільним і довільним. Залежно від міри розуміння матеріалу, який потрібно запам'ятати, довільне запам'ятовування розподіляють на механічне і смислове (логічне). Механічним є таке запам'ятовування, що здійснюється без розуміння суті. Воно призводить до формального засвоєння знань. Смислове запам'ятовування спирається на розуміння матеріалу у процесі дії з ним, оскільки тільки діючи з матеріалом, ми запам'ятовуємо його. Умовами успішності довільного запам'ятовування є дієвий характер засвоєння знань, інтерес до матеріалу, його значущість, установка на запам'ятовування тощо.

Умови успішного запам'ятовування:

- багаторазове розумно зорганізоване й систематичне повторення, а не механічне, що визначається лише кількістю повторень;
- розподіл матеріалу на частини, виокремлення в ньому змістовних одиниць;
- розуміння тощо.

Відтворення та його різновиди. Відтворення – один з основних процесів пам'яті. Воно є показником міцності запам'ятовування і разом із тим наслідком цих процесів. Найпростіша форма відтворення – впізнавання. Упізнавання є

відтворенням, що виникає у разі повторного сприйняття об'єктів. Упізнавання буває повним і неповним. Складнішою формою відтворення є згадування. Особливість згадування полягає в тому, що воно відбувається без повторного сприймання того, що відтворюється. Особливою формою довільного відтворення матеріалу є пригадування. Потреба у пригадуванні виникає тоді, коли в потрібний момент не вдається пригадати те, що необхідно. У цій ситуації людина докладає певних зусиль, щоб подолати об'єктивні та суб'єктивні труднощі, пов'язані з неможливістю пригадати, напружує волю, вдається до пошуку шляхів активізації попередніх вражень, до різних мнемічних дій.

Забування та його причини. Усе, що людина запам'ятовує, з часом поступово забувається. Забування – процес, протилежний запам'ятовуванню. Забування виявляється в тому, що втрачається чіткість запам'ятованого, зменшується його обсяг, виникають помилки у відтворенні, стає неможливим відтворення і, нарешті, унеможлиблюється впізнання.

Індивідуальні особливості пам'яті. Кожна особистість має індивідуальні відмінності пам'яті, які виявляються в різних сферах її мнемічної діяльності. Щодо процесів пам'яті індивідуальні відмінності виявляються у швидкості, точності, міцності запам'ятовування та готовності до відтворення. Швидкість запам'ятовування визначається кількістю повторень, необхідних людині для того, щоб запам'ятати новий матеріал. Точність запам'ятовування характеризується відповідністю відтвореного тому, що запам'ятовувалося, і кількістю зроблених помилок. Міцність запам'ятовування виявляється у тривалості збереження завченого матеріалу (або у повільності його забування). Готовність до відтворення виявляється в тому, як швидко та легко в потрібний момент людина може пригадати необхідні їй відомості. Індивідуальні відмінності пам'яті виявляються і в тому, який матеріал краще запам'ятовується – образний, словесний чи однаково продуктивно як той, так і інший.

Використані джерела

1. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія : [навч. посіб.] / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
3. Пекеліс В. Д. Як знайти себе / В. Д. Пекеліс. – К. : Веселка, 1991. – 270 с.
4. Резапкіна Г. В. Психология и выбор профессии: программа предпрофильной подготовки : уч.-метод. пособ. для психологов и педагогов / Галина Владимировна Резапкіна. – М. : Генезис, 2005. – 208 с.
5. Система профориентационной работы со старшеклассниками / [Б. А. Федоришин, С. Е. Карпиловская, Р. И. Миттельман и др.]. – К. : Радянська школа, 1988. – 176 с.

2.1.6. Мислення. Види мислення та їх характеристики. Особливості мислення і його значення для вибору майбутньої професії. Моделі інтуїтивних та логічних мисленнєвих рішень

Мислення й інтелект здавна вважаються найважливішими і відмітними рисами людини. Нездарма для визначення виду сучасної людини

використовують термін *homo sapiens* – людина розумна. Для того щоб людина могла жити і працювати, їй потрібно передбачати наслідки тих або інших явищ, подій або своїх дій, знаходити рішення проблем, які не містяться в пам'яті в готовому вигляді. Усе це стає можливим завдяки мисленню.

Мислення є вищим пізнавальним психічним процесом. Сутність цього процесу полягає в породженні нового знання на основі творчого відображення і перетворення людиною дійсності.

Будь-який розумовий процес спрямований на вирішення певного завдання, постановка якого містить у собі мету й умови. Мислення починається із проблемної ситуації, потреби зрозуміти. Перша ознака людини, яка мислить, – уміння побачити проблему там, де вона є. “Розуміння незрозумілості” – бачення і формулювання питання, проблеми, завдання. Виникнення питань є ознакою роботи думки. Ситуація “звичної зрозумілості”, виражена відсутністю питань – індикатор відсутності роботи думки, зазвичай людина бачить тим більше проблем, чим більше коло її знань.

Вирізняють чотири стадії вирішення проблеми:

- підготовка;
- дозрівання рішення;
- натхнення;
- перевірка знайденого рішення.

Структура розумового процесу вирішення проблеми:

1. Мотивація (бажання вирішити проблему).
2. Аналіз проблеми (виділення “що дано”, “що потрібно знайти”, які відсутні або надлишкові дані тощо).

3. Пошук рішення:

3.1. Пошук рішення на основі одного відомого алгоритму (репродуктивне мислення).

3.2. Пошук рішення на основі вибору оптимального варіанта з безлічі відомих алгоритмів.

3.3. Рішення на основі комбінації окремих ланок з різних алгоритмів.

3.4. Пошук принципово нового рішення (творче мислення) може відбуватись: на основі розгорнутих логічних міркувань (аналіз, порівняння, синтез, класифікація, умовивід і т. п.); на основі використання аналогій; на основі використання евристичних прийомів; на основі використання емпіричного методу проб і помилок.

У разі невдачі: розпач, переключення на іншу діяльність, “період інкубаційного відпочинку” – “дозрівання ідей”, осяяння, натхнення, інсайт, миттєве усвідомлення вирішення проблеми (інтуїтивне мислення). Фактори, що сприяють “осаянню”: висока захопленість проблемою; віра в успіх, у можливість вирішення проблеми; висока поінформованість з проблеми, накопичений досвід; висока асоціативна діяльність мозку (у сні, за високої температури, лихоманки, за емоційно позитивної стимуляції).

4. Логічне обґрунтування знайденої ідеї, рішення, логічний доказ правильності рішення.

5. Реалізація рішення.

6. Перевірка знайденого рішення.

7. Корекція (у разі потреби повернення до етапу 2).

Розумова діяльність реалізується на рівні як свідомості, так і несвідомого, визначається складними переходами і взаємодіями цих рівнів. У результаті успішної (цілеспрямованої) дії досягається результат, що відповідає попередньо поставленій меті, а результат, що не був передбачений у свідомій меті, є стосовно неї побічним (побічний продукт дії).

Вибір профілю навчання у старшій школі, професійне самовизначення – найважливіше завдання учнів 8–9 класів, і для його вирішення доцільно використати запропоновану структуру.

Рівень розвитку мислення визначає, якою мірою людина здатна орієнтуватися в навколишньому світі, як вона опановує обставини та себе. Високий рівень загального розумового, або інтелектуального, розвитку є умовою успішної роботи вчителя, лікаря, юриста, психолога, інженера, економіста, програміста й т. п. Рівень розумового розвитку визначається як природними задатками і спадковістю людини, так і її життєвим досвідом, освітою, вихованням та рисами характеру.

Тип мислення – це індивідуальний спосіб перетворення інформації. Знаючи свій тип мислення, можна прогнозувати успішність у певних видах професійної діяльності.

Предметно-дієве мислення властиве людям справи. Про них зазвичай кажуть “золоті руки!”. Вони краще засвоюють інформацію через рухи. Здебільшого вони мають добру координацію рухів. Їхніми руками створений весь навколишній предметний світ. Вони водять автомобілі, готують їжу, збирають комп’ютери. Без них неможливо реалізувати найблискупішу ідею. Таке мислення мають і багато видатних спортсменів, танцюристів.

Наочно-образним мисленням володіють люди з художнім складом розуму, які можуть уявити й те, що було, і те, що буде, і те, чого ніколи не було, – художники, поети, письменники, режисери. Архітектор, конструктор, дизайнер теж повинні мати розвинене наочно-образне мислення.

Абстрактно-символічне мислення мають багато людей науки – фізики, математики, економісти, програмісти, аналітики. Люди з таким типом мислення засвоюють інформацію за допомогою математичних кодів, формул і операцій, до яких неможливо ні доторкнутись, ні уявити їх. Завдяки особливостям такого мислення на основі гіпотез зроблено багато відкриттів у всіх галузях науки.

Словесно-логічне мислення вирізняє людей з яскраво вираженим вербальним інтелектом (від лат. *verbalis* – словесний). Завдяки розвиненому словесно-логічному мисленню вчений, викладач, перекладач, письменник, філолог, журналіст можуть сформулювати свої думки й донести їх до людей. Це вміння необхідно керівникам, політикам і громадським діячам.

Креативність – це здатність мислити творчо, знаходити нестандартні рішення. Креативністю може володіти людина з будь-яким типом мислення. Це

рідкісна й нічим не замінна якість, що вирізняє талановитих і успішних людей у будь-якій сфері діяльності.

Мислення дискурсивне – форма розумової стратегії, під час проходження якої послідовно підбираються різні варіанти вирішення завдання, найчастіше на основі зв'язувальних логічних міркувань, в яких кожен наступний крок обумовлений результатами попередніх. Часто мислення дискурсивне протиставляється мисленню інтуїтивному.

Мислення інтуїтивне – визначається швидкістю перебігу, відсутністю чітко виражених етапів, малою усвідомленістю.

У чистому вигляді ці типи мислення трапляються рідко. У більшості людей переважає один або два типи мислення. Для багатьох професій необхідне сполучення різних типів мислення (наприклад, для психолога). Таке мислення називають синтетичним.

Використані джерела

1. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія : [навч. посіб.] / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
3. Первушина О. Н. Общая психология : метод. указания / О. Н. Первушина. – Новосибирск : Научно-учебный центр психологии НГУ, 1996. – 90 с.
4. Резапкина Г. В. Уроки выбора профессии / Галина Владимировна Резапкина // Школьный психолог. – 2006. – № 14. – С. 23.
5. Столяренко Л. Д. 100 экзаменационных ответов по психологии / Л. Д. Столяренко, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону : Изд. центр “МарТ”, 2001. – 524 с.

2.1.7. Темперамент і врахування його особливостей у професійній діяльності. Типи темпераменту. Характеристика якостей темпераменту. Переваги та недоліки основних типів темпераменту

Людство здавна намагалося виділити типові особливості психічного складу різних людей, звести їх до малого числа узагальнених портретів – типів, щоб з їхньою допомогою можна було завбачати поведінку людей із певним темпераментом у конкретних життєвих ситуаціях. Тому темперамент став предметом уваги медиків і філософів раніше за інші психологічні характеристики.

У перекладі з латинської темперамент означає “суміш”, “домірність”. Найдавніший опис темпераментів належить “батькові” медицини Гіппократові (давньогрецький лікар і філософ, V ст. до н. е.). Він вважав, що темперамент людини визначається тим, яка із чотирьох рідин організму переважає. Якщо переважає кров (“сангвіс”), людина стає в міру активною, жвавою і товариською, її називають сангвініком. Якщо в організмі переважає лімфа (“флегма”), це призводить до неспішності, непорушного спокою, повільності, докладності. Таку людину називають флегматиком. Якщо переважає жовч (“холе”), що зовні проявляється в невгамовній активності, бурхливій реакції на зовнішні обставини, метушливості, – це холерик. А коли переважає так звана чорна жовч (“мелана-холе”, насправді такої рідини в організмі немає, однак

стародавні греки вірили в її існування), людина стає дуже чутливою до всього, що відбувається навколо, занадто вразливо на все реагує, її називають меланхоліком.

Академік І. Павлов вивчив фізіологічні основи темпераменту, звернувши увагу на залежність темпераменту від типу нервової системи. Він довів, що два основних нервових процеси – збудження й гальмування – відображають діяльність головного мозку. Від народження вони у всіх різні за силою, взаємною урівноваженістю, рухливістю. Залежно від співвідношення цих властивостей нервової системи І. Павлов виділив чотири основних типи вищої нервової діяльності:

- “невтримний” (сильний, рухливий, неврівноважений тип нервової системи – відповідає темпераменту холерика);
- “живий” (сильний, рухливий, врівноважений тип нервової системи відповідає темпераменту сангвініка);
- “спокійний” (сильний, врівноважений, інертний тип нервової системи відповідає темпераменту флегматика);
- “слабкий” (слабкий, неврівноважений, малорухомий тип нервової системи обумовлює темперамент меланхоліка).

У сучасній психології під темпераментом розуміють характеристику психіки щодо її динамічних якостей – інтенсивності й швидкості перебігу психічних процесів.

Психологічна характеристика типів темпераменту визначається такими властивостями: сенситивністю, реактивністю, співвідношенням реактивності й активності, темпом реакцій, пластичністю – ригідністю, екстраверсією – інтроверсією, емоційною збудливістю.

Розглянемо характеристики чотирьох типів темпераменту.

Сангвінік – людина із сильною, врівноваженою, рухливою нервовою системою, має добру швидкість реакції, швидко пристосовується до нових умов. Емоції й почуття в такої людини швидко виникають і змінюються, міміка багата й виразна. Легко сходиться з новими людьми й тому має широке коло знайомств. Він продуктивний діяч, але лише тоді, коли є багато цікавих справ, інакше стає нудним, млявим, відволікається. Порівняно легко переживає неприємності, “удари долі”. За відсутності серйозних цілей може стати поверхневим, непостійним.

Холерик – це людина, нервова система якої обумовлюється перевагою збудження над гальмуванням. Він реагує дуже швидко, іноді нерозважно, не встигає загальмувати, стриматися, проявляє поривчастість, різкість рухів. Може бути запальним, нестриманим. Здатний жагуче віддаватися справі, що його зацікавила. Любить розмаїтість у всьому, має потребу в постійних джерелах нових яскравих вражень. Погано переносить одноманітність, нудьгу – в таких умовах стає дратівливим, непослідовним.

Флегматик – людина із сильною, врівноваженою, але інертною нервовою системою. Спокійний і рівний, незворушний, рідко виходить із себе, до бурхливого вияву емоцій не схильний. Почуття визначаються сталістю й глибиною. Має високу працездатність, уміє протистояти труднощам, але йому

важко швидко реагувати в несподіваних нових ситуаціях. Залежно від умов у такої людини можуть виникнути як позитивні (витримка, вдумливість, глибина думок), так і негативні (пасивність, млявість, байдужість до оточення) риси.

Меланхолік – людина зі слабкою нервовою системою, яка має підвищену чутливість, вразлива, витончена. Така людина тонко реагує на слабкі подразники, а сильні здатні надовго вивести її з емоційної рівноваги, тому в стресових ситуаціях (іспит, змагання, небезпека й т. п.) результати діяльності меланхоліка можуть погіршитися порівняно зі спокійною звичною ситуацією. Підвищена чутливість призводить до швидкого стомлення і зниження працездатності (потрібен тривалий відпочинок). Настрій дуже мінливий, однак зовні переживання виражаються стримано. Володіючи високою чутливістю нервової системи, меланхоліки часто мають виражені художні й інтелектуальні здібності. За сприятливих умов це людина глибока, змістовна, за несприятливих (наприклад, у ситуації сильного стресу) може стати замкнутою, боязкою, тривожною.

Представники якого типу темпераменту краще пристосовані до життя? Відповідь залежить від того, які трапляються ситуації. Не буває кращих або гірших темпераментів. За різних обставин у більш “виграшному” становищі виявляються носії різних типів. Так, холерик добре орієнтується у швидко мінливих ситуаціях, легко переключається з одного виду роботи на інший, а флегматик, навпаки, легко справляється із тривалою одноманітною роботою, а часті зміни діяльності для нього складні. Меланхолік добре розбирається в тонких нюансах людських переживань, але недостатньо стійкий до стресу. Сангвінік же до стресу стійкий, зате йому властива деяка поверховість.

Темперамент значно впливає на успішність у тих професіях, в яких умови праці пов’язані зі стресом або дуже одноманітні, монотонні. Сангвінік чудово адаптується до роботи, яка вимагає постійної зміни характеру діяльності, об’єктів спілкування, темпу роботи й загального ритму життя загалом (наприклад, пов’язаної із частими відрядженнями). Холерики почувають себе як риба у воді на тих роботах, де доводиться орієнтуватися у стрімко мінливих обставинах, потрібні рішучість, здатність швидко генерувати й реалізовувати нові ідеї. Зате і сангвініки, і холерики працюють недостатньо ефективно в тих умовах, які залишають мало можливостей для прояву самостійності й ініціативності. Флегматики віддають перевагу роботі у стабільних умовах, яка не потребує частої зміни способів дії, там, де пунктуально дотримуються встановленого порядку. Меланхоліки ж знаходять себе в тих видах праці, де необхідні підвищена чутливість або сприйнятливості до тонких нюансів людських переживань.

Кожна діяльність висуває до психіки людини і її динамічних особливостей різні вимоги, і немає темпераментів, ідеально придатних для всіх видів праці. Існує чотири шляхи пристосування темпераменту до вимог діяльності:

1. Професійний відбір. Цей шлях реалізують лише у відборі на професії, що висувають підвищені вимоги до властивостей особистості. Одне із завдань

професійного відбору – не допустити до певної діяльності осіб, які не мають необхідних властивостей темпераменту. Наприклад, для таких професій, як військовий льотчик або моряк-підводник слабкий тип вищої нервової діяльності (яскраво виражений меланхолійний темперамент) і недостатня емоційна стійкість є серйозними протипоказаннями. Адже в ситуації сильного стресу подібні люди, ймовірно, “впадуть у ступор” і не зможуть виконувати необхідні дії.

2. Пристосування темпераменту до діяльності полягає в індивідуалізації запропонованих людині вимог, умов і способів роботи (індивідуальний підхід).

3. Подолати негативний вплив темпераменту можна за допомогою формування позитивного ставлення до діяльності й відповідних мотивів.

4. Основний і найбільш універсальний шлях – формування індивідуального стилю діяльності. У багатьох професіях властивості темпераменту, значущі для неї, але виражені недостатньо, можуть бути компенсовані за рахунок інших якостей або за рахунок формування індивідуального стилю діяльності, що відповідає особливостям темпераменту. Сам по собі такий стиль не змінює темперамент, але дає змогу пристосуватися до роботи, спираючись на свої сильні якості й компенсуючи слабкі.

Люди одного й того ж темпераменту можуть бути як високо, так і мало обдарованими, і, навпаки, люди різного темпераменту можуть успішно працювати в одній галузі. Важливішими виявляються знання й уміння людини, а також її мотивація. Темперамент обумовлює лише динамічні, але не змістовні характеристики поведінки. На основі однакового темпераменту можлива й “велика”, і соціально незначна особистість.

Використані джерела

1. Грецов А. Г. Практическая психология для мальчиков / Андрей Геннадьевич Грецов. – СПб. : Питер, 2007. – 208 с.
2. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія : [навч. посіб.] / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
4. Столяренко Л. Д. 100 экзаменационных ответов по психологии / Л. Д. Столяренко, С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону : Изд. центр “МарТ”, 2001. – 524 с.

2.1.8. Характер як відносно стійке поєднання характеристик особистості. Характер і фізіологічні особливості людини. Врахування домінуючих рис характеру у виборі майбутньої професії

У широкому сенсі характером називають комплекс ознак, які відрізняють поведінку однієї людини від іншої. Дехто розглядає характер як щось дане від природи, успадковане й незмінне, і в багатьох ситуаціях кажуть про людину: “Нічого з нею не поробиш: такий вже в неї характер”. Інші вважають, що характер формується протягом життя. Психологи стверджують, що характер є прижиттєвим утворенням, але може трансформуватися упродовж всього життєвого шляху людини. Відносна стійкість рис характеру не виключає його

високої пластичності. Характер найтіснішим чином пов'язаний з думками, почуттями і спонуками людини. Тому відповідно до формування певного життєвого укладу людини, формується і її характер. Отже, спосіб життя, суспільні умови й конкретні життєві обставини відіграють важливу роль у становленні характеру. Характер формується в різних за своїми особливостями і рівнем розвитку групах (сім'я, дружня компанія, клас, спортивна команда, трудовий колектив й ін.). Залежно від того, яка група є для особистості референтною і які цінності підтримує й культивує ця група, у людини розвиваються відповідні риси характеру. Професійна діяльність також накладає відбиток на риси характеру людини: ті з них, які потрібні в роботі, згодом стають яскравіше вираженими, а небажані, навпаки, слабшають. Але так відбувається, коли людина зростає й розвивається як професіонал і сприймає свою діяльність як безпосередньо пов'язану зі своєю особистістю, а не як щось відсторонене від себе.

У психології поняття “характер” означає сукупність індивідуальних психічних властивостей, що складаються в діяльності й виявляються в типових для певної людини способах діяльності і формах поведінки. Коли визначають характер, про одну людину кажуть, що вона працьовита, дисциплінована, скромна, чесна, смілива, товариська, а про іншу – лінкувата, хвалькувата, неорганізована, честолюбна, самовпевнена. Ці й подібні їм риси виявляються настільки виразно й постійно, що становлять собою типовий вигляд особистості, індивідуальний стиль її соціальної поведінки. Такі психологічні особливості особистості називаються рисами характеру. Стосовно рис характеру у психологічній літературі найчастіше розглядаються два підходи.

В одному випадку характер пов'язують із психічними процесами і тому виокремлюють інтелектуальні, емоційні й вольові риси.

- Інтелектуальні риси характеру виявляються в розсудливості, спостережливості, поміркованості, кмітливості, допитливості. Спостережливість і розсудливість сприяють швидкій орієнтації в обставинах. Нерозсудливі люди легко хапаються за будь-яку справу, діють під впливом першого імпульсу. Розумова ж інертність, навпаки, виявляється в пасивності, байдужості, повільності у прийнятті рішень або у поверховому підході до справ без урахування їхньої важливості.

- Емоції стають підґрунтям таких рис характеру, як гарячковість, запальність, надмірна або вдавана співчутливість, всепрощення або брутальність, грубість, “товстошкірість”, нечутливість до страждань інших, нездатність співпереживати. Моральні, естетичні, пізнавальні, практичні почуття завдяки мірі вираженості в них емоцій можуть виявлятися або в екзальтації, або у спокійному, поміркованому ставленні до явищ природи, мистецтва, вчинків людей.

- Воля у структурі характеру зумовлює його силу, твердість. Отже, воля, як вважають, є стрижневим компонентом сформованого характеру. Сильна воля робить характер самостійним, стійким, непохитним, мужнім, здатним досягати поставленої мети. Безвільні ж люди слабохарактерні. Навіть за багатства знань і

досвіду вони нездатні наполягати на справедливості, виявляють нерішучість, боязливість.

Ці риси характеру намагаються виявити кадровики, або, як їх сьогодні називають, HR-менеджери, під час співбесіди, приймаючи на роботу. Найбільшу увагу вони приділяють вольовим рисам характеру претендента. Абсолютно для будь-якої професії й посади необхідні такі якості, як цілеспрямованість, наполегливість, витримка, енергійність. Для діяльності в екстремальних умовах важливі рішучість, сміливість, витриманість, впевненість у собі. Для роботи в команді найбільше цінують відповідальність, дисциплінованість, принциповість, обов'язковість, ініціативність.

В іншому випадку риси характеру розглядають відповідно до спрямованості особистості. Причому зміст спрямованості особистості виявляється у ставленні до людей, діяльності, навколишнього світу і себе.

Ставлення до діяльності є однією з найістотніших рис характеру людини. При цьому розуміють не тільки ставлення людини до конкретного виду виконуваної роботи, але й діяльності взагалі. Головна умова формування характеру – наявність життєвих цілей. Безхарактерній людині властиві відсутність або розкиданість цілей. Риси характеру, пов'язані зі ставленням до діяльності, знаходять свій вияв й у стійких інтересах людини. Причому поверховість і нестійкість інтересів нерідко поєднуються з нестачею самостійності й цілісності особистості. І навпаки, глибина та змістовність інтересів свідчать про цілеспрямованість і наполегливість.

Ставлення людини до навколишнього світу може виявлятися або в наявності певних переконань, або в безпринципності. Ця категорія рис характеризує життєву спрямованість особистості, тобто її матеріальні й духовні потреби, інтереси, переконання, ідеали і т. д. Спрямованість особистості визначає цілі, життєві плани людини, ступінь її життєвої активності. У характері, що сформувався, провідним компонентом є система переконань. Переконаність визначає довгострокову спрямованість поведінки людини, її непохитність у досягненні поставленої мети, упевненість у справедливості й важливості справи, яку вона виконує.

Ще одним проявом характеру людини є її ставлення до людей. При цьому вирізняють такі риси характеру, як чесність, правдивість, справедливість, товариськість, ввічливість, чуйність та ін.

Не менш показовою є група рис характеру, що визначають ставлення людини до самої себе. Із цього погляду найчастіше говорять про егоїзм або альтруїзм людини. Егоїст завжди ставить особисті інтереси вище інтересів інших людей. Альтруїст же ставить інтереси інших людей вище своїх власних.

Характер є своєрідною мембраною між внутрішнім світом особистості та навколишньою дійсністю. Характер пов'язаний як із способами самовираження, так і з механізмами захисту від несприятливих для особистості дій.

Серед безлічі рис характеру деякі виступають як провідні, інші як другорядні, при цьому вони можуть або гармоніювати (і тоді говорять про

цілісність характеру), або контрастувати із провідними рисами (і тоді говорять про суперечливий характер).

Характер і фізіологічні особливості людини. Нерідко люди плутають риси характеру з тим або іншим проявом темпераменту. Характер і темперамент пов'язані єдиною фізіологічною основою, оскільки залежні від типу нервової системи. Формування характеру істотно залежить від властивостей темпераменту. Особливості темпераменту можуть сприяти або протидіяти. Але риси характеру не визначаються темпераментом. У формуванні характеру людини провідну роль відіграють форми соціальних взаємин. Тому за відомої варіативності рис характеру, обумовлених спадковістю й особистим досвідом вирішення життєвих проблем, характер людей, що живуть у схожих суспільних умовах, має багато схожих рис. Отже, не слід плутати темперамент із характером. Доброта й жорстокість, працьовитість і лінь, акуратність і неохайність – все це риси характеру; вони не закладені від природи, а формуються протягом всього життя. Успішність людини залежить не від темпераменту, а від працьовитості, знань і навичок. Те, що в побуті сприймається просто як “дурний характер”, на роботі може стати причиною трагедії. Для того, хто планує серйозну і відповідальну роботу, самовиховання повинне стати життєвою нормою. Риси характеру допомагають або заважають особистості встановлювати правильні взаємини з людьми, проявляти витримку і стриманість у вирішенні складних життєвих питань, відповідати за свої дії і поведінку в суспільстві. Пізнання характеру дає змогу зі значною часткою ймовірності передбачати поведінку індивіда і надалі корегувати очікувані дії та вчинки.

Використані джерела

1. Грецов А. Г. Практическая психология для мальчиков / Андрей Геннадьевич Грецов. – СПб. : Питер, 2007. – 208 с.
2. Маклаков А. Г. Общая психология / А. Г. Маклаков. – СПб. : Питер, 2001. – 592 с.
3. Максименко С. Д. Загальна психологія : [навч. посіб.] / Сергій Дмитрович Максименко. – К. : Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
4. Резапкіна Г. В. Уроки выбора профессии / Галина Владимировна Резапкіна // Школьный психолог. – 2006. – № 14. – С. 21.

2.1.9. Емоції, їх прояв і значення у професійній діяльності людини. Емоційні стани: афект, настрій, почуття. Емоції і ставлення людини до праці

Емоції – постійний супутник життя людини. Вони впливають на її думки, поведінку, діяльність. Аналізуючи причини своїх невдач або помилок, ми нерідко приходимо до висновку, що саме емоції негативно вплинули на перебіг подій. Так, наприклад, часто причиною невдало складеного іспиту, непродуктивної співбесіди під час прийому на роботу тощо – є надмірне хвилювання. Крім цього, якщо людина не навчилася контролювати свої емоції (особливо гнів, образи) або не здатна переживати тих емоцій, яких від неї очікують оточуючі (сором, співчуття) – то можуть виникнути проблеми в

міжособистісних стосунках. Емоції значно впливають також і на професійне самовизначення старшокласників. Адже людина із задоволенням обирає ті справи, які у неї викликають інтерес, радість, натхнення.

Отже, *емоції* – це психічні процеси, які виражають ставлення людини до дійсності, до навколишнього середовища, до результатів своєї діяльності, до іншої людини. Супроводжуючи будь-які прояви людської активності, емоції регулюють діяльність та поведінку людини. Серед особливостей, які відрізняють одні емоції від інших, суттєве значення має позитивний чи негативний характер переживань. Позитивні емоції пов'язані із задоволенням потреб (у кожної людини є потреба в їжі, спілкуванні, визнанні тощо). Негативні емоції виникають у разі незадоволення потреб. У житті людини значення позитивних і негативних емоцій однаково важливе. І ті й інші пов'язані з усвідомленням своїх потреб і їх задоволенням. При цьому людина не лише переживає емоцію, а й одночасно усвідомлює, яку саме емоцію вона відчуває.

Одні й ті ж самі емоції по-різному проявляються у різних людей. Це пояснюється тим, що кожна особистість індивідуальна, має свої особливості темпераменту, характеру, вольової сфери. Крім цього, одна й та ж сама емоція неоднаково виявляється в різних ситуаціях. Отже, виникнення приємних чи неприємних емоцій залежить від характеру зовнішніх впливів, а також від потреб конкретної людини, від її індивідуальних здібностей, інтересів, звичок, стану організму.

Важливою особливістю емоцій є їх безпосередній зв'язок з активізацією або послабленням життєдіяльності організму людини. Одні емоції можуть надавати сил, активізувати діяльність, наприклад: радість, упевненість, гнів; інші, навпаки, викликають пасивний стан, наприклад: смуток, невпевненість. Емоції впливають на такий психологічний процес, як сприймання. Так, радісна людина сприймає світ крізь “рожеві окуляри”. Для сумної людини, навпаки, світ наповнений переважно сірими відтінками. Зауваження на свою адресу людина, що перебуває у стані суму, сприймає як надмірно критичні. Також емоції впливають на пам'ять, мислення та уяву. Людина, яка вчинила якусь недоречність, часто пояснює свою поведінку словами “я не пам'ятав себе”. Важливою характеристикою емоційних станів є їхня регулятивна функція. Емоція сигналізує про благополучний чи неблагополучний розвиток подій для людини та забезпечує тим самим корекцію поведінки в умовах спілкування і діяльності.

Дослідження поведінки людей, які належать до різних культур, показали, що існують як універсальні для всіх людей форми прояву емоцій, так і специфічні, притаманні лише певним культурам. Наприклад, сум – це універсальна емоція, однак культура впливає на форми її прояву у різних народів. Для вираження емоційного стану люди часто використовують різноманітні кольори в одязі.

Емоції можна виразити за допомогою слів. Мовлення є найважливішою формою вираження емоцій. Емоції виражаються також за допомогою міміки та

рухів тіла. Наприклад, у стані сильного емоційного хвилювання, як правило, збільшується сила голосу, а також відчутно зростає його висота і тембр.

Розрізняють види емоцій. Так, існують ситуативні емоції, що пов'язані зі ставленням людини до конкретних людей або предметів у певній ситуації; безпредметні емоції, які не мають певної спрямованості і переживаються як загальний стан. Наприклад, стан задоволення або незадоволення.

З емоціями тісно пов'язані *почуття* – узагальнені стійкі емоційні ставлення до дійсності. Емоції і почуття виникають у процесі взаємодії особистості із зовнішнім світом. В основі почуттів лежать насамперед потреби, що стосуються відносин між людьми. Це почуття любові, обов'язку, честі. За змістом виділяють моральні, інтелектуальні, праксичні та естетичні почуття. Розквіт моральних, інтелектуальних почуттів у ранньому юнацькому віці пов'язаний з готовністю до професійного самовизначення. Праксичні почуття виникають у діяльності. Людина реагує на різні її види – трудову, навчальну, спортивну. Це виявляється в захопленні, задоволенні діяльністю, у творчому підході, у радості від успіхів, або навпаки, незадоволеності діяльністю, байдужому ставленні до неї. Праксичні почуття розвиваються або згасають залежно від організації умов діяльності. Вони особливо успішно розвиваються і стають постійними, коли діяльність відповідає інтересам, нахилам і здібностям людини. Праксичні почуття стають багатшими, якщо поєднуються з моральними почуттями.

За силою, характером прояву і стійкістю серед емоцій вирізняють афекти і настрої. *Афекти* – це нетривалі і сильні емоції людини, що виникають раптово і виявляються в різких фізіологічних змінах організму. Прикладами можуть бути несподівана сильна радість, вибух гніву, напад страху. Афекти зумовлюються гострими життєвими ситуаціями, в які потрапляє людина. Іноді афективний спалах є поступовим накопиченням незадоволення у взаєминах людини з іншою людиною. Виникнення афектів залежить не тільки від життєвих ситуацій, а й від особистості, її темпераменту і характеру, вміння володіти собою. Під час афекту людина втрачає здатність контролювати свої дії та вчинки. Схильність деяких людей до афектів часто є ознакою їхньої невихованості. Під час афекту людина може чинити нерозсудливо.

Настрій – це загальний емоційний стан людини, що характеризує її життєвий тонус упродовж певного часу. Розрізняють настрої позитивні, які виявляються у бадьорості, і негативні, які пригнічують, спричиняють пасивність. Настрій – це такий загальний емоційний стан, який виразно не спрямований на щось конкретне. Причини негативного настрою найрізноманітніші: невідповідність до діяльності, страх перед очікуваною невдачею, хворобливі стани, неприємні звістки тощо. Міра піддатливості настрою має індивідуальний характер. Особи, яким властиве самовладання, не піддаються настрою, не занепадають духом навіть за наявності серйозних перепоп, а навпаки, переборюють труднощі.

У процесі професійного самовизначення треба пам'ятати, що емоції складно піддаються вольовій регуляції і їх важко викликати за власним

бажанням. Тому слід зважати на індивідуальні особливості прояву емоцій у виборі майбутньої професійної діяльності. Наприклад, мовлення дипломатів емоційно стримане, тоді як мовлення репортерів є емоційно насиченим. Професії, пов'язані зі спілкуванням, вихованням, обслуговуванням потребують вміння стримувати негативні емоції, такі як роздратування, гнів. Акторська професія, навпаки, вимагає вміння впливати на інших людей, викликати у них певні емоції за допомогою власних експресивно виявлених почуттів.

Зв'язок між емоціями і діяльністю виражається не тільки в тому, що певні емоційні стани впливають на виконання діяльності, активізуючи її або знижуючи активність, а й у тому, що виконувана діяльність та умови, в яких вона відбувається, впливають на виникнення і перебіг емоційних процесів. Успіх у діяльності викликає позитивні емоційні переживання. Тому емоції можуть зумовлювати схильність до одних видів діяльності і нелюбов до інших.

Використані джерела

1. Загальна психологія / [О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднічук та ін.]. – К. : А.П.Н, 2001. – С. 256–281.
2. Максименко С. Д. Загальна психологія / С. Д. Максименко та ін. – К. : Форум, 2000. – С. 243 – 249.
3. М'ясоїд П. А. Загальна психологія / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 210–240.
4. Рейковский Я. Экспериментальная психология эмоций / Я. Рейковский. – М. : Прогрес, 1979. – 147 с.

2.1.10. Сприймання та воля і їх врахування у процесі вибору майбутньої професії. Сила волі. Суперечність: “хочу”, “потрібно”, “мушу”. Залежність волі від розвитку інтелекту і культури (духовності) людини. Прояви сили волі у критичних умовах

Вибір майбутньої професії можна вважати вдалим, якщо: майбутня професія приносить радість, а не є тягарем, людина володіє тим набором інтелектуальних, психологічних та фізичних якостей, які задовольняють професію, ця професія має попит на ринку праці. Тобто, відбувається поєднання “хочу”, “можу” та “потрібно”. В реальному житті такий збіг трапляється не часто. Це пов'язано з тим, що учні іноді не знають своїх індивідуальних особливостей, інтересів та не володіють інформацією щодо особливостей ринку праці. Саме тому в процесі вибору майбутньої професії необхідно обов'язково враховувати власні індивідуальні фізичні та психофізіологічні особливості. Потрібно знати ті види діяльності, які виходять найкраще. І в той же час аналізувати ту діяльність, результат якої не задовольняє. Адже будь-яка професія поєднує як приємні, цікаві завдання, так і ті, що потребують терпіння, тривалого зосередження. Вміння докладати зусиль, долати перешкоди стануть завжди у нагоді.

У підготовці до майбутньої професійної діяльності важлива роль належить таким психічним процесам, як воля та сприймання. Розглянемо їх детальніше. Безпосередньо контактуючи з навколишнім світом, людина

одержує інформацію не лише про певні властивості та якості, що притаманні тим або іншим об'єктам чи явищам, відчуваючи їх, а й відомості про самі об'єкти як цілісні утворення. Таке цілісне їх відображення в мозку людини характеризує сприймання. Сприймання залежить як від об'єктивних, так і суб'єктивних умов. До об'єктивних умов належать особливості об'єктів, що сприймаються. До суб'єктивних – уважність і спостережливість. Вони яскраво виявляються за довільного цілеспрямованого сприймання. Уважність і спостережливість відіграють велику роль у навчанні та трудовій діяльності людини. Відомо, як високо їх цінував Ч. Дарвін (відкриття походження видів він пояснював своєю спостережливістю). І. Павлов вважав, що спостережливість дуже потрібна вченому. На його інституті було написано: “Спостережливість, спостережливість, спостережливість”. К. Ушинський рекомендував учителям навчати дітей спостерігати, якщо вони хочуть розвинути в дітей розум, позаяк спостереження дає матеріал, факти для мислення.

Рівень уміння спостерігати залежить як від розвитку навичок спостереження, так і від спостережливості як якості особистості. Якщо дитину змалку привчають спостерігати явища природи, поведінку тварин, ті чи інші аспекти життя, то в неї розвивається спостережливість, тобто здатність помічати в об'єктах малопомітне, але важливе для розуміння їхньої сутності.

Однією з найважливіших умов людської діяльності є воля. Воля – психічний процес свідомої та цілеспрямованої регуляції людиною своєї діяльності та поведінки з метою досягнення поставлених цілей. Розвиток волі пов'язаний з розвитком мислення, уяви, емоцій. Вольова регуляція завжди починається з усвідомлення проблемної ситуації. Буз участі інтелекту вольовий процес не був би усвідомленим. Свідома діяльність – це довільна діяльність, тобто діяльність за участі вольових процесів. Завдяки вольовим діям людина досягає власної мети. Довільне напруження фізичних сил, довільне сприймання, запам'ятовування, довільна увага тощо – це свідомо регуляція, свідоме спрямування фізичних і розумових сил на досягнення свідомо поставленої мети.

Воля виявляється у своєрідному зусиллі, у внутрішньому напруженні, яке переживає людина, переборюючи внутрішні та зовнішні труднощі, у прагненні до дій або у стримуванні себе.

Основні якості волі. Однією з найважливіших вольових якостей особистості є цілеспрямованість. Вона визначається принциповістю та переконанням людини і виявляється у глибокому усвідомленні нею своїх завдань і необхідності їх здійснювати. Цілеспрямованість виявляється також в умінні людини керуватись у своїх діях не випадковими прагненнями, а стійкими переконаннями, принципами. Цілеспрямованість і принциповість особистості – підґрунтя її сильної волі. Люди без чіткої цілеспрямованості, твердих переконань, принципів часто перебувають під впливом випадкових бажань, підпадають під вплив інших. Поведінка нецілеспрямованих і безпринципних людей характеризується слабкою волею. Без твердого

переконання та принципової спрямованості поведінки у людини не може бути й сильною волею.

Важлива вольова якість – ініціативність, тобто здатність самостійно ставити перед собою завдання й без нагадувань і спонукань інших виконувати їх. Ініціативність людини характеризується дієвою активністю. Мало, виявивши ініціативу, поставити перед собою завдання, треба його здійснити, довести до кінця. Це можливо лише за належної активності в діях.

Істотними якостями волі людини є також рішучість, витримка і наполегливість. Ці якості виявляються в умінні своєчасно та обдуманно приймати рішення, особливо у складних обставинах, у гальмуванні негативних прагнень і дій, у здатності долати труднощі, що виникають на шляху до досягнення мети. Ці якості людини допомагають їй доводити до кінця кожен розпочату справу, долаючи всі перешкоди. Великі справи, визначні наукові винаходи можливі лише за наявності цих якостей.

Наполегливість людини слід відрізнити від такої її якості, як упертість. Упертість – це необдуманий, нічим не виправданий прояв волі, який полягає в тому, що людина наполягає на своєму недоцільному бажанні, незважаючи на обставини. Упертість є проявом не сили, а радше слабкості волі. Приймаючи рішення, вперта людина заперечує розумні докази, не зважає на інтереси інших, суспільні інтереси і своїми діями часто завдає їм шкоди. Упертість – негативна якість людини, тому треба намагатися її позбутися.

Важливою вольовою якістю є самостійність, яка виявляється у здатності людини критично ставитись як до власних вчинків і дій, так і до вчинків інших, не піддаватися негативним впливам. Самостійність – це результат високої принциповості та моральної витримки.

Протилежною до самостійності якістю є навіюваність. Навіюваність виявляється в тому, що людина легко піддається впливу інших. Навіюваність буває у тих осіб, які не мають стійких переконань, твердих принципів, які не критично наслідують інших, вагаються між протилежними поглядами, не маючи власної думки. Ті, хто легко піддається навіюванню та самонавіюванню, – це люди з нестійкою волею.

Важливою вольовою якістю є самовладання. Воно виявляється у здатності людини володіти собою, керувати власною поведінкою та діяльністю. Самовладання – важливий компонент такої якості особистості, як мужність. Володіючи собою, людина сміливо береться за відповідальне завдання, хоча й знає, що його виконання пов'язане з небезпекою для неї, навіть загрожує її життю. Самовладання – одна з невід'ємних якостей дисциплінованої людини. Відсутність самовладання робить особистість нестриманою, імпульсивною. Люди, які не володіють собою, легко піддаються впливу почуттів, часто порушують дисципліну, відступають перед труднощами, впадають у розпач.

Своєрідним проявом безвілля особистості є конформність. Суть її виявляється в тому, що людина, хоча і має свою думку, але піддається впливу, тиску групи у своїх діях і вчинках, не виявляє незалежності, не обстоює своєї позиції.

Сукупність позитивних якостей волі, властивих людині, зумовлює її силу волі. Найбільше сила волі виявляється у критичних ситуаціях. Як позитивні, так і негативні якості волі не є вродженими. Вони розвиваються у процесі життя та діяльності.

Безвілля більшою чи меншою мірою виявляється в різних фізичних і розумових діях. Характерними його особливостями є зниження загальної активності, психічна млявість, вагання там, де необхідність дій очевидна. Безвільні люди не доводять розпочатої справи до кінця, нездатні переборювати навіть незначні труднощі, весь час відкладають справи на потім. Вони легко відволікаються від важливої діяльності, беруться за маловажливе, дрібне, непотрібне, їм не властиві стійкі, цілеспрямовані інтереси, самостійність і критичне ставлення до себе та до інших.

Слабохарактерні люди не мають власної думки, легко підпадають під вплив інших, легко піддаються навіюванню та самонавіюванню, унаслідок чого невпевнені у своїх діях. Вони малоініціативні, хоча і знають справу, нездатні стримувати свої бажання, долати в собі ті чи інші емоційні стани – гнів, страх, афекти. В екстремальних ситуаціях вони розгублюються, стають безпорадними, їм властиве мрійництво, вони часом подають цікаві пропозиції, але не реалізують їх.

Безвілля має багато причин. Так, його можуть спричинити різні хвороби, вживання алкоголю, наркотиків, які викликають пасивність розумової діяльності, розладнують гальмівну функцію кори великих півкуль головного мозку. Але часто безвілля зумовлюється низьким рівнем культури людини, яка не займається самовихованням, схильна уникати самостійних рішень, пасивно приймає погляди інших, пристосовується до готових стандартів поведінки.

Самовиховання працьовитості, виконання цілеспрямованих трудових дій, вміння доводити розпочату справу до кінця – найважливіші заходи для переборення безвілля. Фізичне виховання, спорт, різні види змагань великою мірою сприяють розвитку активності, самовладання, сильної волі.

Використані джерела

1. Бех І. Д. Від волі до особистості / Іван Дмитрович Бех. – К. : Україна-Віта, 1995. – 202 с.
2. Загальна психологія / [О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднічук та ін.]. – К. : А.П.Н, 2001. – С. 285–313.
3. Загальна психологія / [під заг. ред. С. Д. Максименко]. – К. : Форум, 2000. – С. 264–275.
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 379–394.
5. Петровский А. В. Психология : словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
6. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / А. Ребер. – М. : Вече. Аст, 2000. – Т. 1 – С. 147.

2.1.11. Стрес, розчарування і оптимізм. Вплив стресу на здоров'я людини. Дистрес і депресія. Саморегуляція – шлях до подолання стресу

Часто можна почути, що чи не найбільшим ворогом здоров'я в сучасному світі є стрес (від англійського “*stress*” – тиск, напруга).

Першим дослідником стресу як такого був американський психофізик Уолтер Кеннон, який встановив, що саме емоції передують фізичним реакціям, а не навпаки. У 20-і роки він розробив знамениту теорію гомеостазу – сталості внутрішнього середовища організму. Відповідно до цієї концепції, організм здатен сам пристосовуватись до змін середовища, виділяючи три гормони стресу – адреналін, норадреналін і кортизол. Один із них дозволяє діяти в напруженій обстановці і справлятися зі стресовими ситуаціями, інший активізує організм, розширює зіниці, бронхи і серце. Саме завдяки гормонам стресу можливості людини багаторазово збільшуються. Однак, якщо це відбувається надто часто або стрес надто сильний, ці гормони завдають організму великої шкоди: страждають нирки, знижується імунітет, збільшується ризик появи виразки шлунка та серцевих хвороб.

Та загальновідомим термін “стрес” став у 1936 році завдяки фізіологу Гансу Сельє, котрий помітив однотипні симптоми у людей з різними хворобами. За Сельє, “загальний адаптаційний синдром”, або стрес – це неспецифічна відповідь організму на будь-які впливи або ситуації (стресори), що потребують пристосування до них.

Сельє виділив в перебігу стресу три фази: тривоги або напруження, адаптації і виснаження, або порушення адаптаційного процесу. Третя фаза настає, якщо тривале перебування у стресовому стані призводить до виснаження резервів організму.

Стрес як загальна адаптивна (пристосувальна) реакція організму і психіки активізує життєдіяльність людини. І поки його “тиск” на організм не перевищує можливості з ним справлятися, він за своєю природою є корисним. Такий стрес Сельє назвав еустресом. Еустрес активізує, мобілізує внутрішні резерви людини, поліпшує перебіг психічних і фізіологічних функцій. Еустрес короткочасний, може давати відчуття підйому внутрішніх сил, готовності до праці, до діяльності. Деякі професії – військові, пожежники, рятувальники (МЧС), міліціонери, лікарі тощо – передбачають роботу в умовах підвищеного навантаження на фізичні та психічні ресурси людини, тому успішно виконувати таку професійну діяльність неможливо без високого рівня стресостійкості. Навчання, особливо екзамени – теж стрес. Якщо дія подразника є надто сильною чи тривалою і перевищує ресурси організму, стрес переходить у третю стадію, і тоді ми говоримо про дистрес (англ. *distress* – горе, нещастя, нездужання, виснаження) – руйнівний процес, що дезорганізує поведінку людини, погіршує виконання психофізіологічних функцій. Такий стрес може провокувати тілесну або психічну хворобу. Наприклад, якщо виснаження триває надто довго – людина може захворіти на депресію. Ми звикли називати депресією будь-який поганий настрій, хандрю. Насправді ж депресія – це хворобливий стан, що триває два тижні і довше, супроводжується зниженням настрою, втратою енергії і почуття задоволення. Людина позбавлена інтересу до життя, до звичної діяльності, всередині ніби сідають “батареї”. З’являються скарги на поганий сон, біль і тиск у ділянці серця, головні болі, запори, болі в спині

і ногах. Знижується самооцінка, не відпускає почуття провини, переслідують думки про марність життя, посилюється нерішучість і знижується активність. Такий розлад діагностується лікарем і вимагає до себе серйозного ставлення та своєчасного і грамотного лікування.

У повсякденному ж спілкуванні, коли говорять про “депресію”, або “стрес”, зазвичай мають на увазі дистрес, подібно до того, як слова “у мене температура” означають “у мене підвищена температура, жар”. Стресорами, тобто факторами, які викликають стрес, можуть стати різноманітні життєві ситуації: виступ перед незнайомою аудиторією, відвідування стоматолога, участь (чи навіть перемога) у конкурсі, іспити тощо. Реакція людини на ситуацію залежить не лише від того, наскільки об’єктивно складними є умови, але й від індивідуального фізичного та психологічного стану, в якому вона перебуває, від її ставлення до ситуації. Будь-яка нормальна діяльність (наприклад, програш в шахи або радісна очікувана зустріч) може викликати значний стрес, але він не є шкідливим для організму. Стрес часто перетворюється на дистрес під впливом емоційних факторів: невдач, незадоволення життям, невизнання успіхів. На думку Г. Сельє, найшкідливішим є стрес невдач і зруйнованих надій – розчарувань. Дистрес, спричинений невинуватими зусиллями, нереалізованою мрією, тягне за собою хворобу. Тривалий дистрес – перебування людини у фазі виснаження – призводить до тяжких захворювань: серцево-судинних, онкологічних та багатьох інших. Причина в тому, що нервова система людини якнайтісніше пов’язана з імунною системою. У разі крайнього виснаження нервової системи знижуються захисні сили організму.

Але невдачі та розчарування – невід’ємна частина життя. В реальному житті неможливо обійтися без випробувань і потрясінь. Достоевський, описуючи соціалістів, що буцімто хотіли всіх людей зробити щасливими, писав: “Як вони не розуміють, що нещастя настільки ж потрібне людині, як і щастя!”. Багато залежить від характеру, темпераменту, настрою самої людини. Те ж, що у людини одного типу спричиняє виснаження та депресію, може лише спонукати до подальшої діяльності людину із сильнішою нервовою системою. Історія знає багато випадків, коли таланти людини, її різносторонні здібності відкривались саме після значних стресів, певних життєвих потрясінь. Стреси, які виникають у житті, можна уявити як коридори, якими треба пройти: швидше, повільніше, важче чи легше, однак пройти їх однак доведеться.

Здавна лікарі помічали, що хвороба частіше виникає у людей злих, заздрісних, запальних, а також похмурих, меланхолійних. Хворі думки, негативні емоції та переживання на Давньому Сході вважали основною причиною хвороби та передчасної смерті. Великий римлянин, класик античної медицини Е. Гален ще у другому столітті нашої ери стверджував, що усуненню дурних думок з голови слід приділяти більше уваги, ніж усуненню “пухлин, які з’являються на нашому тілі”. Погоджувався з цим і Ганс Сельє, який казав: “Похмурі думки та емоції ослабляють нас, роблять хворими, а позитивні – роблять нас сильними і здоровими”.

Оптимізм – риса характеру, яка дає змогу приймати реальність, навіть якщо вона не відповідає нашим очікуванням, легше переживати розчарування, а тому планувати, мріяти, не лякаючись поразок, починати спочатку в разі невдач. Звичка мислити позитивно – своєрідна гігієна мислення – тренується так само, як і будь-яка інша. Різницю між позитивним і негативним мисленням можна продемонструвати на прикладі склянки, наполовину наповненої водою. Людина із негативним мисленням (песиміст) вважає, що склянка напівпорожня; людина з позитивним мисленням (оптиміст) – що склянка напівповна. Негативне мислення паралізує активність і позбавляє радості життя. Важливо вміти скористатися навіть негативними обставинами.

Кожному з нас дуже важливо розуміти, від чого саме у нього виникають позитивні емоції. Адже емоційний стан поширюється на всі системи. Позитивні емоції завжди короточасні, а ось негативні мають хронічну властивість. За статистикою, позитивні емоції залежать від трьох чинників: наявності близьких людей, задоволення життєвих потреб, і, звичайно ж, успіху, але тільки в тих сферах, які є для нас справді значущими. Позитивне мислення характерне тим, що людина свідомо контролює свої думки (і не дозволяє укорінюватись негативним думкам), емоції (запобігає конкретними діями виникненню негативних емоцій). При цьому вірить у себе, в кінцевий успіх, залишається за будь-яких обставин оптимістом. Воно піддається вихованню і може стати корисною звичкою, яка запобігатиме негативному впливу стресу на організм і переходу його в дистрес.

Загально визнаними засобами подолання стресу та налаштування себе на позитивний лад є:

Хобі, захоплення. Заняття у вільний час справою, яка надихає та дає змогу мислити творчо, є дуже ефективним. Ви розширюєте свій кругозір, отримуєте позитивні емоції, відволікаєтеся від буденних справ.

Фізична активність. Помірні фізичні навантаження не лише підуть на користь тілу, а й позитивно вплинуть на ваш психоемоційний стан. Заняття спортом дисциплінують, добре позначаються на самопочутті, підвищують імунітет, сприяють здоровому сну тощо. На психологічному рівні спорт дозволяє нам через фізичне відігрівання скинути зайве напруження. Навіть просто інтенсивне ходіння допомагає ослабити напад хандри, туги, розпачу, повернути думки в конструктивне русло.

Ароматерапія. Доведено, що аромати та смаки, які асоціюються у нас із чимось приємним, викликають у нас повторне переживання позитивних емоцій. За допомогою ефірних олій ви можете наповнити свою оселю тією ароматичною композицією, яка подобається саме вам. Це покращить настрій та створить особливу атмосферу. Пам'ятайте, що ефірна олія може мати заспокійливий чи, навпаки, збуджуючий ефект. Тому її використання має відповідати вашим побажанням.

Створення комфортного оточення. Спілкуйтесь із приємними для вас людьми, читайте цікаві книжки, гуляйте в місцях, що навіюють хороші спогади і дарують позитивні враження. Фізичний комфорт є дуже важливим для

якісного відпочинку. Потурбуйтеся, щоб ваша постіль була комфортною, приміщення провітраним.

Здорове харчування. Пам'ятайте, що надмірне споживання їжі перед сном заважатиме повноцінному відпочинку та відновленню ваших сил. Збалансоване харчування позитивно позначиться на вашому настрої та здатності протистояти захворюванням чи стресам. Вживайте достатньо води, вітамінів, мікроелементів. Старайтесь добре пережовувати їжу, отримуючи задоволення від самого процесу – це не тільки корисно для здоров'я, а й заспокоює.

Домашні тварини. Доведено, що люди, які мають домашніх улюбленців, набагато краще долають стрес та втому. Спілкування з твариною викликає в нас позитивні почуття, непідробну радість та зворушення. Регулярний догляд за улюбленцями спонукає планувати час, більше рухатись, бувати на свіжому повітрі, що сприяє подоланню стресу.

Доброчинність – це теж один із потужних методів психотерапії, який підвищує самооцінку та дає відчуття власної значущості і контролю над ситуацією.

Релаксація. Одним із способів індивідуальної профілактики і звільнення від стресу є саморелаксація. Слово “релаксація” в перекладі означає розслаблення. Вчені довели, що за розслаблення м'язів автоматично зникає психологічне напруження і навпаки. Тобто, якщо вам вдається зняти фізичну напругу, зникне і психічна напруга, а, отже, і стрес. Тепла ванна наприкінці дня, особливо з піною, сіллю, ароматичними оліями, приємна музика, – і разом із розслабленням ваших м'язів вас залишає емоційне напруження.

Надзвичайно ефективним засобом профілактики та подолання стресу є різні види ауто(само)тренінгу, найпоширенішим з яких є прогресивна м'язова релаксація. Щоправда, для її освоєння потрібно докласти трохи часу і зусиль. Виправдали себе на практиці і методи саморегуляції “ключ”, “дихання по квадрату”, опис яких та відео легко знайти в Інтернеті.

Коли ж обмаль часу чи немає можливості скористатися допомогою фахівців, можна застосувати експрес-методи саморелаксації, які потребують від 1 до 10 хвилин.

1 хвилина. Покладіть свою руку на живіт та відчуйте, як він здіймається на опускається під час дихання. Дихайте повільно. На вдиху і видиху затамовуйте подих на рахунок 3. Відчуйте, як усе ваше тіло розслабляється і відчуває підтримку стільця або крісла.

2 хвилини. Повільно порахуйте подумки від 10 до 0, виконуючи повний вдих-видих на кожен рахунок. Наприклад, вдихніть глибоко на “10” і видихніть. Знову вдихніть на “9” і так далі. Коли дорахуете до нуля, відчуєте себе більш розслабленими. Якщо ні – повторіть цю вправу знову.

3 хвилини. Сидячи, відірвіть від своїх справ та перевірте напруження в м'язах. Розслабте м'язи обличчя та дозвольте щелепам дещо розкритися. Розслабте плечі – нехай вони “впадуть”, а руки розслабляться вздовж тулуба так, щоб пальці розімкнулися. Випряміть ноги та гомілки. Відчуйте, як тіло лежить на стільці, а ноги м'яко розводяться. Відчуйте, як гомілки та ступні

стають важкими і їх неможливо відірвати від підлоги. Вдихніть та повільно видихніть.

5 хвилин. Спробуйте самомасаж. Комбінація натискань добре допомагає у разі напруження в м'язах. М'яко простукайте боковою стороною долоні або натискаючи пальцями на напружені м'язи. Зробіть масаж м'язів, поглажуючи їх вздовж волокон. Можна використовувати цю техніку до всіх частин тіла, до яких легко дотягнутися. Якщо обмаль часу, сфокусуйтеся на шиї та плечах. Почніть із розтирання м'язів задньої частини шиї та плечей. Розслабленою кистю руки постукуйте по цих зонах. Великими пальцями зробіть колові рухи в місці з'єднання шиї та голови. Кінчиками інших пальців злегка промасажуйте голову. Дуже легкими постукуваннями промасажуйте голову спереду до шиї та потім спереду по боках. Тепер масаж обличчя великими пальцями або кінчиками пальців. Особливу увагу приділіть своїм скроням, чолу та м'язам щелеп. Середніми пальцями промасажуйте перенісся та у напрямку від центру брів до скронь. Тепер закрийте свої очі, покладіть долоні на обличчя та дихайте повільно і спокійно.

10 хвилин. Візуалізація. Займіть комфортне положення в тихій кімнаті. Глибоко подихайте протягом пари хвилин. Тепер уявіть себе у місці, яке пов'язане у вас із хорошими та приємними спогадами. Що ви відчуваєте – п'яний аромат троянд у спекотний день, пряне осіннє повітря, запах свіжої випічки?.. Що ви чуєте? Відчуйте усі кольори та форми, що оточують вас. Сконцентруйтеся та тактильних задоволеннях: м'який подув вітру, як прохолодна трава лоскоче ваші босі ноги, солоний запах моря та шум прибою. Тепер спокійно пригадайте нав'язливі та надокучливі думки і з легкістю звільніться від них, повертаючись до того приємного простору, який ви самі створили.

Розділ 3. ТЕХНОЛОГІЯ ВИБОРУ ПРОФІЛЮ НАВЧАННЯ

Розділ 3.1. МОЄ МІСЦЕ У СУСПІЛЬСТВІ

3.1.1. Вступ. Умови самореалізації людини на ринку праці. Сучасний світ і проблеми підлітка. Профільне навчання – перший крок до вибору професії

На сучасному етапі розвитку суспільства змінюється характер праці. Під впливом процесів глобалізації вона стає все більш індивідуалізованою і творчою. Відроджується універсалізація, яка заснована на підвищенні кваліфікації, безперервному навчанні, суміщенні функцій і операцій. Поступово зникає вузька спеціалізація та вузький професіоналізм. Зв'язки особистості із соціальним середовищем послаблюються, підвищується мобільність робочої сили.

У країнах із достатньо високим рівнем життя актуалізуються потреби у змістовній діяльності, що відкриває можливості для самореалізації особистості, праця перестає сприйматися тільки як засіб заробітку.

В основі феномену самореалізації особистості лежать проблеми розвитку, самовдосконалення людини. Поняття “самореалізація” часто вживають як

синонім терміна “реалізація своїх можливостей”. Вони описують дуже близькі явища, що позначають стійкі позитивні зміни в особистості, реалізацію її природного потенціалу: “індивідуацію”, повну реалізацію справжніх можливостей; прагнення людини до найбільш повного виявлення і розвитку здібностей, стати тим, ким вона може стати.

Сучасний ринок праці створює потенційні можливості для самореалізації у будь-якій сфері – від випікання пиріжків, креативного дизайну до найскладніших програмних чи технічних розробок, спрямовує людину до творчих пошуків, але й вимагає від неї набагато більше, аніж від працівників з десятків років тому. Висока освіченість, мобільність робочої сили, її універсалізм, відкритість новому, гнучкість, готовність частково чи повністю змінити характер, а то й сферу діяльності, постійно вчитися, пізнавати нове чи вдосконалюватися, терпимість до невизначеності, – все це необхідні умови, що забезпечують самореалізацію особистості на сучасному ринку праці. Але мало бути компетентним, комунікабельним, “універсальним працівником”. Саме по собі це ще не дає гарантії, що людина знайде себе у світі професій і отримуватиме задоволення від власної праці. Недарма кажуть – коли людина не має власної мрії, вона приречена все життя здійснювати чужі. Тому на першому місці серед умов самореалізації на ринку праці стоїть питання професійного самовизначення. Слід зазначити, що в сучасних умовах стрімкого розвитку економічних систем, науково-технічного прогресу та різноманітності сфер діяльності, професійне самовизначення особистості майже неможливе без кваліфікованої допомоги фахівців.

Сутністю професійного самовизначення є самотійне й усвідомлене знаходження смислів у діяльності, що обирається, чи то вибір профілю навчання, професійного навчального закладу, чи власне професії.

Наявність такого смислу, цінності, значущості того, чим зайнята людина, є стимулом, мотивом до саморозвитку і самовдосконалення в обраній діяльності і, як наслідок, головною умовою забезпечення самореалізації в умовах динамічних змін і високої конкуренції на ринку праці. В основі процесу професійного самовизначення лежить самопізнання, ознайомлення зі світом праці і з самим собою, формування вміння зіставляти свої інтереси, бажання, можливості, особливості і психофізичні ресурси із вимогами професій та формулювати на цій основі завдання саморозвитку.

Народження надзвичайно важливої, властивої тільки людині здатності – самотійно формувати себе, яку відомий французький філософ-гуманіст Жан-Жак Руссо назвав “другим народженням”, відбувається в підлітковому віці. З початком підліткового віку все більше залежить від школяра: ким і яким бути, чого прагнути, яким стати. Тільки від нього залежить, чи візьме він на себе цю відповідальність і коли, чи залишить її іншим. Щоправда, відмовившись від відповідальності за власне життя, віддаючи її іншим, він передає їм і право розпоряджатися собою. Адже кожне право невід’ємне від відповідальності.

У цьому віці закінчується формування кори великих півкуль головного мозку, що дає можливість краще керувати своєю поведінкою. Хоча цей вік

імпульсивної поведінки, протиставлення себе дорослим складає враження безвідповідальності і незібраності, та саме в підлітковому віці людина вже здатна ставити довгострокові цілі, зокрема і цілі власного розвитку. Особливістю самостійності в підлітковому віці є те, що підліток не тільки ставить перед собою мету, усвідомлено може докласти зусиль до її втілення, а й самостійно обирає шляхи, засоби досягнення задуманого. Саморозвиток – усвідомлена навмисна зміна “Я-реального” у напрямку “Я-ідеального”.

Спочатку ставиться мета. Далі починається експериментування – пошук шляхів і засобів досягнення мети. Стосунки з батьками, вчителями та однолітками, хай іноді й такі непрості, стають своєрідним полігоном для пошуку таких ресурсів. У результаті набувається досвід самопізнання, самоорганізації, саморозвитку.

Адже головне новоутворення підліткового віку – здатність ставити та вирішувати завдання самозміни. Якщо цього не навчитися зараз, то надалі це буде зробити дуже важко або й майже неможливо. Людина, яка в підлітковому віці не вчилася вкладати зусилля у власний розвиток, керувати власним життям, ризикує назавжди залишитись незрілою, “дорослою дитиною”.

Тому найважливіше завдання в цьому віці – навчитися розуміти себе й іншого, причому не тільки раціонально, через розум, а й чуттєво, емоційно, через уміння відчувати позицію, стан та переживання іншого.

Часто підліткам закидають невизначеність, розпорошеність, невміння вибрати щось одне і зосередитися на ньому. Взагалі “розпорошеність”, невизначеність інтересів – характерна риса підліткового віку. Всім треба розуміти, що це – вікова норма. Таким чином, через хаотичні пошуки, численні проби і помилки, йде пошук себе, свого стилю спілкування, сфери інтересів, підліток шукає, де виявиться успішним, що припаде до смаку, де він “вистрілить!”. Чому це добре? Бо потім буде значно важче знайти себе. Шлях до свободи дорослого світу лежить через ситуації вибору, через усвідомлення необхідностей і прийняття рішень: такий досвід допомагає зрозуміти – що важливо, на що і на кого ти можеш і хочеш витратити час і зусилля – своє життя!

Підлітковий вік – це також особливо сприятлива можливість почати життя “з чистого аркуша”. Для цього поведінку можна і треба свідомо змінити на більш дорослі, схвалювані форми. Адже оцінюються не твої, хай і прекрасні, наміри, роздуми, а власне поведінка (не бігати, не крутитись на уроці, не розмовляти, прибрати в кімнаті, виконати домашнє завдання, допомогти батькам).

Варто пам'ятати, що навіть у слабкостях підлітка є сильні сторони: наприклад, вразливість збагачує емоційним досвідом і дає шанс стати більш чутливим до переживань інших людей, вчить співчувати, розуміти стан і настрої оточуючих; впертість вчить захищати межі свого “Я”; розпорошеність – експериментувати і знаходити себе; невпевненість – долати свою впертість та звертатися по допомогу, прийняти людську недосконалість, дає стимул пізнавати світ і себе. Навіть лежання на дивані, якщо не дозволяти йому стати улюбленою формою відпочинку, дає час на осмислення себе, на сумніви і

роздуми, на народження задумів, ідей. Головне – це вік, коли школяр може стати творцем власного життя, власноруч викувати ключа від храму власного майбутнього або так і залишитися на його задвірках.

Підлітковий вік – це дуже складний період у житті людини. Це період, коли молода людина, перед цим зосереджена на зовнішньому світі, починає більше зосереджуватись на своєму внутрішньому світі. Дає собі відповідь на запитання “Хто Я? Який Я? Для чого Я існую? Яке моє призначення у світі?”. Однією з найважливіших проблем підліткового віку є проблема особистісної ідентифікації. Молода людина повинна ототожнити себе із певною нацією, соціальною групою, статтю (у наш час трансвеститів та гомосексуалістів це не така вже проста проблема). Однією із головних ідентичностей (тотожностей) є професійна ідентичність. Юнак чи дівчина приміряються, ототожнюють себе з певною професійною спільнотою. Звичайно, якщо вони не стикаються із представниками будь-яких професій, крім вчителя у школі чи лікарів, які їх лікують. Багато хто з підлітків має слабе уявлення про професію своїх батьків, бо бачить їх тільки вдома утомленими, коли ті не хочуть взагалі згадувати про свою роботу.

Тому не дивно, що іноді вони ототожнюють себе із кіногероями, якими дуже часто виступають бандити і повії.

Для того, щоб школярі змогли усвідомлено визначитись у світі професій, у навчальних закладах потрібно проводити спеціальну профорієнтаційну роботу. Першим кроком до вибору професії є вибір профілю навчання.

Концепція профільного навчання передбачає, що в Україні загальноосвітня підготовка у старших класах здійснюється відповідно до видів діяльності, які обумовлюються суспільним розподілом праці. За рахунок змін у структурі, змісті, організації освітнього процесу та все більшої його диференціації, профільна школа дозволяє повніше враховувати інтереси, схильності і здібності учнів, створювати можливості для орієнтації освіти старшокласників відповідно до їхніх професійних інтересів та намірів. Зміст освіти у загальноосвітніх закладах із профільним навчанням має забезпечувати як загальноосвітню підготовку учнів, так і підготовку до майбутньої професійної діяльності. Профіль навчання реалізується через вивчення базових предметів, обов’язкових для всіх напрямів, профільних предметів, які обов’язкові для учнів, котрі обрали певний профіль, та курсів за вибором, що поглиблюють і розширюють зміст профільних предметів або забезпечують початкову професійну спеціалізацію навчання. Варіативні навчальні програми мають враховувати потреби різних регіонів і науково-методичні пріоритети учителя чи навчального закладу.

Профіль навчання визначають, зважаючи на інтереси школярів та їхніх батьків, перспектив здобуття подальшої освіти і життєвих планів учнівської молоді, матеріально-технічних, інформаційних можливостей школи, інфраструктури населеного пункту, району, регіону.

Метою допрофільної підготовки є сприяння усвідомленому, зваженому вибору профілю навчання у старшій школі. Навчання за обраним профілем дає

змогу поглиблено вивчати профільні предмети, випробувати себе в рамках обраного профілю і підтвердити попередньо зроблений вибір або усвідомлено змінити його в разі потреби.

3.1.2. Як адаптуватись у сучасному суспільстві. Зміни у суспільстві за останні десятиріччя і їхній вплив на світ професійної праці людини. Конкурентоспроможність і мобільність сучасного фахівця. Напрями здобуття професії

Останніми десятиріччями світ зазнав суттєвих змін. Традиційне суспільство століттями існувало за певними законами, стереотипами. З початком промислової революції зміни у суспільстві почали пришвидшуватися, і це пришвидшення в наш час досягло такого рівня, що дуже важко передбачити характер можливих змін. Ще 10–20 років тому вчені були впевнені, що суспільство загалом рухається у напрямку інформаційного, тобто все менша частка населення кожної країни буде зайнята у сільськогосподарській та промисловій сферах, а все більша – у сфері високих технологій. Виявилося, що технізація та хімізація сільського господарства призвела до екологічної кризи. Сільськогосподарські продукти, що вирощуються за новими технологіями, поступаються якістю тим, що вирощені “дідівським способом”. Та й не завжди безпечні для здоров’я. Продукція масового виробництва, зроблена на конвеєрі, – не такої якості, як індивідуального виробництва. Навіть найдорожчі у світі автомобілі робляться значною мірою вручну (індивідуальний запит). Не кажучи вже про одяг, зроблений за індивідуальним запитом, який значно відрізняється від масового пошиву.

Виявилося, що перехід до інформаційного суспільства спостерігався здебільшого у високорозвинених країнах, так званих “країнах золотого мільярду”. Але нині навіть у цих країнах відбувається глобальна криза – нестача продуктів харчування, палива, екологічні проблеми. У зв’язку з цим змінюється і структура ринку праці.

У нашій країні 10–20 років тому попит на професії гуманітарної сфери значно перевищував попит на робітничі професії та професії природничого напрямку. Це було пов’язано із тотальною кризою виробництва, значною мірою із конверсією. Окрім того, більшість людей дотримується стратегії слідування за думкою більшості. Так само виникає і мода на професію. 10–15 років тому в моді були економічний та юридичний напрями навчання, адже економісти та юристи процвітали, тоді як інженерно-технічні працівники та спеціалісти з робітничих професій залишалися без роботи. Тепер під загрозою скорочення або просто не можуть чи не хочуть через малу зарплатню влаштуватись за спеціальністю юристи, психологи, вчителі. Щодо представників інженерно-технічних та робітничих професій (кваліфікованих) – то, навіть за наявності кризи у вітчизняній промисловості, вони мають шанс знайти роботу у близькому чи далекому зарубіжжі. Попри це, конкурси на юридичні та

економічні факультети досі найбільші. На природничі факультети – традиційно недобір. Почасті причиною цього є те, що оволодіння природничими науками – дуже важка і копітка праця, а значного попиту на спеціальності природничого профілю не було, що обмежувало можливості працевлаштування.

Із розвитком сегменту малого та середнього бізнесу, появою й укрупненням фермерських господарств, агрофірм ситуація почала змінюватись. Затребуваними стали кваліфіковані інженери, агрономи й ін.

Нині на ринку праці стабільно високим залишається попит на програмістів, спеціалістів з інформаційної безпеки тощо. Значно зріс попит на виробничі та інженерно-технічні професії. Це викликано необхідністю підтримання та реконструкції житлово-комунального господарства і промисловості. Військовий конфлікт зумовив актуальність військових спеціальностей. Неочікувано актуальною, наприклад, стала спеціальність картографа, котра донедавна посідала найнижчу сходинку в рейтингах популярності. Реформи в країні породили попит на висококваліфікованих фахівців дорожно-патрульної служби тощо.

Ускладнення економічної ситуації, поява великої кількості переміщених осіб посилює конкуренцію на внутрішньому ринку праці, підвищує вимоги до конкурентоспроможності фахівців. Ринок праці, окрім того, адаптується до нових викликів глобального світу.

Сучасна нестабільність життя, зростання безробіття та утворення ринку праці, різка переорієнтація з одних провідних сфер професійної діяльності на інші вимагають поліпшення підготовки компетентних, мобільних і конкурентоспроможних фахівців, здатних в короткий час оволодіти новими знаннями, вміннями, навичками і перебудувувати свою діяльність.

Існує два основних види професійної *мобільності*: горизонтальна та вертикальна. Під горизонтальною професійною мобільністю розуміють перехід індивіда з однієї професійної групи в іншу, що розташована на тому ж рівні щодо оплати праці й престижності професії, тобто переміщення фахівця без якісної зміни професії і кваліфікації. Під вертикальною професійною мобільністю мають на увазі переміщення індивіда з одного професійного прошарку в інший.

Здатність людини протягом життя навчатися і змінювати вид діяльності має багато причин, які можна розподілити на зовнішні та внутрішні. *Внутрішні причини професійної мобільності* – це якості особистості, освіта і вплив на свідомість людини професійного середовища, що зумовлює відповідний рух людини в рамках одного якогось професійного середовища (професійну активність, діяльність), або перехід в інше, більш привабливе у певний відрізок часу. *Зовнішні причини* визначаються змінами у середовищі її життєдіяльності. Наприклад, можуть бути викликані необхідністю зміни професії, робочого місця, статусу в організації у результаті зміни місця проживання, нових сімейних обставин, погіршення стану здоров'я.

Рівень освіти та кваліфікація є основними складниками *конкурентоспроможності* сучасного фахівця. Певний рівень кваліфікації або ж

наявність вищої освіти є перепусткою до роботи в багатьох сферах. Наприклад, професія лікаря передбачає наявність магістерської освіти, а фрезерувальника, принаймні, третього робочого розряду. Вважається, що найбільш конкурентоспроможними на ринку праці є особи з вищою освітою, адже саме вони мають найбільший рівень трудового потенціалу. Але на рівень освіченості впливає широке коло й інших факторів, таких як: рівень розвиненості ринку освітніх послуг в країні, можливість отримати фахівцем освіту в рідному місті, можливість навчатися на бюджетній основі, доступність платного навчання для більшості населення, обсяг ліцензійного набору з обраної спеціальності.

Вагому роль у визначенні конкурентоспроможності відіграє статус навчального закладу, випускником якого є фахівець. Так, наприклад, випускники столичних навчальних закладів мають перевагу перед особами, що навчались в регіонах. Це стосується рівня акредитації навчального закладу, його історично сформованого іміджу та якості підготовки кадрів, наявності задекларованих зв'язків між роботодавцями та закладами освіти.

Мають конкурентні переваги й особи, що володіють суміжними та додатковими професіями. Особливо ця компонента актуалізується у сучасних умовах, коли вища освіта, за визначенням суспільства, стала майже стандартом майбутнього професійного та життєвого благополуччя і втратила статус привілею. Тому наявність додаткової професійної освіти надає фахівцю багатоплановості, мобільності, поширює коло можливостей прикладання праці.

Впливають на конкурентоспроможність соціально-особистісні характеристики фахівця, які виражаються в особливостях поведінки особи в суспільстві, рисах характеру, професійному та трудовому потенціалі. До цієї групи можна віднести такі риси: відповідальність, моральність, менталітет, творчі та інтелектуальні здібності, відкритість новому, здатність до навчання, адаптивність, соціальні нахили, комунікабельність та інтереси. Усі зазначені складники формуються під впливом як зовнішніх чинників (культурних і релігійних традицій, соціальної та політичної стабільності, рівня грамотності та освіченості населення), так і внутрішніх (особистісних та життєвих пріоритетів, інноваційної активності, особливостей сімейного виховання).

Найважливішою у структурі конкурентоспроможності фахівця є професійний складник. Він охоплює показники, рівень яких є вирішальним для роботодавців у підборі персоналу: наявність професійного досвіду, професійні знання, вміння та навички, індивідуальні, базові та професійні компетенції, професійна придатність. На думку роботодавців, професійний досвід є основною конкурентною перевагою фахівця. Вважається, що наявність досвіду роботи передбачає високий рівень професійних знань, вмінь та навичок, професійної компетентності. Однак це тлумачення не завжди виправдане. Досвід є запорукою ефективного використання трудового потенціалу лише за умови якісної відповідності рівня знань і вмінь потребам роботодавців і постійного їх розвитку. Через це найголовнішою конкурентною перевагою фахівця слід вважати рівень професійної компетентності, обсяг його знань, вмінь та навичок, формування та накопичення яких відбувається протягом

всього життя. Основа професійних компетенцій закладається шляхом професійного навчання, набуття досвіду і саморозвитку особистості. Основні компетенції фахівця, що були сформовані в системі освіти, безпосередньо залежать від змісту навчальних програм, матеріально-технічної бази, зворотного зв'язку між системою освіти та роботодавцями щодо якості підготовки кадрів. Крім того, професійна компетентність залежить від тенденцій розвитку і галузевої структури економіки, науково-технічного прогресу, стану і гнучкості ринку праці, тому її підтримка потребує постійної самоосвіти і самовдосконалення. Зберігати високий рівень конкурентоспроможності – як плисти проти течії: якщо хочеш втриматися на одному місці, треба інтенсивно гребти. Звичайно, все це набагато легше робити людині зацікавленій, яка обрала професію відповідно до власних здібностей та інтересів.

Виокремлення різних напрямів освіти дає змогу забезпечити глибше освоєння обраного виду діяльності. На Заході, наприклад, освіта поділяється на академічну, технічну та професійну – оволодіння робочими професіями. Перший напрям – класична освіта для схильних до наукової діяльності інтелектуалів, яким легко даються всі предмети, що, з одного боку, надає більш гармонійну і всебічну, але не обтяжену практичними, прикладними знаннями освіту, а, з іншого боку, часто ускладнює вибір. Адже кількість ймовірних шляхів розвитку завелика, і людині доводиться робити вибір між іноді рівноцінними інтересами та бажаннями за наявності здібностей до кожного з виборів. Але тим, хто обирає цей напрям підготовки, треба пам'ятати, що кількість робочих місць у сфері академічної діяльності обмежена. Другий і третій напрями – для більш практичних, схильних до технічної чи конкретної гуманітарної діяльності у суспільстві (вчителі, соціальні працівники, вихователі).

В Україні академічний напрям – це повна середня освіта у ліцеї, бакалаврат та магістратура в університеті. Технічний та професійний – це середня спеціальна освіта на основі базової чи повної середньої освіти; набуття робітничих професій у профтехучилищах, як учень на підприємстві. За бажання і на цьому шляху завжди можна здобути повну вищу освіту.

3.1.3. Суспільство майбутнього і моє місце в ньому. Проблема глобалізації. Інтеграція вітчизняного ринку праці у світовий економічний простір

Великий англійський письменник-фантаст Герберт Уеллс у своєму романі “Машина часу” відтворив суспільство майбутнього, в якому існує два різновиди людей: елої та морлоки. Елої живуть на поверхні Землі, гарні зовні, веселі, жваві, легковажні, непристосовані до життя, нездатні себе обслуговувати, у принципі не здатні до будь-якої серйозної діяльності та роботи. Вони розважаються: цілий день танцюють, співають, кохають одне одного. А ночами приходить жах. Уночі з-під землі виходять морлоки, які

живляться елоями. Морлоки живуть у підземному світі, працюють, забезпечують своєю працею все необхідне для існування елоїв – якими і живляться. Геніальний письменник передбачив майбутнє людства. Населення країн із розвиненою економікою поступово деградує, розліновується. Для виконання праці, необхідної для життя країни але неprestижної для корінного населення, увозяться емігранти з країн третього світу. Потім ці емігранти починають розмножуватись. Молоде покоління вже не хоче важко працювати, а намагається захоронити владу. Те ж саме відбувається в процесі урбанізації у кожній країні. Урбанізована молодь, відірвана від землі, не вихована у традиції селянської праці, не хоче, а, може, й нездатна працювати у промисловості, сільському господарстві, будівництві, житлово-комунальному господарстві. На ці робочі місця приїжджають хлопці та дівчата з периферії, відриваючись від сільськогосподарської праці та роботи на неприбуткових підприємствах рідної місцевості. У великому місті, особливо у столиці, починається боротьба за існування, яку здебільшого виграють “ті, що понаїхали”. Хоча багато хто з них теж губиться у тенетах великого міста, яке приваблює незліченними можливостями, що не поспішають реалізовуватись.

Таким чином, частіше програють діти, виховані в урбанізованому просторі, відірвані від реалій життя, зі сформованою віртуальною свідомістю, зависоким рівнем домагань, але нездатні ці домагання реалізувати. У недалекому майбутньому ці суперечності мають поглибитися, оскільки міська молодь здобуває вищу освіту, особливо за престижними професіями, які, як відомо, не мають попиту на ринку праці (економіст, юрист і т. д.). Частина молоді, що приїжджає з периферії, теж стає на цей почасти хибний шлях. На ринку праці формуються великі черги за престижними спеціальностями, і в той же час залишається велика кількість вакансій на інженерні види робіт, а також на робочі місця, які не потребують високої кваліфікації, але де праця фізично важка.

Однією з найважливіших галузей господарства в Україні, з давніх давен, було сільське господарство. У сучасних умовах, коли весь світ стоїть перед загрозою нестачі продуктів харчування, Україна, в якій ще залишилось багато дуже добрих чорноземів, має шанс увійти у світовий ринок як постачальник якісної, екологічно чистої сільськогосподарської продукції. У промисловості Україна завдяки своєму інтелектуальному потенціалу має можливість зробити крок вперед і стати конкурентноспроможною у сфері випуску високотехнологічної продукції.

Це необхідно зробити також з огляду на падіння цін на світових ринках на продукцію сталеливарних, алюмінієвих та інших заводів та брак власного коксуючого вугілля.

Безумовно, самій Україні все більше будуть потрібні енергетики, фахівці зі створення альтернативних видів енергії.

У суспільстві майбутнього, хай би в якій сфері працювала людина, їй потрібні певні особистісні якості. Як і на попередньому етапі розвитку нашого суспільства, високо цінуватимуться працьовитість, добросовісність, чесність, ретельність у виконанні завдань. Але в суспільстві майбутнього більшого

значення набувають не суто виконавчі, а творчі якості особистості: у широкому розумінні – підприємливість, винахідливість, здатність нестандартно, діалектично мислити – бачити проблему не з одного боку, а з різних. Сучасному молодому поколінню потрібно буде працювати значно більше, ніж поколінню їхніх батьків. Оскільки покоління батьків виховане у “застійний” період, коли важливо було отримати папірець і “тепле” місце, можна було тихомирно дожити до пенсії, що виховало певний тип особистості – безініціативного конформіста – людину, яка не має власної думки, яка думає і голосує “як усі, як більшість”.

Але в наш час так жити вже неможливо. Якщо ти не маєш власної життєвої позиції, якщо ти не професіонал, життя закине тебе як тріску у бурхливе море і будеш там плисти, куди течія винесе. Ще гострішими стануть ці тенденції у майбутньому. Глобалізація всесвітнього ринку праці призводить до того, що навіть вже на робочі професії – є конкуренція. Так, наших кваліфікованих майстрів у сфері будівництва, які працюють у Євросоюзі, вже витісняють робочі з Китаю та Індії, які не такі кваліфіковані, але беруться виконувати ту ж саму роботу за багато меншу платню. Те ж саме стосується ринку високотехнічних послуг. Наших висококваліфікованих програмістів у Сполучених Штатах Америки тіснять молоді індуси та китайці. І ця тенденція поширюватиметься в майбутньому. Але не треба нічого боятися. Майбутнє молодого покоління зовсім не уявляється нам таким страхітливим. Просто треба стати самоактуалізованою особистістю, за Маслоу. Вміти ставити перед собою завдання, знаходити засоби для його виконання та терпіння для досягнення своєї мети, кінцевого результату. Звісно, знову ж таки – все залежить від правильно обраної професії. Улюблена справа для людини не є каторгою. Займаючись тим, до чого маєш покликання, не відчуваєш себе рабом, а навпаки – щасливою і творчою людиною. Важливо підтримувати та розвивати таку якість свого характеру, як зацікавленість у всьому навколишньому, як здатність постійно навчатися та освоювати нові професійні горизонти, не відставати від науково-технічного поступу. Суспільство майбутнього – це не суспільство зомбі та біороботів, а суспільство вільних творчих особистостей.

3.1.4. Вплив суспільства на вибір професії. Морально-духовні цінності у сфері праці. Соціальні норми, стереотипи і вірування. Вплив масової інформації і реклами на вибір професії

Вплив суспільства на вибір професії є різним у різних типах суспільства. Так, у традиційному суспільстві вибору практично не було. Професія передавалася від батька до сина, від діда до онука. Ще у середньовічних ремісників професійні таємниці передавалися родичам чи учням, якими ставали обрані особи.

У землеробстві все було просто – батько залишав синові у спадок землю, яку треба було обробляти, бо це була єдина можливість прогодувати себе і сім'ю.

З морально-духовного погляду, за таких умов професія ремісника і земля та її обробка у селянина були не тільки необхідністю для виживання, а і священнодійством. Це видно із продуктів виробництва ремісників минулого, із високої культури землеробства, наприклад в Україні.

З настанням ери індустріального суспільства значна частина сільського населення переходить жити до міста. Сприяє цьому розвиток промисловості, технізація та хімізація сільського господарства. Все менше населення залишається у селі. Тут вже є певний вибір: залишатися працювати у колгоспі чи йти працювати на шахту або завод. Багато хто із селянських дітей здобуває вищу освіту. Стає інженером, лікарем, артистом, науковцем. Це вже певний прогрес. Адже протягом сторіч навіть молодь із більш-менш забезпечених прошарків населення не мала можливості обрати собі професію за покликанням. Читаючи біографії видатних людей, ми дізнаємося, що вони обрали свою творчу професію часто всупереч батьківській волі, жили у бідності, поки не досягли слави, а дехто досяг її після смерті. Багато кому із видатних людей випало для заробітку життя працювати клерком у якійсь конторі, а творчістю займатися у певний час.

Подальший розвиток суспільства зробив вибір професії для більшості молоді вільнішим. Але це радше теоретично, ніж практично.

Ф. Парсонс виділив три основні чинники успішності вибору професії: правильна самооцінка схильностей, здібностей, інтересів, устремлінь, можливостей і обмежень; знання того, що потрібно для успішної діяльності по кожній із вибраних професій; вміння співвіднести результати самооцінки зі знаннями вимог. Психологи Л. Виготський, О. Леонтьєв, А. Петровський, С. Рубінштейн обґрунтували найважливішу закономірність: особистість розвивається в діяльності, причому лише в тій діяльності, яка насичена елементами творчості і викликає у людини позитивне ставлення до цього виду праці. Будь-яка діяльність, у тому числі трудова, уособлює процес взаємодії індивіда з дійсністю, в якому і відбувається становлення його як особистості. Ставлення індивіда до трудової діяльності – це не просто психофізіологічне, але й соціальне явище, якому соціологи приділяють виключно велику увагу. На їхню думку, ставлення людини до праці обумовлене трьома головними чинниками: 1) соціально-економічним; 2) технологічним або функціональним (можливість розвитку сутнісних творчих здібностей в конкретному виді діяльності); 3) психолого-педагогічним (трудова спрямованість, зміст й інтенсивність мотивів, інтересів, нахилів, здібностей, світогляд, вольові й інші сторони психічної структури особи). Оскільки об'єктом діяльності профорієнтації є процес професійного самовизначення людини, важливо насамперед сформулювати групу принципів, якими керуються (або повинні керуватися) дівчата і хлопці, вибираючи собі професію і місце в соціальній структурі суспільства.

Принцип свідомості вибору професії виражається у прагненні не тільки задовольнити особистісні потреби у трудовій діяльності, але і принести якомога більше користі суспільству. Усвідомлення необхідності вибору передусім тих

професій, які потрібні народному господарству в цей момент найбільшою мірою, слугує одним із показників розвиненості свідомості особи.

Принцип відповідності обраної професії інтересам, схильностям, здібностям особистості й одночасно потребам суспільства (району, регіону) у кадрах необхідних професій виражає зв'язок особистісного і суспільного аспектів вибору професії. За аналогією з відомою думкою “не можна жити в суспільстві і бути від нього вільним” – стверджуємо: “не можна вибирати професію, виходячи тільки з власних інтересів і не зважаючи на інтереси суспільства”. Порушення принципу відповідності потреб особи і суспільства призводить до незбалансованості у професійній структурі кадрів.

Принцип активності у виборі професії характеризує тип діяльності особистості у процесі професійного самовизначення. Професію потрібно активно шукати самому. У цьому велику роль покликані зіграти: практична проба сил, що набуваються в процесі трудової та професійної підготовки, поради батьків і їхній професійний досвід, пошук і читання літератури (про професію, що цікавить), участь у роботі гуртків технічної творчості, робота під час практики і багато іншого. Виходячи з цього, у процесі формування в учнів готовності до вибору професії потрібно звертати увагу на такі індивідуальні особливості. Насамперед – інтереси, нахили учнів. Професійні інтереси вирізняються конкретністю і цілеспрямованістю. Це інтерес до тієї професії, яку обирає для себе учень. Розвиток і формування професійних інтересів безпосередньо пов'язані з пізнавальними інтересами. Це інтереси, які спрямовані на оволодіння знаннями з професії, розуміння її суті, оволодіння не тільки практичними, але і теоретичними основами цієї професії. Чим сильніше виражений професійний інтерес, тим глибша потреба в оволодінні знаннями з конкретної професії.

Отже, вибір ідеальної професії залежить не тільки від індивідуально-типологічних відмінностей учнів, а від їхніх пізнавальних інтересів, здібностей, нахилів. Виявити індивідуально-типологічні особливості учнів важче, ніж їхні інтереси до того чи іншого предмету. Виходячи з цього, профільні класи є тією ланкою, яка допомагає педагогу визначити галузь майбутньої діяльності старшокласника.

Неможливо уявити собі сучасний світ без реклами, нею нині просякнуті всі сфери життя. Дехто навіть говорить про появу нового виду залежності – рекламожалежності. Вона – скрізь. У вагонах метро, на шпальтах газет, в радіо- і телеэфірі, в Інтернеті. Але бездумно сприймаючи рекламні слогани і ролики, ми рідко замислюємося про її справжню сутність. Реклама, як відомо, двигун торгівлі. Вона допомагає дізнаватися про нові товари і послуги, орієнтуватися в безмежному морі виробництва і споживання. Та реклама не тільки інформує. Фахівці стверджують, що вона – могутній засіб впливу і маніпуляції людиною. Реклама здатна формувати і змінювати світогляд та поведінку людей. Саме тому науковці нині так ретельно вивчають це явище. Щоправда, з різною метою: одні – щоб захистити людину від її негативного впливу, інші, навпаки – щоб навчитися якомога краще на неї впливати і управляти нею.

Секрет дії реклами криється у використанні найтонших особливостей людської психології. Адже найчастіше вона діє не на логічному рівні, не на розум, а на емоції і підсвідомість. Варто також відзначити, що жителям пострадянського простору притаманна надлишкова довіра до друкованого слова і до всього, що транслюють по радіо чи телебаченню. Тому засоби масової інформації відіграють провідну роль у впливі реклами на людину.

Основні негативні моменти цього впливу полягають у тому, що виникає стереотипне мислення, а, отже – така ж поведінка, нав'язуються готові моделі і стандарти життя. Реклама навіює людині думку: якщо вона купить ту чи іншу річ, то стане щасливішою, привабливішою, успішнішою, підвищить свій статус. Люди оцінюють себе та інших залежно від того, чим вони володіють, а не зважаючи на їхні особистісні якості. Так формується система цінностей, що орієнтована виключно на споживання. Але неможливо купити все, особливо враховуючи матеріальний стан переважної більшості. У звичайному житті пересічні люди не можуть навіть виглядати такими привабливими й успішними, як герої рекламних роликів. Усе це призводить до виникнення у багатьох людей, особливо молодих, комплексу меншовартості. Тим більше, що праця, пов'язана з досягненням добробуту, залишається “поза кадром”. Подібні уявлення нерідко спричиняють асоціальну поведінку молоді. Втім, навіть у законослухняних громадян зрілого віку рекламний тиск, неможливість задовольнити всі, часом створені штучно самою ж рекламою потреби і запити, викликає стрес.

До реклами можна ставитися по-різному. Але загально визнано, що вона давно вже перестала бути просто джерелом інформації про товари і послуги. Психологи вважають її одним із найпотужніших засобів впливу на масову свідомість. Адже техніка переконання в рекламі створює лише ілюзію вільного вибору, нав'язуючи цілком певні стереотипи, стандарти і цінності. Серед негативних моментів цього впливу також створення штучних потреб і поширення далеко не бездоганних естетичних смаків.

І хоча більшість з нас, здається, чудово розуміє, що те, в чому нас старанно переконує реклама, аж ніяк не є “істиною в останній інстанції”, ми все одно заморожено стежимо за миготінням рекламного ролика, повторюємо не дуже грамотні рекламні слогани, а в супермаркеті не замислюючись обираємо товари розкручених рекламою марок.

Особливо “рекламоманія” зачіпає молодь, дітей, підлітків. Адже зріла людина може протиставити рекламному впливові власні сформовані погляди, смаки, моральні критерії. Допомогає протистояти рекламному навіюванню високий рівень загальної культури. Однак навіть дорослим і освіченим це протистояння вдається далеко не завжди. Тому так важливо навчитися критичного ставлення до реклами, зробити “щеплення” проти неї. Недобросовісній і навіть маніпулятивній рекламі цілком можна протистояти.

Вибір професії для кожної молодої людини – це вибір свого місця в житті, подальшого шляху навчання і праці. Без перебільшення можна сказати, що для випускників загальноосвітньої національної школи це завжди проблема

номер один. Профільне навчання дає учням можливість ознайомитися зі своєю майбутньою професією завдяки вивченню предметів, до яких у них є здібності і які їм подобаються. Профорієнтаційна робота повинна здійснюватися на всіх вікових етапах, але саме період ранньої юності є найбільш сенситивним для формування готовності учня до професійного самовизначення. Згідно із системою управління профорієнтаційної роботи в школі, учнів 7–9-х класів поступово готують до вибору профілю навчання, при цьому враховуючи їхні пізнавальні інтереси, здібності, нахили.

Спираючись на класифікацію професій Є. Климова, можна розподілити учнів за відповідними профілями. Своєю чергою, профільні класи з поглибленим вивченням окремих предметів дають можливість вчителю-предметнику ретельніше знайомити учнів з професіями, основою яких виступають певні предмети навчально-виховного циклу.

Велике значення в організації профорієнтаційної роботи в умовах профільного навчання відводиться вчителю-предметнику; також висуваються деякі вимоги до старшокласників. Профорієнтаційна робота повинна слугувати одній меті – активізувати учня, сформувати у нього прагнення до самостійного вибору професії з урахуванням отриманих знань про себе, свої здібності та перспективи їх розвитку. У цьому йому мають допомогти батьки, вчителі та шкільний психолог. На основі аналізу основних теорій та концептуальних положень щодо мотиваційної сфери людини, практичного досвіду, досліджень ролі мотивації та системи ціннісних орієнтацій у виборі професії можна зробити такі висновки.

Мотивація посідає основне місце у структурі особистості і є одним з основних понять, які використовуються для пояснення поведінки і діяльності людини. У психології мотивація означає сукупність зовнішніх і внутрішніх умов, які спонукають суб'єкта до активності. Система мотивів, у тому числі мотивів професійного самовизначення, динамічна і змінюється протягом всього життя: від дитячих слабких нерозвинених мотивів, фантазій та мрій підліткового віку до мотивів постійного вибору щодо здібностей, інтересів і цінностей. Існує велика кількість різноманітних мотивів, які впливають на ефективність процесу професійного самовизначення. Поряд з економічними (гідна заробітна плата, наявність пільг) велике значення мають психологічні мотиви: самоповага, визнання оточуючими, моральне задоволення роботою. Ці види мотивів ґрунтуються на вивченні потреб людини. Мотиваційна сфера особистості не є лише відображенням її власних індивідуальних потреб. Об'єктивною основою є реальні суперечності життя, які виникають у суспільстві. Загальний напрям реформ економічного та соціального життя зумовив ситуацію і в галузі вищої освіти, у системі життєвих цінностей та ієрархії мотивів вибору професії молодими людьми. За результатами дослідження, яке проводилося з групою студентів різних факультетів, виявилось: провідним (головним) мотивом професійної діяльності є її соціальна значущість. Усі інші мотиви виражені в меншому ступені. З цих даних можна зробити висновок, що ставлення студентів до здобуття вищої освіти та вибору

майбутньої спеціальності в сучасних соціально-економічних умовах стає більш прагматичним, істотно змінюється структура мотивів: починають перевищувати результуючі економічні мотиви, а професія часто стає лише інструментом для досягнення цілей.

Використані джерела

1. Орлов А. В. Розвиток теоретичних схем і понятійних систем в психології мотивації / А. В. Орлов // Питання психології. – 1989. – № 5. – С. 27–34.
2. Поршнев Б. Ф. Функція вибору – основа особистості / Б. Ф. Поршнев // Проблеми особистості : матеріали симпозиуму. – М. : Педагогіка, 1969. – С. 344–349.
3. Рогов Є. І. Вибір професії: становлення професіонала / Є. І. Рогов. – М. : Владос-прес, 2003. – 336 с.

Розділ 3.2. “Я” І СОЦІАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

3.2.1. Поняття про виробничі групи, соціально-професійні об’єднання, групи. Група, команда, колектив. Спілкування і взаємодія у групі. Стилі поведінки у групі. Особистий приклад

Виробничі групи, як правило, належать до малих груп. Малими групами називаються групи кількістю 7–12 осіб. Деякі вважають за доцільне цифру 20. Людина має потребу у спілкуванні із собі подібними і, ймовірно, отримує радість від такого спілкування. Більшість із нас активно шукає взаємодії з іншими людьми. У багатьох випадках наші контакти з іншими людьми короткочасні і незначні. Однак, якщо двоє або більше людей проводять достатньо багато часу в безпосередній близькості один до одного, вони поступово починають психологічно усвідомлювати й існування один одного. Час, потрібний для такого усвідомлення, і ступінь усвідомлення дуже сильно залежать від ситуації і від характеру взаємозв’язку людей. Проте результат такого усвідомлення практично завжди один і той же.

Усвідомлення того, що інші про них думають і чогось чекають від них, змушує людей деяким чином змінювати свою поведінку, підтверджуючи тим самим існування соціальних взаємин. Коли такий процес відбувається, випадкове скупчення людей стає групою. Почнемо з того, що в західній літературі з питань управління групою накопичено достатньо великий матеріал. Це уможливило публікацію праць фундаментального характеру, наприклад такого автора, як Ден Зінгерт. Певний внесок у розвиток досліджень зазначеної проблематики зробили представники порівняльної конфліктології, такі як, наприклад, Давид. Якщо праці зарубіжних дослідників більшою мірою однорідні за своїм змістом, то праці вітчизняних дослідників можна розділити на ті, що належать до радянської історіографії, та наукові твори сучасного періоду. У роботах вітчизняних дослідників радянського періоду чітко простежується тенденція до негативної оцінки створення неформальних груп під час управлінської діяльності. Особливо підкреслюється буржуазний характер таких груп, наголошується на тому, що існування неформальних груп дисгармонізує процес соціального розвитку.

Особливо яскраво така оцінка представлена у працях А. Дмитрієва. Відмовившись від доктринерського підходу, який панував раніше в радянській літературі, сучасні дослідники прагнуть до використання нових методів, зокрема причинно-наслідкових зв'язків. Ряд вітчизняних авторів: І. Ворожейкіна, А. Кибанов, Д. Захаров, В. Шейнов, В. Пугачов, А. Дмитрієв, В. Кудрявцев, Є. Бабосов, Г. Бройнінг, Д. Зеркин та інші вивчають групи, джерела їх виникнення, структуру і стадії їх розвитку та їхню значущість у соціально-економічній та інших сферах життя. Ефективність роботи в сучасній організації значною мірою визначається не стільки результатами роботи окремих індивідів, скільки результативністю окремих робочих груп і команд, діяльність яких спрямована на реалізацію загальних цілей компанії. Тому сучасні технології менеджменту беруть за основу максимальне використання не тільки особистісних ресурсів, а й можливості побудови робочих колективів, поліпшення продуктивності праці.

Ймовірно, кажучи про верхню межу, потрібно дотримуватися критеріїв, що зіставляють обсяг групи із функціями, які вона виконує. Існування таких груп, як робоча бригада, екіпаж літака, наукова лабораторія, команда траулера, вчительський колектив та інші пов'язане із необхідністю виконання певної роботи. Такі групи називають інструментальними. Їхньою основною функцією є досягнення цілей, реалізація тих видів діяльності, які важко чи неможливо виконати одній людині. Але ми намагаємося спілкуватися з іншими не тільки, щоб працювати. Нам подобається, коли на нас звертають увагу, хвалять, виявляють дружню симпатію. Це є експресивна функція груп, тобто задоволення потреби членів групи у соціальному схваленні, повазі та довірі.

Виробнича група у своєму формуванні проходить декілька етапів:

- а) ознайомлення;
- б) формування поверхових емоційних контактів;
- в) формування більш глибоких емоційних контактів, коли люди вже набагато краще знають один одного, формуються певні підгрупи симпатій;
- г) криза – “бунтівна стадія” – коли інтереси певних підгруп суперечать один одному;
- г) якщо виробнича група не розпалася під час кризи, пережила цю стадію, то формується вже не тільки група, а дієспроможна команда, а надалі те, що ми називаємо колективом.

Команда і, тим більше, колектив, відрізняються від просто виробничої групи усвідомленням загальних цілей та свідомим розподілом ролей у колективі: щоб члени колективу не дублювали, а, навпаки, доповнювали один одного. До речі, конфлікти у колективі зовсім необов'язково мають негативний характер. Іноді вони стають початком конструктивних творчих рішень виробничих проблем, тоді як повна безконфліктність часто є проявом незацікавленості членів колективу у справі. Навіть у групах австралійських аборигенів спостерігаються ініціатори конфліктів, але є й люди спокійні, доброзичливі, сміливі та розумні, які згладжують суперечки та бійки, шукаючи

компромісних рішень. Це щось на зразок “мозкового штурму”, коли всім його учасникам дозволено висловлювати будь-яку, навіть “безглузду” ідею. Група експертів, прослуховуючи запис “мозкового штурму”, відбирає тільки найбільш досконалі із поданих ідей.

Стилі поведінки у групі пов’язані з рольовою поведінкою людини у суспільстві. Навіть дитина формується як особистість, імітуючи дії інших людей.

У колективах, у малих соціальних групах ролі поділяються відповідно до стилю поведінки людини (конформіст, бунтівник, вигнанець), а також формального рольового набору (штатний розпис).

Неформальні ролі виникають у процесі групової взаємодії. Прикладом є ролі типу “відмінник”, “душа спільноти”, “класний клоун”, “цап відбувайло”.

Соціальні ролі й установки особистості тому і поцінуються, що звільняють нас від повсякденної роботи з вибору стилю поведінки у стандартній ситуації.

Як уже зазначалося, є три основних стилі соціальної поведінки – конформіст, бунтівник та вигнанець. Конформність поведінки деякою, вельми значною мірою, є необхідною умовою існування суспільства, оскільки дає можливість одній людині співіснувати з іншими. Конформність як риса характеру співіснує з такими рисами, як тактовність, симпатія, здатність до співчуття, вміння пристосовуватись до іншої людини, до колективу. Але як ліки у малій дозі лікують, а у великій вбивають, так і занадто великий ступінь конформності веде до підлабузництва, невміння чи небажання відстоювати свою думку, безпринципності та інших вад, які можуть перешкоджати роботі колективу, особливо у вирішенні творчих завдань.

За таких умов позитивну роль відіграють так звані “бунтівники”, які є в колективі, тобто ті, хто “завжди проти”. Бунтівники, як і конформісти, витримують свій стиль поведінки, навіть незалежно від змісту пропозиції керівника. Перші – завжди за, інші – завжди проти. Звісно, є проміжний тип, за рахунок якого і досягається розумний компроміс. Щодо категорії “вигнанця” – це тип невизнаного генія, чи у рольових термінах “цапа відбувайла”. Це людина, яка тримається осторонь колективу, приховує свої думки та ідеї (якщо є що приховувати). Як правило, така людина не бере участі у конфліктах, тому що життя колективу її мало обходить. За маскою “вигнанця” може бути і справді талановита людина, яку не розуміють колеги, і людина обмежена, висока думка якої про себе не відповідає дійсності, чи просто глибокий інтроверт-шизоїд.

Зазвичай атмосфера у малій групі, професійній команді визначається лідером. Найважливішою функцією лідера є координація всіх дій колективу. Як правило, лідер не є безпосереднім виконавцем, він організовує інших, розподіляє функції між ними і ще приймається усіма. Чим ефективніша поведінка кожного із членів групи, тим менше активності має виявляти лідер. Наприклад, у популярній детективній серії Рекса Стаута Ніро Вульф відомий детектив, мозковий центр свого детективного агентства майже не покидає своєї

оселі. Але він вдало координує дії своїх підлеглих: Арчі Гудвіна, Соні Пензера, Фреда Даркіна та інших.

Важливою функцією лідера є вибір групових цілей. Він планує стратегію і тактику у досягненні поставленої мети і зазвичай один знає весь план, тоді як інші члени групи поінформовані тільки почасти. Тому до функцій лідера можна віднести його діяльність як джерела інформації.

Інша функція лідера – представницька. Він представляє групу у всіх її зовнішніх зв'язках. Таким чином здійснюється контроль внутрішніх і зовнішніх зв'язків, що йдуть, як правило, безпосередньо через лідера групи. Важливою рисою лідера є вміння брати відповідальність не тільки за себе, але й за інших.

Використані джерела

1. Веснін В. Р. Практичний менеджмент персоналу / В. Р. Веснін. – М. : Гардарики, 2003. – 495 с.
2. Кочеткова О. І. Психологічні основи сучасного управління персоналом / О. І. Кочеткова. – М. : Норма, 1999. – 250 с.
3. Обозов М. М. Психологія роботи з людьми / М. М. Обозов, Г. І. Щокін. – К., 2000. – 219 с.

3.2.2. Особистість у діяльності групи. Навички групової роботи. Уміння бути членом команди, працювати на колективний результат, поважати внесок інших

Взаємовідносини окремих членів у групах і колективах різноманітні. Вони можуть мати діловий характер, коли їх підґрунтям є співпраця, спільна участь у реалізації виробничих справ. Стосунки можуть бути особистісними, коли контакти між людьми встановлюються на основі взаємних симпатій чи антипатій, доброзичливості чи ворожості. В останньому випадку міжособистісні стосунки можуть стати на заваді виконання професійних обов'язків і навіть причиною конфліктів у колективі.

У кожній виробничій групі відносини між людьми підпорядковані особливостям її організації. Так, шкільний клас, студентська група, виробнича бригада, адміністрація підприємства мають власну офіційну (встановлену посадовими обов'язками) та неофіційну структуру. Дуже часто неофіційна структура зумовлює складність взаємин між членами однієї групи. Кожна особистість у системі міжособистісних відносин має свій статус, що визначається її особистісними якостями, популярністю, впливовістю. Статус зумовлює певну роль. Статус і роль характеризують становище індивіда в групі. При цьому становище може бути стабільним або змінюватись під впливом деяких чинників. Є певні права та обов'язки, що впливають із функцій, які людина виконує в житті групи і які виступають регуляторами відносин. Ці функції, з одного боку, визначаються особливостями спільної діяльності, а з іншого – кваліфікацією кожного та рисами його індивідуальності. Найвідповідальніші функції виконує керівник групи, йому надається право застосовувати ті чи інші засоби заохочення та покарання.

Регуляторами поведінки людини у групі стають цінності (вироблені у процесі становлення групи еталони поведінки) та групові норми (правила, яким

має підпорядковуватись поведінка кожного члена групи). Засвоєння цінностей і дотримання норм – необхідна умова здатності членів групи узгоджувати свої дії і підтримувати рівні відносини за різних обставин. Якщо людина не бажає слідувати певним груповим правилам – щодо неї застосовують санкції. Це може бути засудження, зниження статусу або навіть виключення із системи міжособистісних стосунків. Сумісність членів групи досягається співвідношенням їхніх індивідуально-психологічних властивостей. Сумісність є показником згуртованості групи – міцності міжособистісних відносин, їхньої стійкості щодо негативних чинників. Своєю чергою, ступінь згуртованості є показником психологічного клімату групи, який відображає міру задоволеності її членів наявними міжособистісними стосунками. Психологічний клімат зумовлює самопочуття кожної людини в групі, впливає на продуктивність спільної діяльності. Психологічний клімат у групі також залежить від кожного її члена. Негативно впливають на психологічний клімат міжособистісні конфлікти, які не знаходять позитивного вирішення. Проблеми в групі виникають і тоді, коли загальні цілі групи не збігаються із власними цілями кожного її члена.

Як правило, людина є членом не однієї, а кількох груп, проте далеко не в кожній прагне досягти високого статусу. Якщо міжособистісні стосунки в групі людину не задовольняють, то група буде для людини лише офіційною структурою, в якій вона не зможе максимально проявити свої якості. Оптимально людина почувається тоді, коли реальна група є для неї водночас і референтною (тобто особистісно важливою).

Участь у житті групи потребує більш чи менш активного пристосування до її вимог. Це іноді призводить до такого явища, як конформізм. Людина може виявляти і нонконформізм, тобто діяти всупереч громадській думці, проте найчастіше це шлях до конфлікту. Явищем, протилежним за своїм змістом конформізму і нонконформізму, постає колективістське самовизначення – вибіркове ставлення людини до впливів з боку групи. У зв'язку з цим особистість приймає або ж відкидає ті чи інші цілі, цінності і норми, що виникають під час спільної діяльності. Це особлива форма самореалізації людини, спосіб, в який вона, незважаючи на перешкоди, відстоює власні цінності та цінності групи, до якої належить. Самовизначаючись, людина реалізує своє право жити у групі відповідно до власних оцінок і переконань. Це явище можливе лише за умови високого рівня розвитку групи, тобто в колективі. У колективі також виникає колективістська ідентифікація – позитивне ставлення члена групи до інших учасників спільної діяльності, яке збігається з його ставленням до самого себе. Колективістська ідентифікація позитивно впливає не лише на міжособистісні стосунки, а й на індивідуально-психологічні властивості членів колективу.

Ці явища відсутні у групах низького рівня розвитку, члени яких загалом неадекватно оцінюють внески кожного у спільний результат. Відповідальність за успішні справи вони часом приписують собі або особам із високим статусом, за неуспішні – особам із низьким статусом. Колектив оцінює кожного свого члена, виходячи з його реального внеску у спільний результат, і не дає йому

змоги ухилятися від відповідальності чи приписувати собі чужі успіхи. Член групи високого рівня розвитку не відмовляється від цілей спільної діяльності навіть у разі зовнішнього тиску, а також тоді, коли протягом тривалого часу група зазнає неуспіху.

Найкращі навички групової роботи людина може отримати лише в колективі, для якого характерна повага до кожного члена, співучасть (гуманне ставлення до іншого члена групи, ототожнення себе з ним, прагнення допомогти йому). У колективі міжособистісні стосунки сприяють обміну досвідом, взаємодопомозі, об'єднанню спільних зусиль. Колектив надає можливості для узгодження спільної й індивідуальної діяльності.

Поведінка людини, що узгоджується з діями колективу, спрямована на їх підтримку, розцінюється як колективістська. Колективізм – властивість характеру, що полягає у підпорядкуванні особистих інтересів громадським, товариському співробітництві, взаєморозумінні, доброзичливості і тактовності, повазі до запитів іншого. Протилежним явищем є індивідуалізм – властивість характеру, що полягає у ставленні до власних інтересів як до цінності, у спрямованості на індивідуальні успіхи, здатності покладатися лише на власні зусилля, урахуванні лише власних потреб та інтересів. В різні часи у вихованні віддавалася перевага формуванню або колективізму, або індивідуалізму. Сучасні дослідники вважають, що найкращим варіантом є ставлення до іншого як до самого себе, спрямованість не лише на індивідуальний, а й на загальний добробут, врахування власних інтересів у спільній діяльності.

Ефективність роботи групи залежить від рівня розвитку навичок групової взаємодії та уміння бути членом команди. Навички та уміння – це здатність до адаптивної й позитивної поведінки, що уможливорює ефективне дотримання вимог і вирішення проблем, які виникають під час групової роботи, навіть за зміни умов діяльності. Вони формуються шляхом постійного повторення й удосконалення. Навички основані на знаннях, ставленні до діяльності, умінні вибудовувати міжособистісні відносини, чинити опір тиску, долати емоції та стрес, виявляти співчуття, активність, поважати інших, за потреби підпорядковувати власні цілі цілям групи.

Учень має можливість практикувати конкретні моделі поведінки у процесі навчання для вироблення уміння працювати в команді та навичок групової роботи. Це складна внутрішня робота, яка полягає у знанні своїх індивідуальних особливостей та вмінні розвивати позитивні якості й ефективну поведінку, без якої неможливе досягнення загальних і особисто значущих цілей у діяльності.

Використані джерела

1. Ануфриева Н. М. Социальная психология / Н. М. Ануфриева, Т. Н. Зелинская, Н. Е. Зелинский. – К. : МАУП, 2000. – С. 40–74.
2. Загальна психологія / [О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднічук та ін.]. – К. : А.П.Н, 2001. – С. 367–377.
3. М'ясоїд П. А. Загальна психологія / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 225–240.
4. Петровский А. В. Психология : словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Политиздат, 1990. – С. 227–228; 414.

5. Фридман Л. М. Психологический справочник учителя / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина. – М. : Просвещение, 1991. – С. 147–195.

3.2.3. Механізми міжособистісного сприйняття. Перше враження. Ефект ореола та інше. Вплив настанови на міжособистісне сприйняття

Міжособистісне сприймання називають соціальною перцепцією – це сприймання зовнішніх ознак людини, співвіднесення їх з особистісними характеристиками того, кого сприймають, і пояснення на основі цих характеристик вчинків людини. Знання механізмів міжособистісного сприйняття значною мірою полегшує налагодження міжособистісних стосунків. Процеси сприймання і взаєморозуміння однією людиною іншої проходять здебільшого під час спільної діяльності та спілкування. Спілкуючись, кожен будує образ партнера, використовуючи такі засоби, як ідентифікація і рефлексія.

Ідентифікація – спроба поставити себе на місце іншого, уподібнення себе з ним. Ідентифікація тісно пов'язана з емпатією – здатністю проникатися емоційними станами іншої людини шляхом співпереживання.

Рефлексія – спосіб однієї людини зрозуміти іншу, виходячи з уявлень про себе. Причому цей процес має зворотний вплив: що глибше людина розбирається в інших, то повніше й об'єктивніше оцінює себе. Ця залежність посилюється у спільній діяльності.

Коли люди малознайомі, образ часто будується на підставі зовнішніх, до того ж малоінформативних ознак, при цьому відбувається приписування мотивів поведінки, рис характеру, психологічних якостей іншій людині, які насправді не відповідають дійсності. Приписування здійснюється або на основі подібності поведінки партнера зі спілкування якомусь іншому зразку, що мав місце в минулому досвіді, або на основі аналізу власних мотивів поведінки. Найбільш типові механізми міжособистісного сприйняття пов'язані із закономірностями сприйняття і вкорінені у фундаментальних особливостях психіки людини. Розрізняють такі види хибного міжособистісного сприйняття: каузальна атрибуція, настановлення, ефект ореолу та інші.

Каузальна атрибуція – приписування іншому не притаманних йому рис. Найчастіше так буває за дефіциту інформації, який змушує орієнтуватися на уявлення про “гарну” або “погану” людину. В умовах спільної діяльності це явище має вигляд тенденції переоцінювати позитивне чи негативне в людині. Так, людям, які носять окуляри, як правило, приписують розум, старанність, авторитетність. Людину у військовій формі найчастіше оцінюють як дисципліновану, акуратну, наполегливу. Каузальна атрибуція може мати місце і в поясненні власних успіхів чи неуспіхів у діяльності. Так, успіх пояснюється дією внутрішніх факторів, тобто індивідуальними особливостями людини, а неуспіх – дією зовнішніх факторів, тобто зовнішніми перешкодами, які не залежать від людини. Використовуючи каузальну атрибуцію щодо самої себе, людина знімає з себе відповідальність за невдачі в діяльності.

Настановлення – попередньо сформована готовність сприймати іншого під певним кутом зору. *Настановлення* виконують у житті людини як

позитивну роль, так і негативну. До позитивної належить спрощення процесу пізнання однією людиною іншої, у результаті якого заощаджується власний час. Але, з іншого боку, настановлення звільняє людину від необхідності прийняття рішень і контролю за діяльністю, утруднює пристосування до нових ситуацій. Наставлення виявляються у стереотипності мислення та конформності особистості. З дією настановлень пов'язані такі ефекти.

1. “Ефект ореола” (галоефект). Найбільш відомий серед багатьох видів помилок у міжособистісній перцепції. Полягає в тому, що загальне сприятливе або, навпаки, несприятливе ставлення й думка про людину переносяться на всі її невідомі риси, вчинки, які також сприймаються як позитивні або негативні. Все, що не збігається з уявленням про людину, недооцінюється або не помічається. Цей ефект підсилюється за зниження загальної поінформованості й навпаки. Він яскраво проявляється, коли за зовнішніми ознаками людині приписують певні позитивні чи негативні якості. Так, людину, яка симпатична зовні, сприймають як доброзичливу, виховану, відповідальну.

2. “Ефект первинності”. Означає тенденцію надто переоцінювати первинну інформацію про людину. Первинна інформація є більш стійкою, ніж та інформація про людину, яка надходить пізніше. Це своєрідний “ефект знайомства”, в основі якого лежить дія неусвідомлюваних механізмів психіки.

3. “Ефект новизни”. Полягає в тому, що остання, тобто новіша інформація, суб'єктивно сприймається як найбільш значуща. Тому люди публічних професій (політики, дипломати, юристи) часто говорять найбільш важливе наприкінці розмови. Це так звана “завершальна ефективна фраза”, що сприймається співрозмовником і запам'ятовується на триваліший час.

4. “Ефект стереотипизації”. Стереотипизація передбачає створення схематичного емоційно насиченого образу. При цьому в образ людини привносяться риси, якими зазвичай наділяють представників певної професії або приписуються подібні характеристики всім членам якої-небудь соціальної чи національної групи, без урахування індивідуальних особливостей людини. Наприклад, рисами, характерними для бухгалтерів, вважають надмірну економність, педантизм. Англійців вважають церемонними, німців – ошадливими, американців – практичними.

5. “Ефект поблажливості”. Полягає в необґрунтовано позитивному сприйнятті одних і гіпертрофуванні інших позитивних рис за недооцінювання негативних.

6. “Ефект фізіогномічної редукції”. Означає необґрунтований і, як правило, поспішний висновок про людину на підставі її зовнішнього вигляду.

7. “Феномен внутрішньогрупового фаворитизму”. Його сутністю є тенденція позитивно оцінювати членів власної групи і негативно – членів інших груп (своєрідний протекціонізм).

8. “Феномен презумпції взаємності” (ілюзія взаємності). Передбачає стійку тенденцію очікувати від людей подібного ставлення до себе з їхнього боку. Психологічною основою такого очікування є ілюзія “найвищої справедливості” рівноправних відносин.

9. “Феномен припущення про подібність”. Полягає в тому, що людина схильна вважати, що інші значущі для неї люди сприймають оточуючих так само, як вона.

В основі цих явищ – узагальнення реальних особливостей людей. Однак перенесення їх на всіх без винятку представників тієї чи іншої групи створює бар’єри у сприйнятті, перешкоджає розумінню людьми один одного, руйнує міжособистісні стосунки. Тим часом ефективність багатьох видів професійної діяльності (особливо тих, що належать до системи “людина – людина”) залежить від того, наскільки адекватно люди сприймають один одного, вміють аналізувати поведінку і діяльність, виходячи з реальних переваг або недоліків, а не орієнтуються на зовнішній вигляд, статус, професійну належність тощо. Треба пам’ятати, що процес соціальної перцепції починається з самопізнання, чим краще людина знає свої індивідуальні особливості, тим легше їй буде пізнати, зрозуміти і прийняти іншого.

Використані джерела

1. Загальна психологія / [О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднічук та ін.]. – К. : А.П.Н, 2001. – С. 367–377.
2. М’ясоїд П. А. Загальна психологія / П. А. М’ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 225–240.
3. Петровский А. В. Психология : словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.

3.2.4. Спілкування. Функції і засоби спілкування. Спілкування з дорослими та однолітками. Вміння слухати співрозмовника

Спілкування є необхідною умовою існування людини та суспільства загалом. Людина не може жити, працювати, задовольняти свої матеріальні і духовні потреби, не спілкуючись з іншими людьми. Історично розвиток спілкування нерозривно пов’язаний з розвитком трудової діяльності. Поява нових форм праці, її спеціалізація сприяли розвитку суспільних відносин, виникненню нових форм взаємодії у процесі праці, а це, своєю чергою, вимагало удосконалення спілкування. Разом із тим, чим складнішою ставала колективна праця, тим вищі вимоги ставились до кожного учасника цієї діяльності, до його вміння спілкуватися.

На сучасному етапі проблеми спілкування активно вивчаються соціальними науками, адже спілкування відіграє важливу роль у навчанні, вихованні та розвитку особистості. Крім цього, вміння спілкуватися впливає на успіх не лише у трудовій діяльності, а й в особистому житті людини.

Спілкування – це взаємодія двох або більше людей, яка пов’язана з обміном інформацією пізнавального або емоційно-оцінювального характеру. Це взаємини, у процесі яких людина заявляє про себе і висловлює своє ставлення до оточення.

У процесі спілкування відбувається не лише обмін знаннями, думками, почуттями, а й взаєморозуміння, взаємодопомога, співробітництво, узгодження зусиль та вплив однієї людини на іншу для досягнення мети. За допомогою

спілкування здійснюється передача певних форм культури і суспільного досвіду. Спілкування впливає на емоційну та вольову сфери людини. Крім цього, спілкування виконує декілька важливих функцій, таких як: регулювання спільної діяльності, пізнання світу, розвиток людини як особистості.

Спілкування здебільшого є частиною практичної взаємодії людей (спільна праця, навчання, колективна гра) і забезпечує планування, здійснення та контроль їхньої діяльності. Разом із тим спілкування задовольняє особливу потребу людини в контакті з іншими людьми і пов'язане з виникненням почуття радості. Прагнення до спілкування нерідко посідає значне, а то й провідне місце серед мотивів спільної практичної діяльності.

Зміст спілкування реалізується за допомогою певних засобів. Конкретними операціями спілкування є мовні та немовні засоби. До мовних засобів належить мовлення, до немовних – міміка, жести, поза, темп мовлення. Мовлення – це система словесних знаків, яка охоплює слова з їхніми значеннями і синтаксис. Мовлення буває усне або письмове. Письмове висловлювання значною мірою регламентується граматичними і стилістичними нормами, що обмежує можливість виявлення емоційних станів. Тому розуміння письмового тексту вимагає складної самостійної внутрішньої роботи читача. Однак за допомогою письма долаються просторово-часові обмеження, підсилюється змістовність спілкування. У спілкуванні людина використовує незначну частину мовного багатства (приблизно 10–20 тис. слів). Кожній людині притаманний індивідуальний стиль спілкування. Мовлення кожної людини вирізняється вимовою, структурою речень, виразністю та іншими характеристиками. Психологи розрізняють значення слова і його особистісний смисл. Значення слів для всіх є однаковим, а особистісний смисл слів змінюється залежно від віку, переживань, статі, індивідуальних особливостей тощо.

Для спілкування характерна також результативність, тобто збіг результату спілкування та поставленої мети. Результатом спілкування можуть бути такі соціально-психологічні явища, як дружба, кохання, створення колективу. Так, уже на першому етапі взаємодії між раніше не знайомими людьми можуть виникнути емоційні відносини, пов'язані з привабливістю однієї людини для іншої. Розрізняють дружбу, приятельські та товариські відносини. Дружба – форма взаємодії, яка має особливу цінність для її учасників. Дружба передбачає максимальну відкритість та довіру у спілкуванні, відвертість та безкорисливість у стосунках. Особливого значення дружба набуває в підлітковому віці. Товариські відносини характеризуються більш широким та поверховим спілкуванням. Приятельські відносини є ситуативними і відбуваються з метою підтримки процесу спілкування.

Ефективність спілкування залежить від багатьох чинників, серед яких на перший план виступають його рівні і стилі. Рівень спілкування залежить від характеру відносин, що склалися між суб'єктами спілкування. Виділяють три такі рівні: соціальний, діловий і духовний. Соціальний рівень обумовлений соціальними нормами. Діловий рівень виникає із спільної діяльності і виходить

із конкретної ситуації. Духовний рівень визначається співпереживанням і розумінням духовного рівня іншої людини.

За рівнем спілкування може бути офіційним (формальним) і неофіційним (неформальним). Офіційне спілкування регламентується функціями, які виконують його учасники у процесі спільної діяльності. Неофіційне – опосередковане міжособистісними стосунками. За змістом спілкування може бути виробниче, навчальне, міжособистісне, сімейне, науково-теоретичне. Спілкування може бути у вигляді монологу чи діалогу. Воно буває безпосереднім або опосередкованим (по телефону), закінченим та незакінченим.

Вирізняють побутовий, художній, діловий та науковий стилі мовлення. Побутовий виявляється у повсякденному спілкуванні, художній – у прозі та поезії, діловий стиль використовують, виконуючи професійні ролі, науковий стиль пов'язаний із пізнавальною діяльністю. Культура мовлення полягає в тому, щоб стиль мовлення відповідав ситуації. Також існують певні вимоги до спілкування між людьми, різними за віком та статусом. Так, у спілкуванні з людьми, старшими за віком, треба виявляти повагу, тактовність, уміння слухати, недопустимим є вживання жаргонних слів.

Форми і методи трудової діяльності людина засвоює протягом багатьох років. Спілкування людина не навчається цілеспрямовано. Немає такої школи, в якій би навчали складного мистецтва спілкування. Звісно, досвід спілкування набувається людиною і в процесі праці, й у пізнавальній діяльності, проте цього замало. Велика кількість проблем у житті виникає саме тому, що люди не мають навичок спілкування, не знають його механізмів і законів.

У процесі спілкування люди стикаються з різноманітними психологічними труднощами – бар'єрами спілкування. Причиною їх виникнення можуть бути соціальні, політичні, релігійні, професійні, вікові та інші відмінності між людьми. Крім того, труднощі спілкування можуть виникати і через сором'язливість, неприязнь до партнера, недовіру до нього. Багато проблем виникає також через невміння слухати співбесідника. Результати досліджень сучасних науковців свідчать, що оволодіти риторикою набагато легше, ніж навчитися слухати іншого. Як правило, під час спілкування основну увагу людина приділяє власній думці, яку вона хоче донести до співрозмовника, а не висловлюванню партнера. Тому треба пам'ятати, що спілкування з іншими – це діалогічний процес, в якому промовляння та слухання мають бути рівноцінними. Отже, слухання – це активний процес, що вимагає уваги, підтримки, схвалення та розуміння партнера по спілкуванню. Крім цього, необхідно відкрито демонструвати співрозмовнику свої наміри, проявляти тепле та доброзичливе ставлення, уміти переконливо викладати власну думку та брати на себе відповідальність за неї.

Використані джерела

1. Ануфриева Н. М. Социальная психология / Н. М. Ануфриева, Т. Н. Зелинская, Н. Е. Зелинский. – К. : МАУП, 2000. – С. 15–40.
2. Головаха Е. И. Психология человеческого взаимопонимания / Е. И. Головаха, Н. В. Панина. – К. : Изд.-во политической литературы, 1989. – 129 с.

3. Загальна психологія / [О. Скрипченко, Л. Долинська та ін.]. – К. : А.П.Н, 2001. – 464 с.
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 210–240.
5. Ребер А. Большой толковый психологический словарь / А. Ребер. – М. : Вече. Аст, 2000. – Т. 2 – С. 123.
6. Семиченко В. А. Психология общения / В. А. Семиченко. – К. : “Магистр-Ś”, 1998. – 152 с.

3.2.5. Спілкування і майбутня професійна діяльність особистості. Зв'язок уміння спілкуватися та майбутнього профілю навчання. Вимоги профільного навчання до рівня розвитку вміння організаторської та комунікативної взаємодії

Спілкування – невід'ємна частина професійної діяльності. Чим більше колектив та складніші його завдання, тим різноманітніші зв'язки між людьми. Знання причин психологічних труднощів спілкування та можливостей їх подолання є дієвим засобом оптимізації спільної дії.

Існують певні сфери професійної діяльності, в яких спілкуванню відведена провідна роль. Це всі професії, пов'язані зі сферою “людина – людина”. Але без сумніву можна стверджувати, що невміння спілкуватися обмежуватиме успіх у будь-якій професії, адже без високої культури спілкування неможливо налагодити гармонійні людські відносини.

Обираючи певний профіль навчання, учні можуть свідомо розвивати свій комунікативний потенціал, але для цього їм потрібно знати власні індивідуальні особливості, що охоплюють:

- потребу у спілкуванні;
- комунікативну активність й ініціативність;
- емоційний відгук;
- самопочуття в ситуації спілкування;
- комунікативні навички та вміння.

Відомо, що комунікативні властивості залежать не тільки від знань, умінь та навичок, але й психофізіологічних особливостей організму людини. Серед них неабияке значення має темперамент. Так, впевненіше відчувають себе у спілкуванні і наділені хорошими комунікативними якостями сангвініки та холерики. Меншою мірою схильні до спілкування флегматики та меланхоліки. Це не означає, що холерикам та меланхолікам не варто обирати професії, пов'язані зі спілкуванням, адже темперамент впливає не на наявність чи відсутність комунікабельності, а на вибір стратегій та форм спілкування.

Потреба у спілкуванні залежить також і від спрямованості особистості на свій внутрішній світ (інтровертованість) або на зовнішній світ (екстравертованість). Як правило, екстраверти обирають професії, пов'язані з інтенсивним спілкуванням, їм подобається бути в колективі, керувати іншими. Інтроверти, навпаки, обирають професії, пов'язані з невеликою кількістю контактів, необхідність багато й інтенсивно спілкуватися становить для них

загрозу стресу. Також тип темпераменту впливає на поведінку в конфліктних, стресових ситуаціях, на особливості міжособистісної взаємодії.

Успішне спілкування вимагає наявності комунікативних умінь. Комунікативні уміння виробляються на основі певних комунікативних здібностей, основним компонентом яких вважають товариськість. Це складна якість, яка охоплює комунікабельність (здатність відчувати задоволення від процесу спілкування), соціальну спорідненість (бажання бути серед інших людей), альтруїстичні тенденції, соціально-перцептивні здібності (спроможність розуміти інших і враховувати це у спілкуванні), емпатію (емоційна чутливість та усвідомлення власних комунікативних можливостей).

Ефективна взаємодія з навколишніми відбувається при високому рівні розвитку якостей, важливих для спілкування. До них належать:

1. Комунікабельність – виявляється у прагненні до контактів з іншими, високою активністю у встановленні контактів.

2. Контактність – наявність умінь та навичок спілкування, уміння долати бар'єри у спілкуванні та негативні установки щодо партнера.

3. Діалогічність – готовність у спілкуванні налаштовуватись на партнера, враховувати його позицію, поважати погляди та думки.

4. Ініціативність – активність людини у взаємодії, готовність прийняти на себе відповідальність за встановлення контакту і весь процес взаємодії загалом.

5. Спостережливість – уміння концентруватися певний час на інформації, що повідомляє співрозмовник, та на його внутрішньому стані.

Існують особистісні якості, які негативні впливають на процес спілкування. До них належать:

1. Егоцентризм – орієнтація лише на власну думку, небажання змінити її.

2. Егоїзм – орієнтація лише на власні інтереси, ігнорування потреб інших.

3. Сором'язливість.

4. Низька самооцінка.

5. Відсутність навичок спілкування.

Знаючи власний комунікативний потенціал, учні можуть обрати той профіль навчання, який відповідає їхнім можливостям, а також підвищити свій комунікативний потенціал та розвинути у себе певні комунікативні навички або позбутися негативних. Наприклад, навчаючись за суспільно-гуманітарним напрямом, учні можуть відпрацювати у себе навички ділового спілкування, які необхідні в будь-якій професії, але для юриста, економіста, менеджера вони є професійно значущими. Особливістю ділового спілкування є те, що його успіх у багатьох випадках залежить від уміння вести ділову бесіду. В процесі ділового спілкування потрібні: економія часу, взаєморозуміння, компетентність, чітке мислення. До ділового спілкування слід готуватися заздалегідь. Необхідно скласти план бесіди, визначити питання до співбесідника. Треба вміти вести розмову без чернетки. Час початку розмови та її закінчення має бути обговорений заздалегідь. Під час бесіди потрібно говорити лаконічно, судження мають бути обґрунтовані. Не можна надіятись лише на власний досвід та інтуїцію. Треба вміти вести ділову суперечку, ділову

розмову, вміти аргументовано переконувати. Однак слід пам'ятати, що обмеження взаємодії лише діловими відносинами робить спілкування формальним.

Для досягнення успіху в будь-якій діяльності учень має навчитися використовувати власні комунікативні якості в процесі спілкування, володіти технікою спілкування. Оптимальна співпраця особистості у спілкуванні завжди передбачає налагодження рівноправних відносин всіх його учасників, а також використання діалогічних форм взаємодії. Учень, який планує надалі працювати у сфері “людина – людина” повинен вміти швидко встановлювати ділові і дружні контакти, прагнути до їх розширення, проявляти ініціативність, відповідальність, тобто використовувати не лише комунікативний потенціал, а й організаторські здібності. Найкраща можливість розкрити і вдосконалити свої комунікативні та організаторські здібності – діяти. Так, наприклад, доброзичливість, відвертість, комунікабельність можна підвищити в процесі співробітництва з однолітками та дорослими. На розвиток комунікативної та організаторської взаємодії позитивно впливає діяльність, що об'єднує групу. Організаторські здібності учень може вдосконалити, організовуючи власний вільний час, упорядковуючи діяльність групи.

Науковцями розроблено багато корисних порад щодо підвищення комунікативних умінь особистості та загальної комунікативної культури. Наведемо декілька з них:

1. Власна потреба висловитись може бути сильнішою, ніж потреба вислухати іншого, але слід вислухати людину до кінця, не перебиваючи її.

2. Поважайте думку інших людей, не засуджуйте і не критикуйте без поважної причини.

3. Підтримуйте позитивні емоції, частіше усміхайтесь. Усмішка – це дружелюбний жест спілкування.

4. У спілкуванні виявляйте чуйність, тактовність, підтримку.

5. Відмовтесь від суперечливого характеру висловлювань, це призводить до непорозумінь.

6. Відкрито демонструйте наміри. Говоріть те, що бажаєте, а не те, що від вас очікують інші.

7. Демонструйте свою компетентність в обговорюваних питаннях. Використовуйте різні стилі мовлення.

8. Виявляйте почуття у спілкуванні – це дасть змогу відверто висловити переживання, зрозуміти, що відчувають інші люди.

Кожен може і повинен знайти власний стиль спілкування, який би відповідав його індивідуальним особливостям і так само особливостям людей, що його оточують. Звісно, є люди яким пощастило мати від природи добре розвинені комунікативні якості. Але більшість відомих людей, що досягли успіху у професійній діяльності, свідомо працювали над їх розвитком.

Використані джерела

1. Загальна психологія / [О. Скрипченко, Л. Долинська, З. Огороднічук та ін.]. – К. : А.П.Н, 2001. – С. 381–405.

2. М'ясоїд П. А. Загальна психологія / П. А. М'ясоїд. – К. : Вища школа, 2000. – С. 210–240.

3. Семиченко В. А. Психологія общения / В. А. Семиченко. – К. : Магістр-Ѕ, 1998. – 152 с.

Розділ 3.3. НАПРЯМИ ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ

3.3.1. Сутність, мета і принципи організації профільного навчання. Модель профільного навчання у системі загальної середньої освіти України. Перші профільні школи в Україні

Профільне навчання – вид диференційованого навчання, що передбачає врахування освітніх потреб, нахилів і здібностей учнів та створення умов для навчання старшокласників відповідно до їхнього професійного самовизначення. Воно провадиться за рахунок змін у меті, змісті, структурі та організації навчального процесу.

Мета профільного навчання – забезпечити рівний доступ учнівської молоді до здобуття загальноосвітньої профільної та початкової допрофесійної підготовки, неперервної освіти протягом усього життя, виховання особистості, здатної до самореалізації, професійного зростання й мобільності в умовах реформування сучасного суспільства. Профільне навчання спрямоване на набуття старшокласниками навичок самостійної науково-практичної, дослідно-пошукової діяльності, розвиток їхніх інтелектуальних, психічних, творчих, моральних, фізичних, соціальних якостей, прагнення до саморозвитку та самоосвіти.

Основними завданнями профільного навчання є:

1) створення умов для врахування й розвитку навчально-пізнавальних та професійних інтересів, нахилів, здібностей і потреб учнів старшої школи в процесі їх загальноосвітньої підготовки;

2) виховання в учнів любові до праці, забезпечення умов для їхнього життєвого і професійного самовизначення, формування готовності до свідомого вибору й оволодіння майбутньою професією;

3) формування соціальної, комунікативної, інформаційної, технічної, технологічної компетенцій учнів на допрофесійному рівні, спрямування молоді щодо майбутньої професійної діяльності;

4) забезпечення наступно-перспективних зв'язків між загальною середньою і професійною освітою відповідно до обраного профілю.

Профільне навчання ґрунтується на таких принципах:

- диференціації (розподіл учнів за рівнем освітньої підготовки, інтересами, потребами, здібностями і нахилами);

- варіативності й альтернативності (освітніх програм, технологій навчання і навчально-методичного забезпечення);

- наступності та неперервності (між допрофільною підготовкою і профільним навчанням, професійною підготовкою);

- гнучкості (змісту і форм організації профільного навчання, у тому числі дистанційного, забезпечення можливості зміни профілю);

• діагностико-прогностичної реалізованості (виявлення здібностей учнів з метою їх обґрунтованої орієнтації на профіль навчання).

Структура профільного навчання. Профіль навчання – це спосіб організації диференційованого навчання, який передбачає поглиблене і професійно зорієнтоване вивчення циклу споріднених предметів.

Профільне навчання в старшій школі здійснюється за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарний, філологічний, художньо-естетичний, природничо-математичний, технологічний, спортивний.

Цей набір відповідає соціально-диференційованим видам діяльності, які обумовлюються суспільним розподілом праці, і містить знання про природу, людину, суспільство, культуру, науку та виробництво. За основними напрямками профілізації вирізняють різноманітні навчальні профілі.

Профіль навчання визначають з урахуванням інтересів школярів та їхніх батьків, перспектив здобуття подальшої освіти і життєвих планів учнівської молоді; кадрових, матеріально-технічних, інформаційних ресурсів школи; соціокультурної та виробничої інфраструктури району, регіону. Навчальний профіль визначається як добором предметів, так і їхнім змістом.

СТРУКТУРА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ У СТАРШІЙ ШКОЛІ

В Україні існує досвід професійно зорієнтованого навчання, починаючи з класичних гімназій кінця XIX – початок XX ст. (мета – підготовка до вступу в університети), реальних училищ (мета – підготовка до вступу в технічні ВНЗ), надання середньої освіти у структурі професійних шкіл середніх (технічних, медичних, педагогічних, комерційних, мистецьких, духовних, сільськогосподарських), початкових (ремісничих і промислово-технічних, сільськогосподарських, педагогічних, духовних, торгово-промислових, медичних, мистецьких). У 1918 році Наркомат освіти України ухвалив “Положення про єдину трудову школу УСРР”, згідно з яким у старших класах середньої школи виокремлювались три напрями поглибленого вивчення

предметів: гуманітарний, природничо-математичний і технічний Але ця схема не була реалізована.

У 1920-х роках в Україні трудовий принцип стає головним у навчанні і професійній підготовці школярів. Було створено оригінальну систему освіти, яка істотно відрізнялась від російської і спрямовувалась на отримання певної професії. Підготовку до майбутньої трудової діяльності здійснювали професійні школи різних типів, в яких навчались учні після закінчення семирічної трудової школи. Найбільш поширеними були індустріально-технічні, сільськогосподарські, соціально-економічні, медичні, мистецькі, ремісничо-промислові, будівельні, транспортні школи (термін навчання – три і чотири роки).

У другій половині 1930-х років система освіти уніфікується і профшколи реорганізуються у середні спеціальні навчальні заклади. Відкриваються профільні школи – фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) та школи сільської молоді (ШСМ) для підлітків (термін навчання два-чотири роки). Згодом, коли в 1940 році утворюється система державних трудових резервів, ФЗУ і ШСМ перейшли до її складу, але стали безперспективними напрямками.

За Законом “Про зміцнення зв’язку школи з життям та про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР” (1958) було передбачено створення спеціалізованих шкіл для обдарованих дітей (фізико-математичних, художніх, музичних, із поглибленим вивченням іноземних мов тощо), система підготовки трудових резервів була перетворена на професійно-технічну.

У 1960–1980 роках існували спеціалізовані загальноосвітні школи, класи з поглибленим вивченням окремих предметів та факультативи. У цей період особлива увага приділялась діяльності навчально-виробничих комбінатів (НВК), які стали центрами трудового і професійного навчання У 1985 році було розроблено й затверджено Тимчасовий перелік професій, за якими проводилася підготовка учнів у міжшкільних НВК.

З 1987 року у школах для учнів 7–8-х класів уведено навчальний предмет “Основи виробництва. Вибір професії”. Мета цього курсу – допомогти учням у виборі профілю професійної підготовки. Наприкінці 1980 – на початку 1990-х років в Україні з’являються нові типи освітніх закладів (гімназії, ліцеї, коледжі), які зосереджують зусилля учнів на поглибленому вивченні окремих предметів, котрі потрібні їм для подальшого навчання у вищих навчальних закладах.

Використані джерела

1. Концепція профільного навчання в старшій школі // Газета “Завуч”. – 2004. – № 16 (202). – С. 3–14.
2. Нова редакції Концепції профільного навчання у старшій школі (наказ Міністерства освіти і науки України №854 від 11 вересня 2009 р.).

3.3.2. Зміст профільної освіти. Стратегія і модель внутрішньошкільної профілізації. Функції освітнього закладу

Засвоєння змісту освіти у загальноосвітніх закладах із профільним навчанням має, по-перше, забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-

друге – підготовку до майбутньої професійної діяльності.

Профіль навчання охоплює таку сукупність предметів: базові, профільні та курси за вибором.

Базові загальноосвітні предмети становлять інваріантну складову змісту середньої освіти і є обов'язковими для всіх профілів. Ці предмети реалізують цілі й завдання загальної середньої освіти. Зміст навчання і вимоги до підготовки старшокласників визначаються державним стандартом повної загальної середньої освіти.

Профільні загальноосвітні предмети – це предмети, що реалізують цілі, завдання і зміст кожного конкретного профілю. Профільні предмети вивчаються поглиблено і передбачають більш повне опанування понять, законів, теорій; використання інноваційних технологій навчання; організацію дослідницької, проектної діяльності; профільну навчальну практику учнів тощо.

Профільні предмети забезпечують також прикладну спрямованість навчання завдяки інтеграції знань і методів пізнання та застосування їх у різних сферах діяльності, у тому числі професійній, яка визначається специфікою профілю навчання.

У профільних загальноосвітніх навчальних закладах зміст предметів опановується на різних рівнях:

1. Рівень стандарту – обов'язковий мінімум змісту навчальних предметів, який не передбачає подальшого їх вивчення (наприклад, математика у філологічному профілі; історія у фізико-математичному).

2. Академічний рівень – обсяг змісту достатній для подальшого вивчення предметів у вищих навчальних закладах; визначається для навчальних предметів, які є не профільними, але базовими або близькими до профільних (наприклад, загальноосвітні курси біології, хімії у фізико-технічному профілі або загальноосвітній курс фізики у хіміко-біологічному профілі).

Зміст навчання на першому і другому рівнях визначається державним загальноосвітнім стандартом.

3. Рівень профільної підготовки – зміст навчальних предметів поглиблений, передбачає орієнтацію на майбутню професію (наприклад, курси фізики і математики у фізико-математичному профілі або курси біології та хімії у хіміко-біологічному профілі).

Профільних предметів має бути не більше двох-трьох з однієї або споріднених освітніх галузей (наприклад, фізика, інформатика і математика, хімія і технології, біологія й екологія, географія й економіка тощо). Так, у профілях, в яких обрано природничі предмети біологія і хімія, решта природознавчих предметів (фізика, географія) вивчається за програмою загальноосвітнього рівня.

Зміст окремих навчальних предметів може інтегруватися. Так, у профілях природничо-математичного і технологічного спрямування може вивчатися інтегрований курс “Суспільствознавство”, а у профілях суспільно-гуманітарного, художньо-естетичного напрямів – “Природознавство”.

Курси за вибором – це навчальні курси, які доповнюють навчальні предмети і входять до складу допрофільної підготовки та профільного навчання. Курси за вибором створюються за рахунок варіативного компонента змісту освіти.

Функцією курсів за вибором допрофільної підготовки є формування у школярів правильного вибору профілю навчання, визначення сфери майбутньої професійної діяльності, усвідомлення своїх переваг з позиції майбутньої діяльності.

Вибір курсів за вибором здійснюється учнями добровільно. Ними повинні бути охоплені всі школярі 8–9-х класів. Допрофільні курси за вибором є короткочасними (9–17 годин). Протягом двох років учні вивчають не менше двох-трьох курсів.

За змістовим наповненням курси за вибором для допрофільної підготовки ознайомлюють учнів зі світом сучасних професій; розширюють знання із шкільних предметів; вчать оцінювати свої можливості щодо способів діяльності.

У старшій профільній школі курси за вибором сприяють формуванню індивідуальної освітньої траєкторії школярів, орієнтують на усвідомлений та відповідальний вибір майбутньої професії.

Кожен учень протягом трьох років навчання у старшій школі обирає для вивчення не менше чотирьох-п'яти курсів за вибором.

Курси за вибором у старшій школі забезпечують поглиблене та розширене вивчення профільних предметів. Водночас, вони можуть сприяти вивченню непрофільних предметів і бути зорієнтовані на певний вид діяльності поза профілем навчання, який обрав учень.

Загальноосвітні школи створюють ті чи інші профілі навчання за рахунок комбінацій базових, профільних предметів і курсів за вибором.

Форми організації профільного навчання. Форми організації профільного навчання регламентують діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу в системі профільних загальноосвітніх навчальних закладів і забезпечують умови для реалізації його мети і завдань. За характером взаємодії суб'єктів профільного навчання вирізняють такі форми його організації:

Внутрішньошкільні:

- профільні класи в однопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах;
- профільні групи в багатопрофільних загальноосвітніх навчальних закладах;
- класи з поглибленим вивченням предметів;
- профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами;
- динамічні профільні групи (в тому числі різновікові).

Зовнішньошкільні:

- міжшкільні профільні групи;
- профільна школа інтернатного типу;

- освітній округ;
- навчально-виховний комплекс (НВК);
- міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК);
- загальноосвітні навчальні заклади на базі професійно-технічних, вищих навчальних закладів.

Профільне навчання здійснюється у загальноосвітніх навчальних закладах різного типу: однопрофільних і багатoproфільних школах, спеціалізованих школах, ліцеях, гімназіях, колегіумах, школах із класами з поглибленим вивченням окремих предметів. Профільне навчання може здійснюватися на базі чи за участі позашкільних навчальних закладів.

Загальноосвітній навчальний заклад може мати один або декілька профілів.

В окремих випадках загальноосвітній навчальний заклад (клас) може організовувати навчання за універсальним напрямом. Тоді освітні запити учнів задовольняються завдяки уведенню курсів за вибором, які дають змогу поглибити або професійно спрямувати зміст споріднених базових предметів.

Профільні групи у багатoproфільних загальноосвітніх навчальних закладах передбачають профільну підготовку груп учнів у класах певного напрямку профілізації. Наприклад, у класі суспільно-гуманітарного напрямку можуть бути організовані групи для навчання за філософським та історико-правовим профілями.

Профільне навчання за індивідуальними навчальними планами і програмами здійснюється з метою задоволення індивідуальних запитів учнів.

Динамічні профільні групи створюються за бажанням учнів у профільних школах, що мають належне матеріально-технічне, професійно-педагогічне забезпечення. Вони можуть функціонувати у паралельних класах старшої школи (за наявності не менше 12 учнів у групі); у малокомплектних школах можуть організовуватись різновікові динамічні профільні групи. Протягом навчального року учні мають право переходити з однієї профільної групи в іншу. Це створює умови для самостійного вибору учнями профільних навчальних курсів, випробування власних сил, реалізації освітніх, професійних інтересів.

Міжшкільні профільні групи організуються у навчально-виховному комплексі (НВК), опорній старшій школі із пришкільним інтернатом або без нього, профільній школі інтернатного типу, міжшкільному навчально-виробничому комбінаті (МНВК) за рахунок кооперації ресурсів і коштів закладів освіти, приватних осіб тощо. Старшокласники мають можливість більш змістовно й організовано вивчати курси за вибором, які забезпечують допрофесійну підготовку та дієву професійну орієнтацію.

Профільна школа інтернатного типу надає загальну середню освіту і має на меті допрофесійну підготовку молоді з числа випускників основної школи (за наявності кадрових, фінансових, інформаційних ресурсів, сучасної навчально-матеріальної бази).

Освітній округ – це добровільне об'єднання загальноосвітніх шкіл різних форм і типів власності між собою та іншими навчальними закладами й

установами. У межах освітнього округу визначається опорна школа (базовий навчальний заклад), яка виконує функцію “ресурсного центру”.

Навчально-виховний комплекс (НВК) – це об’єднання освітніх, фінансових, інформаційних ресурсів навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації для задоволення допрофесійних і професійних запитів учнів.

Міжшкільний навчально-виробничий комбінат (МНВК) – це навчальний заклад, який забезпечує потреби учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній, допрофесійній та професійній підготовці.

Загальноосвітні навчальні заклади на базі вищих або професійно-технічних навчальних закладів забезпечують загальноосвітню підготовку та профільну підготовку, яка відповідає професійній спеціалізації факультетів цих закладів і реалізується переважно його науково-педагогічними працівниками.

Використані джерела

1. Концепція профільного навчання в старшій школі // Газета “Завуч”. – 2004. – № 16 (202). – С. 3–14.
2. Нова редакції Концепції профільного навчання у старшій школі (наказ Міністерства освіти і науки України №854 від 11 вересня 2009 р.).

3.3.3. Технологічний напрям профільного навчання. Зв’язок між технологічним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня технологічного напрямку профільного навчання

Основна мета технологічного напрямку профільного навчання полягає у формуванні технічно і технологічно освіченої особистості, підготовленої до життя та активної трудової діяльності в умовах сучасного високотехнологічного інформаційного суспільства, наданні життєво необхідних знань, прищепленні умінь і навичок ведення домашнього господарства та сімейної економіки, формуванні інформаційної культури учнів, забезпеченні умов для їх професійного самовизначення, виробленні в них навичок творчої діяльності, вихованні культури праці, здійсненні допрофесійної та професійної підготовки за їх бажанням і з урахуванням індивідуальних можливостей.

Навчальні профілі технологічного напрямку профільного навчання: інформатика, виробничі технології, конструювання, менеджмент, побутове обслуговування, агротехнології та ін.

Через зміст технологічного напрямку профільного навчання забезпечується:

- формування технічного світогляду і відповідний рівень освіти;
- закріплення на практиці знань про технологічну діяльність;
- ознайомлення учнів з місцем і роллю інформаційно-комунікаційних технологій в сучасному виробництві, науці, повсякденному житті та їх підготовка до раціонального використання комп’ютерних засобів у виконанні завдань, пов’язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням, передаванням;

- ознайомлення та залучення учнів до різних видів діяльності, формування необхідних для цього знань і вмінь, навчання учнів способів поведінки з різноманітними засобами праці;

- створення умов для професійного самовизначення, обґрунтованого вибору професії з урахуванням власних здібностей, уподобань і інтересів;

- формування в учнів культури праці, навичок раціонального ведення домашнього господарства, культури побуту, відповідальності за результати власної діяльності, комплексу особистісних якостей, потрібних людині як суб'єкту сучасного виробництва і культурного розвитку суспільства;

- виховання активної життєвої позиції, професійної адаптивності, готовності до безперервної професійної освіти, конкурентної боротьби на ринку праці, потреби ініціативно включатися в систему нових економічних відносин, у підприємницьку діяльність;

- створення умов для реалізації особистісно орієнтованого підходу до навчання, виховання та розвитку особистості.

Змістовне наповнення технологічного напрямку профільного навчання відбувається у таких напрямках:

- людина в технічному середовищі;
- технологічна діяльність людини;
- соціально-професійне орієнтування людини на ринку праці;
- графічна культура людини;
- людина та інформаційна діяльність (основи інформаційних технологій, основи алгоритмізації і програмування);
- проектна діяльність людини у сфері матеріальної культури.

Технологічний напрям профільного передбачає оволодіння знаннями про закономірності проектної, техніко-технологічної та побутової діяльності, спираючись на знання з основ наук на рівні загальновиробничих закономірностей; всебічне ознайомлення з професією, що відповідає індивідуальним можливостям учня, та формування здатності мобілізувати свої потенційні творчі сили в різних видах діяльності.

Змістове наповнення предметів технологічного напрямку профільного навчання має чітко виражену прикладну спрямованість і реалізується на основі переважно практичних форм і методів організації занять.

Основними профілями у технологічному напрямку є технологічний і інформаційно-технологічний. Навчальний план технологічного профілю орієнтовано на поглиблене вивчення технологій, а інформаційно-технологічний – інформатики.

Навчальними планами технологічного й інформаційно-технологічного профілів передбачається додатковий час на поглиблене вивчення інших спеціальних предметів, введення курсів за вибором, факультативів.

Особливість учнів, які обирають технологічний профіль, полягає в тому, що для них найбільш важливим є прагнення до партнерства у стосунках, яке обумовлюється прихованою потребою в допомозі й довірі з боку оточуючих. Для них характерні такі особистісні якості, як щирість, наполегливість у

досягненні мети, прямолінійність і безпосередність у висловлюваннях та вчинках. Ретельність і відповідальність у роботі сполучаються з інертністю у прийнятті рішень. Спостерігається конформістська поведінка, яка перешкоджає прояву лідерських тенденцій.

Учні технологічного профілю постійно перебувають у пошуку оптимальних форм соціальної поведінки, прагнуть до вдосконалення свого стилю міжособистісної взаємодії з оточенням.

Учням, що володіють високим інтелектом, властиві негативна самооцінка й прагнення до гуманістичних цінностей.

Технологічному напряму профільного навчання найбільше відповідають професії типу “людина – техніка” та такі сфери професійної діяльності, як: технічний, технологічний, транспортний, комп’ютерно-інформаційний, виробничий, дизайнерський тощо.

Представники професій цього типу більшу частину робочого часу приділяють перетворенням різноманітних об’єктів. Для виконання таких перетворень людині потрібно мати просторово-образну уяву, технічне мислення, розвинену зорово-моторну координацію і спритність рухів, уміти оперувати віртуальними об’єктами, концентрувати і швидко перемикає увагу. Тобто, для них найважливішим є вміння оперувати об’єктами у просторі безпосередньо за допомогою інструментів, пристроїв, механізмів, машин або опосередковано за допомогою органів чуття.

Тип “людина – техніка” представлений численними професіями і спеціальностями, тому його поділяють на кілька підтипів:

1. Професії, пов’язані з обробкою, видобутком ґрунтів, гірських порід, корисних копалин (машиніст бульдозера, бурильник експлуатаційного й розвідницького буріння, інженер з гірських порід та ін.).

2. Професії, пов’язані з обробкою й використанням неметалевих промислових матеріалів, виробів, напівфабрикатів (столяр, оператор швейного устаткування, верстатник, інженер-технолог).

3. Професії, пов’язані з виробництвом й обробкою металів, зварюванням, монтажем машин, приладів, устаткування (плавильник металу і сплавів, токар, фрезерувальник, оператор верстатів із числовим програмним управлінням, слюсар-механік, інженер-технолог).

4. Професії, пов’язані з ремонтом, налагодженням та обслуговуванням механічного устаткування, технологічних машин, транспортних засобів (слюсар-ремонтник, наладчик технологічного устаткування, інженер-механік).

5. Професії, пов’язані з монтажем і ремонтом будинків, споруд, конструкцій (електрозварювальник, слюсар-судноремонтник, інженер-будівельник, архітектор).

6. Професії, пов’язані зі збиранням, монтажем електроустаткування, приладів, апаратів (електромонтажник, монтажник радіоелектронної апаратури і приладів, збирач годинників, інженер електронної техніки).

7. Професії, пов’язані з ремонтом, налагодженням та обслуговуванням електроустаткування, електроприладів, радіо-, теле-, відеопристроїв

(телемайстер, слюсар-електрик з ремонту електроустаткування, годинникар, інженер-електрик, інженер радіозв'язку).

8. Професії, пов'язані із застосуванням та управлінням підйимально-транспортними засобами (водій автомобіля, тролейбуса, технік-судномеханік, інженер-судномеханік).

9. Професії, пов'язані з переробкою продуктів сільського господарства (кухар, кондитер, пекар, інженер-технолог).

У професійно важливих якостях представників цього типу професій варто розрізняти три сторони:

1) технічне розуміння – уміння швидко й точно засвоювати конструкційні особливості та принципи функціонування технічних пристроїв;

2) технічну виконавську діяльність, що вимагає вміння за кресленнями і технологічними картами підібрати необхідні інструменти й механізмами та з їх допомогою виготовити конкретний виріб;

3) конструктивно-технічну діяльність – намагання поліпшити існуючі чи створити нові технічні конструкції і вироби.

Основні вимоги до навчальних досягнень учня, який обирає технологічний напрям профільного навчання, такі:

- мати уявлення про техніку як засіб пізнання і впливу на життєве середовище людини; про економічні фактори в технологічній діяльності людини; про фактори впливу на вибір професії; про роль проектної діяльності для розвитку сучасного техногенного середовища;

- знати технологічні основи сучасного виробництва та елементи трудового процесу найбільш поширених сфер діяльності; вплив раціональних і безпечних умов на результативність трудової діяльності; типові професії найбільш поширених сфер діяльності; умови успішної підприємницької діяльності; етичні норми поведінки у виробничому середовищі; роль графічних засобів передавання інформації; правила виконання зображень на графічних документах; поняття інформації, способів і засобів одержання та опрацювання сучасної інформації; типи моделювання та основні етапи технології розв'язання різних завдань з використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій; функціональні можливості комп'ютера та програмних засобів різного призначення; основні властивості алгоритмів і способів та їх базових структур;

- уміти застосовувати у вивченні технологічних основ виробництва загальноосвітні знання з основ наук; характеризувати способи впливу на предмет праці та обирати засоби з метою зміни його стану, властивостей чи якостей; обирати предмети та знаряддя праці для заданих умов технологічної діяльності; виконувати технологічну діяльність в заданих умовах; давати оцінку процесу і досягнутим результатам технологічної діяльності; уміти планувати практичну діяльність з урахуванням реальних умов здійснення технологічного процесу; виконувати з урахуванням вимог безпеки праці необхідні прийоми робіт, використовуючи потрібні інструменти й устаткування; застосовувати навички раціонального ведення домашнього господарства і сімейної економіки;

раціонально відображати геометричні характеристики предмета об'ємної форми на площині; уміти будувати найпростіші інформаційні моделі та досліджувати їх за допомогою засобів інформаційно-комунікаційних технологій; описувати алгоритми розв'язання навчальних завдань; раціонально використовувати комп'ютерні засоби у вирішенні завдань, пов'язаних з опрацюванням інформації, її пошуком, систематизацією, зберіганням, поданням і передаванням; здійснювати проектну діяльність за заданими умовами; графічно відображати творчий задум; давати творчу оцінку досконалості результатів проектної діяльності; застосовувати принципи конструювання та моделювання у творчій діяльності; здійснювати конструювання та моделювання за графічним зображенням, за технічними умовами чи власним задумом.

Використані джерела

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392).
2. Типові навчальні плани (Додаток 10 до наказу Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657).
3. Юрчук О. Л. Некоторые особенности личностного развития учащихся различных образовательных профилей / О. Л. Юрчук // Профильная школа. – 2007. – № 3. – С. 16–21.

3.3.4. Суспільно-гуманітарний напрям профільного навчання. Зв'язок між суспільно-гуманітарним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання

Мета суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання полягає у формування комунікативної і літературної компетенції особистості, що оснований на знаннях, уміннях пізнавального і творчого типу, соціальних навичках, світоглядних переконаннях тощо. Цей напрям сприяє створенню умов для свідомої орієнтації учнів у сучасному суспільстві, формуванню у них відповідної активної соціальної та громадянської позиції, підвищенню рівня культури спілкування і діяльності, їх активного залучення в соціально-політичне та економічне життя суспільства, свідомого вибору та підготовки до майбутньої професійної діяльності.

Навчальні профілі суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання: історичний, історико-правовий, економічний, економіко-правовий, економіко-географічний, менеджмент і право, менеджмент і економіка, юридичний та ін.

Завданнями суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання є:

- розширення культурно-пізнавальних інтересів, виховання поваги до культурних традицій рідного народу та інших народів;
- вироблення вмінь орієнтуватися в потоці різноманітної інформації українською та іншими мовами, знаходити, сприймати, аналізувати, оцінювати, застосовувати на практиці відомості, одержані у словесній чи іншій формі;

- формування вміння формулювати власну думку, висловлювати почуття щодо життєвих явищ, морально-етичних, естетичних, суспільних та інших проблем;
- удосконалення навичок самостійної навчальної діяльності, розвиток інтелектуальних, творчих здібностей;
- підготовка до взаємодії із соціальним середовищем, до самореалізації в умовах багатоманітного світу;
- формування в учнів критичного мислення, навичок оцінювання суспільних явищ і процесів, життєвих та прикладних комунікативних й інтелектуально-інформаційних навичок;
- виховання почуття власної гідності, відповідальності, особистого ставлення до подій і явищ суспільного життя, досвіду емоційно-оцінювальної діяльності, здатності визначати власну активну життєву позицію, робити свідомий вибір, встановлювати особисті цілі, спрямовані на розвиток суспільства, держави, забезпечення власного добробуту та добробуту своєї родини.

Через зміст суспільно-гуманітарного напрямку профільного навчання розкривається сутність соціальних явищ і процесів, що відбуваються в історичному розвитку людства загалом і українського народу зокрема.

Основними профілями суспільно-гуманітарного напрямку є історичний, правовий, філософський, економічний.

Навчальний план (Додаток 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657) історичного профілю орієнтовано на поглиблене вивчення таких предметів, як історія України та всесвітня історія. Менше годин відведено на правознавство, економіку і математику.

У правовому профілі акцентується на вивченні правознавства, а філософський профіль орієнтовано на поглиблене вивчення філософії.

Економічний профіль передбачає поглиблене вивчення правознавства, економіки, математики. На вивчення історії, філософії відводиться менше годин.

Типовим навчальним планом передбачено додатковий час на поглиблене вивчення предметів, уведення курсів за вибором, факультативів для кожного напрямку.

Наприклад, для економічного профілю з метою забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання пропонуються такі курси за вибором: “Основи підприємницької діяльності”, “Власна справа”, “Основи менеджменту”, “Основи інтелектуальної власності”, “Основи споживчих знань”, “Основи сімейного господарювання” тощо.

Особливістю учнів, які обирають суспільно-гуманітарний профіль, є їхня спрямованість на самоактуалізацію, що вступає у суперечність із тенденціями відстоювання власної позиції й вільної поведінки. Для учнів суспільно-гуманітарного профілю характерна стійкість прагнень до самостійності мислення й оригінальності ідей, які поєднані зі схильністю до компромісів та відповідальним ставленням до оточуючих і самого себе. Якщо внутрішня

потреба у впевненості і незалежності придушена, то компенсується зусиллями, спрямованими на підвищення свого соціального статусу, тобто на зовнішні чинники.

Цьому типу учнів притаманне прагнення до співробітництва і компромісу. Але такі форми поведінки не завжди підкріплені внутрішньою потребою. Тому їхнє прагнення до самостійності суперечить якостям, які проявляються у міжособистісному спілкуванні.

Для учнів цього профілю є типовим підвищений рівень інтелекту, загальна схильність до незалежності й позитивної самооцінки. Явно простежується прагнення до лідерства.

Суспільно-гуманітарному напряму профільного навчання найбільше відповідають професії типу “людина – людина” та такі сфери професійної діяльності, як: гуманітарна, філологічна, економічна, історична, правознавча, педагогічна тощо.

Представники професій цього типу більшу частину робочого часу приділяють спілкуванню і роботі з людьми. Для них необхідними професійно-важливими рисами є: такт, організаційні вміння, комунікативність, самовладання, витримка.

Загальні особливості всіх працівників цього типу професій такі: спрямованість особистості на тип діяльності в галузі міжособистісних відносин, товариськість, легкість у спілкуванні; здатність до співпереживання, здатність адекватно сприймати й оцінювати різних людей (соціальний інтелект); уміння керувати собою й іншими людьми (організаційні вміння).

Серед професій типу “людина – людина” існують такі основні підтипи: працівники освіти, працівники торгівлі й громадського харчування, працівники соціально-побутового обслуговування, медичні працівники, працівники сфери культури, працівники юстиції.

Основні вимоги до навчальних досягнень учня суспільно-гуманітарного напряму профільного навчання, наприклад філологічного профілю, такі:

- знання про усне та писемне мовлення; вміння орієнтуватися у мовленнєвій ситуації, у сферах спілкування, осмислювати, планувати і реалізувати задум висловлювання, удосконалювати його; знання про істотні ознаки різних частин мови, роль морфологічних засобів у побудові висловів; про особливості національної культури;

- вміння і навички в усіх видах мовленнєвої діяльності: володіння різними типами і стилями мовлення з урахуванням ситуації спілкування, дотримання правил спілкування; уважно слухати текст, розуміти, запам'ятовувати з одного прослуховування його зміст, визначати тему та основну думку твору, оцінювати почуте, уміння переказувати вивчені, прослухані або прочитані твори; висловлювати власну думку, аналізувати різні погляди на предмет обговорення, дотримуючись мовних, етичних та етикетних норм; удосконалювати власне мовлення; уміння читати вголос та мовчки за визначеними програмою нормативами; запам'ятовувати; висловлювати власну думку про прочитане; самостійно працювати з текстом; користуватися різними

видами читання; уміння використовувати слова і фразеологізми відповідно до лексичного значення, умов і завдань спілкування; тлумачити лексичне значення загальноживаних слів і фразеологізмів, користуватися словниками різних видів; уміння правильно писати слова відповідно до вивчених орфографічних правил; встановлювати смислові і синтаксичні відношення у реченні для обґрунтування вибору розділових знаків; пояснювати значення слів, найуживаніших усталених виразів, помічати і пояснювати слова і вирази, читати напам'ять найвизначніші народнопоетичні твори, які відбивають особливості матеріальної і духовної культури народу, його світобачення; використовувати їх у своєму мовленні; дотримуватися правил мовленнєвої поведінки відповідно до загальнолюдських норм та національної специфіки культури; застосовувати основні загально навчальні, творчі вміння у різних життєвих і навчальних ситуаціях спілкування.

Наприклад, учень, який обирає історико-правовий профіль, повинен мати:

- уявлення про історичність людської цивілізації, про форми організації давнього людського суспільства, релігію та мистецтво людей, про духовний світ і спосіб життя людей-представників різних цивілізацій, різні підходи до висвітлення історичних культур, про здобутки давніх цивілізацій, головні пам'ятки античної культури; про археологічні культури слов'ян в давній період, повсякденне життя людини епохи середньовіччя, культурну спадщину середньовіччя, про господарську і виробничу діяльність людини, політичні і соціальні рухи, єдність біологічного і соціального в людині, основні види діяльності, соціальні норми, співвідношення та роль етичних норм у суспільстві, співвідношення матеріальної і духовної, національної та загальнолюдської культури, про необхідність злагоди між представниками різних культур;

- знання відліку часу в історії, відмінностей у часі, про найважливіші періоди в історії людства; способи господарювання давньої людини, найпоширеніші теорії походження людини, археологічні пам'ятки, спільні та відмінні риси життя людини і розвитку суспільства різних цивілізацій; знання найсуттєвіших рис, що характеризують нації, колонії, колоніальні імперії; причин та наслідків революцій нового часу; знання витоків українського народу, етапів та особливостей формування української нації, визначних пам'яток української та світової культури; знання основних рис індустріального суспільства, рушійних сил життя в індустріальному суспільстві; роль науки та релігії в житті, про основні моральні норми та цінності українського суспільства і людства, правила етикету, знання основних надбань українського народу в економіці та культурі;

- уміння свідомо застосовувати поняття “історичний календар”, “хронологія”, “століття”, “ера”, “епоха”; оцінювати інформацію історичних джерел та історичні тлумачення, встановлювати зв'язок між подіями і явищами, толерантно ставитись до поглядів інших людей; уміння пояснювати закономірності розвитку на прикладах визначальних подій та процесів світової історії, історії України, історії рідного краю; уміння порівнювати особливості

та здобутки різних цивілізацій, зіставляти найважливіші події, визначати місце Київської і Галицько-Волинської держав, української культури в європейській та світовій культурній спадщині; уміння характеризувати процес формування української нації та аналізувати відносини українців з іншими народами, характеризувати ознаки козацтва, аналізувати національно-визвольну боротьбу українського народу та процес державотворення; уміння визначати життєві цінності та орієнтири, давати загальну характеристику релігійного та наукового світогляду, визначати передумови, причини, наслідки і шляхи подолання соціальних, світоглядних і міждержавних конфліктів.

Використані джерела

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392).
2. Типові навчальні плани (наказ Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657).
3. Юрчук О. Л. Некоторые особенности личностного развития учащихся различных образовательных профилей / О. Л. Юрчук // Профильная школа. – № 3. – 2007. – С. 16–21.

3.3.5. Філологічний напрям профільного навчання. Зв'язок між філологічним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня філологічного напрямку профільного навчання

Мета філологічного напрямку профільного навчання полягає у формуванні інтелектуально розвиненої, морально досконалої, національно свідомої, духовно багатой особистості, яка вільно володіє виражальними засобами сучасної української літературної мови, її стилями, різновидами, жанрами в усіх видах мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), відзначається готовністю до подальшого професійно орієнтованого навчання, спроможна самостійно визначати цілі самонавчання, самовиховання й саморозвитку та діяльнісно їх реалізовувати.

Провідні навчальні профілі філологічного напрямку: українська філологія, іноземна філологія, а також лінгвістичний й історико-філологічний.

Завданнями філологічного напрямку профільного навчання є:

- виховання громадянина і патріота Української держави, формування усвідомленого ставлення до української мови як інтелектуальної, духовної, моральної і культурної цінності, потреби знати сучасну українську літературну мову й досконало володіти нею в усіх сферах суспільного життя, готовності до адекватного вибору і здобуття професійної гуманітарної (філологічної) освіти;
- розвиток інтелектуально-креативних здібностей школярів, їхнього інтересу до вивчення української мови, прагнення до творчого осягнення вершин української культури й мистецтва слова;
- виховання потреби, занурюючись у світ українського слова, постійно вдосконалювати власне мовлення;
- формування мовних і лінгвістичних компетенцій учнів, зокрема поглиблення знань про мову як багатофункціональну знакову систему й

супільне явище, розуміння основних процесів, що відбуваються в мові, ознайомлення з мовознавством як наукою і працями провідних вітчизняних лінгвістів, інтелектуалізація мовлення учнів, актуалізація їхніх лексичної, семантичної, граматичної компетенцій, вироблення мовного смаку шляхом розширення філологічного кругозору, формування умінь застосовувати набуті знання у роботі з мовним матеріалом, використовувати багатство мови у своєму мовленні;

- формування мовленнєвих комунікативних компетенцій, зокрема, шляхом поглиблення знань про функціонально-стилістичну систему української мови, засвоєння норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування та вдосконалення умінь і навичок спілкування в науково-навчальній, соціально-культурній, офіційно-діловій сферах, оволодіння різноманітними стратегіями і тактиками ефективної комунікації, генерування вартісних зразків власної мовленнєвої творчості, виховання потреби самоосвіти і самооцінки для постійного вдосконалення особистісно-мовленнєвої діяльності;

- оволодіння уміньми сприймати, впізнавати, аналізувати, зіставляти мовні явища і факти, коментувати, оцінювати їх під кутом зору нормативності, відповідності сфері й ситуації спілкування; розмежовувати варіанти норм і мовленнєві порушення; сприймати мову як мистецьке явище, що має етичну й естетичну цінність;

- формування умінь і навичок переконливо викладати свої думки, дискутувати, використовуючи різні способи аргументації та ілюстрування прикладами, вести діалог зі співрозмовниками, дотримуючись правил мовленнєвого етикету; працювати з різними типами текстів, у тому числі з кібературою, з мовними формами різних жанрів, стилів і підстилів; оволодіння інтерактивними методами навчання;

- формування лінгвокультурознавчої компетенції через розвиток цілісного уявлення про мову як національно-культурний феномен, розуміння національної своєрідності української мовної картини світу, знання констант української національної культури, концептуальних лінгвокультурем, виховання поваги до інших етносів, їхніх мов, звичаїв, традицій, культури, історії;

- формування дослідницької компетенції, вдосконалення умінь і навичок самостійної філологічної роботи з науково-навчальним текстом, різними джерелами наукової, довідкової інформації з лінгвістики, зокрема електронними, розвиток умінь інформаційного опрацювання тексту.

Через зміст філологічного напрямку профільного навчання відбувається розвиток інтелектуальних і творчих здібностей старшокласників, їхнього абстрактного мислення, пам'яті і уяви, мовного чуття та мовного смаку, виховання естетичного інтересу, усвідомленої позитивної мовної поведінки.

Навчальний план (Додаток 9 до наказу Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657) філологічного профілю орієнтовано на поглиблене вивчення таких предметів, як українська мова і література, іноземна мова, світова література.

У профілі української філології акцентовано на вивченні української мови і літератури (по 4 год), а у профілі іноземної філології – на іноземній мові (5 год).

Учням, які обирають філологічний профіль, так як і тим, які вибрали суспільно-гуманітарний, притаманна спрямованість на самоактуалізацію. Водночас їх вирізняє прагнення до активного відстоювання власної позиції, вільної поведінки. Для них характерні самостійність мислення й оригінальність ідей, які водночас поєднуються зі схильністю до компромісів та відповідальним ставленням до оточуючих і самого себе. Якщо внутрішня потреба у незалежності не реалізується належним чином, то компенсується зусиллями, спрямованими на зовнішні чинники. Виявом цього є прагнення до підвищення свого соціального статусу. Для учнів цього профілю є типовим підвищений рівень інтелекту, загальна потреба у незалежності й позитивній самооцінці.

Філологічному напряму профільного навчання найбільше відповідають професії типу “людина – людина” та такі сфери професійної діяльності, як: гуманітарна, філологічна, економічна, історична, правознавча, педагогічна тощо. Основні вимоги до навчальних досягнень учня конкретизуються відповідним навчальним профілем.

Наприклад, якщо учень обирає профіль “українська філологія”, він має:

знати/розуміти:

- природу і функції мови; основні відомості про лінгвістику як науку, форми існування української національної мови, літературну мову та її норми (фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні); системну будову мови, граматичні значення, форми, категорії, взаємозв'язок мовних рівнів і одиниць;

- поняття мовної норми, її функції, сучасні тенденції в розвитку норм української літературної мови, норми мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування;

- основні аспекти культури мовлення; вимоги до усних і писемних текстів різних жанрів у навчально-науковій, розмовно-побутовій, офіційно-діловій сферах спілкування;

- вимоги до навчального матеріалу як основи теоретичних знань і системи практичних умінь та навичок у галузі української мови;

уміти:

- поглиблювати лінгвістичні знання з метою розширення філологічного, професійно орієнтованого кругозору, використовувати набуті знання і вміння у практичній діяльності та повсякденному житті для усвідомлення ролі української мови як духовної, моральної і культурної цінності народу;

- виробляти науковий погляд на мовні явища, пояснювати взаємозв'язок фактів мови та історії, мови і культури українського народу; виконувати порівняння й зіставлення, аналіз і синтез, узагальнення, абстрагування, класифікацію лінгвістичних одиниць і мовних фактів, оцінювати їх під кутом зору нормативності і вживання в мовленні;

- писати твори різних функціональних стилів з використанням різних функціонально-сміслових типів мовлення та їх комбінацій;

- виконувати лінгвістичний аналіз навчально-наукових, ділових, публіцистичних, розмовних і художніх текстів; розвивати природне мовне чуття і здатність спиратися на нього у процесі мовного аналізу; використовувати ефективні прийоми, які активізують мовну інтуїцію, що виражається у здатності усвідомлювати мовні значення в різних виявах, оперувати абстрактними категоріями;
- відпрацьовувати навички виконання тестових завдань різної форми та різного ступеня складності;
- користуватися всіма видами мовленнєвої діяльності, основами культури усного і писемного мовлення, розмежовувати варіанти норм і порушення мовної норми; використовувати у практиці мовленнєвого спілкування основні орфоепічні, лексичні, фразеологічні, словотвірні, морфологічні, синтаксичні, орфографічні, пунктуаційні норми сучасної української мови;
- продукувати усні і писемні монологічні та діалогічні висловлювання різних типів і жанрів у соціально-культурній, навчально-науковій, діловій сферах спілкування; оцінювати їх під кутом зору мовного оформлення, ефективності досягнення поставленої комунікативної мети;
- дотримуватися норм мовленнєвої поведінки в різних сферах і ситуаціях спілкування, в т. ч. під час обговорення дискусійних проблем, аргументовано й переконливо викладати свої думки;
- удосконалювати здатність до самоосвіти й самооцінки завдяки спостереженню за власним мовленням, розвивати інтелектуальні й творчі здібності, навички використання мови для самореалізації та самовираження в різних галузях людської діяльності; здійснювати самоконтроль, самооцінку, самокорекцію;
- володіти різними видами читання (ознайомлювально-вивчальним, ознайомлювально-реферативним, переглядовим), використовувати їх залежно від комунікативного завдання і характеру тексту;
- володіти прийомами роботи з навчальною, науковою та довідниковою книжкою різних жанрів, словниками, енциклопедіями, іншими інформаційними джерелами, включаючи засоби масової інформації та ресурси Інтернету, основними способами інформаційного опрацювання усного й писемного тексту;
- удосконалювати комунікативні здібності, розвивати готовність до мовленнєвої взаємодії, міжособистісного та міжкультурного спілкування та співпраці.

Використані джерела

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392).
2. Типові навчальні плани (наказ Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657).
3. Українська мова: 10–11 класи. Програма для профільного навчання учнів ЗНЗ. Філологічний напрям, профіль – українська філологія / укладачі: Л. І. Мацько, О. М. Семенов. – Суми : СОІППО, 2010. – 23 с.
4. Юрчук О. Л. Некоторые особенности личностного развития учащихся различных образовательных профилей / О. Л. Юрчук // Профильная школа. – № 3. – 2007. – С. 16–21.

3.3.6. Художньо-естетичний напрям профільного навчання. Зв'язок між художньо-естетичним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня художньо-естетичного напрямку профільного навчання

Основна мета художньо-естетичного напрямку профільного навчання полягає в тому, щоб сформувати систему естетичних цінностей, розвивати мистецькі уміння, здатність до художньо-творчої самореалізації, виховувати потребу в духовному самовдосконаленні. Цей напрям є важливим чинником безперервного духовного розвитку, естетичної та загальної культури підрастаючого покоління.

Навчальні профілі художньо-естетичного напрямку профільного навчання: музичний, образотворчий, хореографічний, театральний, мистецький та інші.

Художньо-естетичний напрям ґрунтується на взаємозв'язку художньої культури суспільства і внутрішнього духовного світу особистості, на принципах цілісності, неперервності та наступності змісту мистецької освіти.

Завдання художньо-естетичного напрямку профільного навчання:

- виховання ціннісного ставлення до явищ культури та мистецтва;
- набуття системи знань про українську та зарубіжну художню культуру, розширення уявлень щодо естетичної сфери життєдіяльності людини;
- виховання потреби та здатності до самореалізації в галузі мистецтва, морально-естетичного самовдосконалення;
- формування вмінь аналізувати та інтерпретувати твори мистецтва різних епох, жанрів і стилів, аргументовано висловлювати власні судження, застосовувати набуті знання у своїй діяльності.

Основні результати навчання і виховання учнів за цим напрямом:

- сприймання, інтерпретація, оцінювання мистецьких явищ;
- досвід художньо-творчої діяльності;
- культура художнього спілкування.

Змістом художньо-естетичного напрямку профільного навчання є: музична, візуальна (образотворча), мистецько-синтетична (хореографія, театр, екранні мистецтва), культурологічна діяльність. Цей напрям розкриває перед учнями своєрідність української художньої культури, розмаїття жанрів і стилів вітчизняного та світового мистецтва, розвиває естетичні знання, долучає їх до творчої діяльності у відповідних видах мистецтва.

Згідно з Типовим навчальним планом (Додаток 11 до наказу Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657) для цього напрямку характерне поглиблене вивчення предмету “художня культура” (по 4 год у 10 і 11 класах). Типовим навчальним планом цього напрямку передбачено додатковий час (7 год у 10 кл. і 5 год у 11 кл.) на поглиблене вивчення предметів, введення курсів за вибором, факультативів.

Учні, які обирають художньо-естетичний профіль, вирізняються найбільшою креативністю й контактністю, що проявляється не тільки у

здатності до встановлення міцних і доброзичливих стосунків з оточуючими, але й у прагненні до подолання соціальних стереотипів, здатності до адекватного самовираження у спілкуванні.

Простежується наявність конфлікту внутрішньо-особистісних мотивів: мотив лідерського самоствердження з мотивом встановлення відносин співробітництва у групі. Учні задоволені стабільним стилем міжособистісної взаємодії, що демонструє стійкість їхніх прагнень до самостійності мислення й оригінальності ідей у сполученні з легкістю вживання в різні соціальні ролі, емоційністю й доброзичливістю.

Водночас окремі учні із підвищеним інтелектуальним рівнем визначаються ослабленням схильності до взаємно корисних контактів, відходом від лідерства, посиленням реалістичної бази суджень і скептицизму.

Художньо-естетичному напряму профільного навчання найбільше відповідають професії типу “людина – художній образ” та такі сфери професійної діяльності, як: образотворчо-естетична, музична, хореографічна, театральна, дизайнерська тощо. Необхідними професійно важливими якостями для представників професій цього типу є образне мислення й образна пам’ять, просторова уява, ручна вмілість, а також спеціальні здібності до різних видів художньої діяльності. Одні представники професій цього типу створюють художні цінності, художні образи, інші їх відтворюють, а треті аналізують і описують.

Для типу професій “людина – художній образ” характерним є розподіл на робочі й творчі професії. У діяльності робочих професій (маляр, ретушер, ліпник, друкар, перукар, різьбяр, фарбувальник тканин, закрійник, модельєр тощо) важливими є м’язово-кінетична чутливість, координація рухів, просторова уява, а у діяльності творчих професій – спеціальні здібності (для хореографа – танцювально-музичні, для диригента – музичні й організаторські, для художників-реставраторів – художні тощо).

Художньо-естетичний напрям профільного навчання завдяки розмаїттю засобів впливу на особистість посідає особливе місце в системі загальноосвітньої школи. Його вплив на процес саморозвитку людської духовності позитивно позначається на творчих здібностях не лише окремої особистості, а й суспільства загалом.

Основні вимоги до навчальних досягнень учня художньо-естетичного напряму профільного навчання такі:

1) музичний навчальний профіль: учень повинен мати знання про творчість відомих композиторів минулого і сучасності; уявлення про музичне мистецтво, його специфіку, основні види, жанри і форми, зв’язок музики з іншими видами мистецтва, про особливості гри на різних музичних інструментах, усвідомлювати значення музики в житті людини та суспільства; уміти простежувати та усвідомлювати розвиток музичного образу, висловлювати та аргументувати особистісно-ціннісне ставлення до музичного твору, інтерпретувати його зміст, користуючись відповідною термінологією, володіти основними вокально-хоровими навичками, вміннями виразно

виконувати українські народні пісні, композиторські твори, імпровізувати прості мелодичні звороти, ритмічний супровід до пісень;

2) образотворчий навчальний профіль: учень повинен мати уявлення про види та особливості візуального мистецтва, про композицію, єдність змісту і форми художнього образу; знання основних засобів графіки, живопису, скульптури, декоративно-ужиткового мистецтва, архітектури, дизайну; їхніх стильових та жанрових особливостей, принципів синтезу мистецтв; уміння висловлювати особистісно-ціннісне ставлення до проявів естетичного в житті та мистецтві, аналізувати та інтерпретувати мистецькі твори різних видів, жанрів і стилів, використовуючи відповідну термінологію, створювати художні образи на площині та в об'ємі із застосуванням різних видів художньої техніки та матеріалів, виражаючи власні почуття, емоції та думки мовою візуального мистецтва;

3) хореографічний навчальний профіль: учень повинен мати уявлення про хореографію як вид мистецтва та його значення в житті людини; знання основних видів танцю; уміння виконувати окремі танці, виявляти естетичну виразність під час виконання вправ загальнорозвиваючого характеру, ритмічної, художньої гімнастики, аеробіки тощо;

4) театральний навчальний профіль: учень повинен мати уявлення про особливості та види театального мистецтва, акторську та режисерську майстерність; знання основних жанрів драматургії; уміння виражати особисте ставлення до театральної вистави та володіти основними елементами акторської гри;

5) мистецький навчальний профіль: учень повинен мати уявлення про сутність художньої культури, її роль у суспільстві та духовному житті людини; знання основних видів і жанрів мистецтва, особливостей української та зарубіжної культури, засобів інформації; уміння емоційно виражати ціннісне ставлення до творів мистецтва, застосовувати набутий досвід у художньо-творчій діяльності.

Використані джерела

1. Державний стандарт базової і повної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392).
2. Типові навчальні плани (наказ Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657).
3. Юрчук О. Л. Некоторые особенности личностного развития учащихся различных образовательных профилей / О. Л. Юрчук // Профильная школа. – № 3. – 2007. – С. 16–21.

3.3.7. Природничо-математичний напрям профільного навчання. Зв'язок між природничо-математичним напрямом профілю навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня природничо-математичного напрямку профільного навчання

Основна мета природничо-математичного напрямку профільного навчання – за допомогою засобів навчальних предметів природничо-

математичного циклу формувати науковий світогляд і критичне мислення учнів завдяки засвоєнню ними основних понять, законів та методів наукового пізнання, вироблення умінь застосовувати набуті знання. При цьому формується система знань з основ наук, необхідна для адекватного світосприймання та уявлення про сучасну картину світу, опанування науковим стилем мислення, усвідомлення способів діяльності, які дають змогу зрозуміти наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій, безпечно жити у сучасному високотехнологічному суспільстві, цивілізовано взаємодіяти з природним середовищем, поглибити компетентність в окремих предметних галузях знань, які визначають подальший життєвий шлях учня (продовження навчання, вибір професії тощо).

Навчальними профілями природничо-математичного напрямку профільного навчання є: фізико-математичний, математичний, фізичний, екологічний, біохімічний, біофізичний, біогеографічний, біотехнологічний, географічний, хіміко-технологічний, фізико-хімічний, екологічний, агрохімічний, медичний та ін.

Завдання природничо-математичного напрямку профільного навчання:

- опанування учнями системи знань, навичок і вмінь, необхідних у повсякденному житті та майбутній трудовій діяльності;
- формування в учнів наукового світогляду, уявлень про сучасну природничо-наукову картину світу; оволодіння науковим стилем мислення і методами пізнання природи;
- інтелектуальний розвиток учнів (логічного мислення і просторової уяви, алгоритмічної, інформаційної та графічної культури, пам'яті, уваги, інтуїції), засвоєння змісту навчального матеріалу на рівні гіпотез, моделей, концепцій, законів, теорій тощо, що дають змогу зрозуміти і пояснити перебіг різних явищ природи, наукові основи сучасного виробництва, техніки і технологій;
- формування економічної та екологічної культури учнів, уміння гармонійно взаємодіяти з природою і безпечно жити у високотехнологічному суспільстві, усвідомлення ціннісних орієнтацій щодо ролі і значення наукового знання в суспільному розвитку.

Згідно з Типовим навчальним планом (Додаток 7 до наказу Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657) для цього напрямку характерним є поглиблене вивчення таких предметів, як фізика, алгебра, геометрія, технології. Більше часу приділяється вивченню географії, хімії. У біотехнологічному напрямі поглиблено вивчається біологія.

Типовим навчальним планом цього напрямку передбачено додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення курсів за вибором, факультативів (від 6,5–7 год у 10 кл. до 3–3,5 год у 11 кл.).

Учням, які обирають природничо-математичний напрям профільного навчання, притаманно, з одного боку, пов'язувати причини того, що з ними відбувається, із зовнішніми факторами (доля або випадок), а з іншого – прагнення до якомога повнішого виявлення і розвитку своїх особистісних

можливостей та побудови доброзичливого спілкування з оточуючими. Вони зорієнтовані на співробітництво, приймаючи будь-які рішення, зважають на думку оточуючих, прагнуть до формування стабільного стилю міжособистісної взаємодії.

У них відсутня повна задоволеність собою і виявляється тенденція до самовдосконалення.

Природничо-математичному напрямку профільного навчання найбільше відповідають професії типу “людина – техніка”, “людина – знакова система”, “людина – природа”.

Люди, професії яких належать до цього типу, повинні вміти концентрувати, переключати та розподіляти увагу, мати добру пам’ять на знаки, символи, слова (вербальна пам’ять), такі особистісні якості, як охайність, посидючість, сумлінність тощо.

Серед професій типу “людина – знакова система”, залежно від форми знакових систем, виділяють три основні підтипи:

1) робота з вербальними знаковими системами: у словесній формі інформація створюється (лінгвісти, історики, філософи), опрацьовується (коректори, редактори), поширюється (оператори ПК, оператори друкарських систем), аналізується (бібліографи, інженери з науково-технічної інформації, нотаріуси), зберігається (паспортистки, архівісти й архіваріуси), передається користувачам (сортувальники пошти, листоноші, телефоністки, телеграфісти, радіооператори);

2) робота з абстрактно-формалізованими знаками (математичні, хімічні знакові системи): створення наукової інформації (математики, астрономи, механіки, економісти, фізики, хіміки), накопичення, аналіз і опрацювання інформації (бухгалтери, лаборанти, метрологи, статистики, програмісти й оператори);

3) робота з наочно-схематичними знаковими системами (наочно-схематична документація): креслярі, картографи, топографи, розмітники, маркшейдери, штурмани, дефектоскопісти, професії диспетчерсько-операторського типу.

Для професій типу “людина – природа” характерне особливе ставлення людини до природи. Для них професійно важливими якостями виявляються: любов до усього живого, охайність, сумлінність, терпіння, наполегливість, витримка, схильність до творчості, здатність до планування і прогнозу, самостійність у мисленні й поведінці.

У цьому типі можна виділити такі професії: лісник, інспектор рибоохорони, еколог, геолог, метеоролог, океанолог, біолог тощо. А також професії, пов’язані із сільськогосподарською працею та переробкою сільськогосподарських продуктів.

Професії цього типу найбільш високі вимоги висувають до уважності, зосередженості, спостережливості, які необхідні не тільки для вивчення природних факторів, пошуку корисних копалин, а й для догляду за рослинами та тваринами.

Частина професій пов'язані з подорожами, експедиціями. Тому важливими постають такі якості, як фізична витривалість, спритність.

Цей навчальний напрям орієнтується на такі галузі, як прикладна математика й інформатика, радіофізика і комп'ютерна техніка, біохімічна фізика, хімія і біологія, екологія і природокористування, мікробіологія, біоекологія, гідрогеологія, інженерна геологія, захист навколишнього середовища, безпека життєдіяльності в техносфері, безпека технологічних процесів і виробництв.

Загальні вимоги до навчальних досягнень учня природничо-математичного напрямку профільного навчання: учень повинен мати уявлення про загальні закономірності природи та природничо-наукову картину світу, загальну будову Всесвіту, цілісність природи; знання про довкілля людини, його компоненти та взаємозв'язок між ними, природні та штучні системи; уміння спостерігати та описувати природні явища, пояснювати на основі загальних закономірностей природи причини їх виникнення

Залежно від навчального профілю вимоги набувають специфіки.

1. Біологічний навчальний профіль:

- учень повинен мати уявлення про прояв закону збереження енергії в живій природі, про складові живлення організмів, організм як відкриту саморегульовану систему, біологічні основи розмноження, вирощування рослин і тварин та догляд за ними; про стан довкілля в Україні та її регіонах, природні та штучні екосистеми; про основи класифікації, сучасну систему органічного світу; про джерела отримання біологічних знань, методи вивчення організмів у природі;

- учень повинен мати знання про значення неорганічних та органічних речовин в існуванні живої природи, про клітину як елементарну структурно-функціональну одиницю живої природи, про будову, функціонування, розвиток та поведінку організмів; принципи роботи регуляторних систем, зв'язок організмів різних царств та екологічних груп із середовищем існування, значення їх у природі, господарстві та житті людини, місце і роль людини у світі; знання основних типів зв'язків між організмами та середовищем існування, екологічних факторів, значення умов довкілля для життя людини, характерних ознак організмів основних таксонів різних царств живої природи, їх ускладнення у процесі еволюції, систематичного положення людини в органічному світі; знання про призначення збільшувальних та інших приладів (тонометр, термометр, електрокардіограф тощо) у біологічних дослідженнях, правил безпеки під час проведення дослідів;

- учень повинен мати уміння пояснювати процеси життєдіяльності та основні властивості живих систем, виявляти взаємозалежність організмів та їхню пристосованість до умов існування, надавати першу допомогу у разі нещасних випадків, використовувати знання для ведення здорового способу життя, виявляти біотичні та абіотичні зв'язки в природі, застосовувати знання про екосистеми у господарській діяльності й охороні природи, порівнювати організми різних таксонів, обґрунтовувати значення різноманітності живих організмів у природі та господарській діяльності людини; користуватися

збільшувальними приладами і досліджувати мікро- та макропрепарати, проводити спостереження в природі і лабораторії, порівнювати організми різних таксономічних груп, проводити антропометричні вимірювання, аналізувати фізичний розвиток і фізіологічний стан людини за різними показниками (температура тіла, артеріальний тиск тощо), проводити прості досліди щодо вивчення процесів життєдіяльності організмів, виготовляти прості мікропрепарати.

2. Географічний навчальний профіль:

- учень повинен мати уявлення про місце Землі у Всесвіті, вплив Сонця на природу, про особливості форми та рухів Землі, структуру та специфіку розвитку літосфери, атмосфери, гідросфери, біосфери як складових географічної оболонки, про загальні географічні закономірності на материках і в океанах, про географічні аспекти населення і господарства на материках та в Україні, про проблеми сталого розвитку, географічні аспекти взаємодії природи і суспільства у минулому та на сучасному етапі;

- учень повинен мати вміння аналізувати взаємозв'язки між складовими географічної оболонки, наводити приклади взаємного впливу природних умов і діяльності людей, складати географічні характеристики материків і океанів, території України і своєї місцевості, розв'язувати пізнавальні та практичні географічні завдання, застосовувати географічні знання в побуті та повсякденному житті, складати географічні характеристики населення материків і України, визначати, порівнювати й аналізувати основні демографічні та соціально-економічні показники;

- учень повинен мати знання основних особливостей та взаємозв'язків компонентів природи в межах материків і океанів, географічних закономірностей та природно-ресурсного потенціалу України і своєї місцевості, історії заселення материків у зв'язку з природними умовами та про напрями господарської діяльності людини на них, особливості формування державної території та населення України, її сучасні соціально-економічні проблеми, про джерела географічної інформації та її роль в житті людини, про основні проблеми взаємодії суспільства та природи, їх прояв в межах окремих материків і на території України.

3. Фізичний навчальний профіль:

- учень повинен мати уявлення про атомно-молекулярну будову речовини, дискретність електричного заряду, електромагнітну індукцію, світловий промінь, особливості поширення світла в різних середовищах, про різні види механічного руху, гравітаційну та електромагнітну взаємодію, поширення механічних коливань у пружному середовищі, взаємодію заряджених тіл і магнітів, природу електричного струму та його механічну, теплову, хімічну і магнітну дії, про загальні закономірності плинності фізичних явищ різної природи, перебіг теплових процесів, знання суті законів: збереження енергії, Архімеда, Паскаля, Гука, Ома для ділянки кола, Джоуля-Ленца, відбивання та заломлення світла, умов рівноваги важеля; рівняння теплового балансу; мати уявлення про етапи пізнавальної діяльності в

природничо-наукових дослідженнях, про історичний характер становлення фізичних знань, сфери застосування фізичних знань, про природничо-наукову картину світу;

- учень повинен мати знання властивостей речовин у твердому, рідкому і газоподібному станах, способів зміни внутрішньої енергії тіла, будови атома, видів радіоактивності, притягання тіл до Землі, проявів електричного і магнітного полів, спектру світла, основних характеристик механічного руху і взаємодії, видів теплопередачі і параметрів, що їх характеризують, характеристик електричного струму і ділянок кола, параметрів нормальних умов життєдіяльності людини та її безпеки, допустимих норм забруднення природного середовища та методів його очищення; знання алгоритмів спостереження, проведення досліду, вимірювання;

- учень повинен мати вміння розв'язувати завдання на розрахунок характеристик теплових процесів, кількості теплоти згорання палива, побудову зображень, що дають плоске дзеркало та лінзи, на розрахунок характеристик механічного руху, умову рівноваги важеля, рівняння теплового балансу, коефіцієнт корисної дії механізму чи пристрою, електричних кіл, роботи та потужності електричного струму; застосовувати вивчені закони для пояснення фізичних явищ і процесів та розв'язування завдань; планувати дослід, скласти дослідні установки, вимірювати фізичні величини, користуватися вимірювальними приладами, будувати таблиці і графіки, аналізувати та оформляти результати дослідження, розв'язувати фізичні завдання різними методами, застосовувати набуті знання для пояснення практичного використання законів фізики в технічних пристроях, на виробництві, у різних сферах життєдіяльності людини.

4. Математичний навчальний профіль:

- учень повинен мати уявлення про рівняння і нерівність як математичну модель реальних відношень між величинами, про стандартний вигляд числа; про координатну пряму і координатну площину, функціональні залежності між змінними, теорію ймовірностей і статистику як науку; про випадкову подію, ймовірність випадкової події, частоту, середнє значення; про логічну будову геометрії, довжину, площу та об'єм геометричних фігур;

- учень повинен мати знання основних відомостей про степінь із натуральним і цілим показником, одночлен, многочлен, дріб, арифметичний квадратний корінь, правил виконання процентних розрахунків, основних відомостей про рівняння і нерівність з одним та двома невідомими, систему рівнянь з двома невідомими, основних відомостей про способи задання функцій та числових послідовностей, про зазначені у змісті види функції, арифметичну і геометричну прогресії, способів збирання і подання даних з різних сфер діяльності, означень геометричних фігур на площині, рівності і подібності фігур; видів геометричних перетворень; методів, що застосовуються в геометрії, знання формул довжини, площі та об'єму геометричних фігур;

- учень повинен мати вміння виконувати дії над числами та простішими числовими виразами; розв'язувати текстові задачі, виконувати тотожні

перетворення виразів, розв'язувати лінійні та квадратні рівняння; системи лінійних рівнянь з двома невідомими; лінійні та квадратні нерівності; прості текстові задачі за допомогою рівнянь та їх систем, будувати графіки і за їх допомогою характеризувати властивості функцій, уявлення про множину, розв'язувати найпростіші комбінаторні задачі, початки теорії ймовірностей та елементи статистики, розв'язувати найпростіші задачі на обчислення ймовірностей; представляти дані заданими способами, виконувати основні побудови циркулем і лінійкою; застосовувати набуті знання до розв'язування задач, зокрема прикладних, знаходити довжину відрізка, міру кутів, площу і об'єм геометричних фігур; розв'язувати трикутник з використанням тригонометричних формул.

4. Хіміко-технологічний навчальний профіль:

- учень повинен мати уявлення про стан електронів у атомах, стабільні та радіоактивні нукліди, радіаційну безпеку, про природу хімічних зв'язків, суть процесу розчинення, види розчинів, біологічну роль неорганічних і органічних сполук, про ознаки та умови перебігу хімічних реакцій; знання основних типів хімічних реакцій, про роль експерименту в хімії, вплив хімічних сполук на здоров'я людини та довкілля;

- учень повинен мати знання будови атома, назв і символів хімічних елементів, періодичного закону, структури періодичної системи, відмінностей елементного складу органічних і неорганічних речовин, іонного, ковалентного та металевих хімічних зв'язків; назв, складу і властивостей основних класів неорганічних сполук; дисоціації речовин у водних розчинах; назв, складу, хімічної будови, основних властивостей найважливіших органічних сполук, знання правил безпечного поводження з речовинами, основних галузей застосування речовин;

- учень повинен мати вміння визначати ступінь окиснення елементів у сполуках, складати формули за ступенем окиснення, пояснювати фізичну суть періодичного закону, характеризувати елемент за будовою атома та положенням у періодичній системі, розрізняти фізичні тіла, речовини, матеріали, фізичні та хімічні властивості речовин, прості та складні, органічні та неорганічні речовини; пояснювати властивості речовин на основі їхнього складу і будови, складати відповідні рівняння хімічних реакцій; робити розрахунки за хімічними формулами, обчислювати масову частку розчиненої речовини, розрізняти фізичні та хімічні явища, користуватися законом збереження маси речовин для складання рівнянь хімічних реакцій, робити розрахунки за рівняннями реакцій, виконувати прості хімічні досліди, виготовляти розчини, спостерігати та описувати спостереження, робити висновки; розв'язувати експериментальні завдання, мати вміння безпечного поводження з речовинами в побуті.

Використані джерела

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392).
2. Типові навчальні плани (наказ Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657).
3. Юрчук О. Л. Некоторые особенности личностного развития учащихся различных образовательных профилей / О. Л. Юрчук // Профильная школа. – 2007. – № 3. – С. 16–21.

3.3.8. Спортивний напрям профільного навчання. Зв'язок між спортивним напрямом профільного навчання й визначеними сферами професійної діяльності. Вимоги до навчальних та особистісних досягнень учня спортивного напрямку профільного навчання

Метою реалізації змісту спортивного напрямку профільного навчання є формування основи для забезпечення і всебічного розвитку здоров'я учнів; підвищення рівня фізичної підготовленості; формування і поліпшення основних життєво важливих рухових навичок, умінь та пов'язаних з ними знань; підготовка до активної участі в забезпеченні повноцінного тривалого життя в природних, техногенних та соціальних умовах, які постійно змінюються; до безпечної трудової діяльності та надання першої допомоги; до захисту Вітчизни та вибору професії.

Навчальні профілі спортивного напрямку профільного навчання: безпосередньо спортивний (атлетика, гімнастика, плавання, спортивні ігри, туризм) та військово-спортивний.

Зміст спортивного напрямку профільного навчання передбачає:

- формування стійких мотиваційних установок і застосування набутих знань щодо здорового способу життя та системи підтримки, реабілітації і корекції власного здоров'я;
- сприяння підвищенню адаптаційних можливостей організму;
- усвідомлення необхідності подальшого підвищення рівня фізичної підготовленості через розвиток фізичних якостей і здібностей;
- формування умінь і навичок щодо систематичних занять фізичними вправами, підвищення функціональної та фізичної підготовленості;
- набуття практичних навичок відновлення і корекції власного здоров'я, уміння організації активного і безпечного дозвілля та відпочинку, навичок надання першої допомоги;
- підготовку до служби у Збройних Силах України;
- вибір професії.

Згідно з Типовим навчальним планом (Додаток 12 до наказу Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657) для цього напрямку характерне поглиблене вивчення таких предметів, як “фізична культура” (по 5 год у 10 і 11 кл.) та “захист Вітчизни” (2 год у 11 кл.).

Типовим навчальним планом передбачено додатковий час на поглиблене вивчення предметів, введення курсів за вибором, факультативів (9,5–10 год. у 10 кл., 8,5–8 год. у 11 кл.).

Учні, які обирають спортивний профіль, вирізняється найбільш повною і гармонійною потребою у самовдосконаленні, реалізації свого потенціалу. Проте це пов'язано із переживанням страху невідомості й відповідальності. Простежується наявність непогодженості, суперечливості емоційних ставлень до деяких об'єктів.

Учні прагнуть до формування стабільного стилю міжособистісної взаємодії у колективі, до адекватного самовираження у спілкуванні, до самостійності у сполученні з емоційністю та доброзичливістю.

Спортивному напряму профільного навчання найбільше відповідають професії типу “людина – людина” та “людина – художній образ” і такі сфери професійної діяльності, як: спортивна, хореографічна, правознавча, педагогічна тощо.

Учні, які обирають спортивний профіль, повинні мати:

- уявлення про умови та чинники збереження здоров'я; здоровий спосіб життя; фізичну активність, вплив занять фізичними вправами на розвиток основних систем і функцій організму; адекватне харчування; оздоровчі системи; моніторинг здоров'я, про соціальні умови та чинники здоров'я; виникнення та розвиток фізичної культури, про місце здоров'я в ієрархії життєвих потреб; здоров'я як узгодженість почуттів, волі, інтелекту; вплив на здоров'я позитивних і негативних емоцій; психічну і духовну складові здоров'я; засоби фізичної культури для зміцнення духовного здоров'я; вплив занять фізичною культурою на формування морально-вольових якостей та емоційний стан підлітків;

- знання про складові здоров'я та здоровий спосіб життя, основні показники фізичного розвитку учнів, принципи і методи формування і зміцнення здоров'я; про опорно-руховий апарат і його роль під час занять фізичними вправами; роль нервової системи у процесі оволодіння руховими діями; гігієнічних вимог під час занять фізичними вправами; знання природних чинників загартування та його значення для здоров'я, прав і обов'язків особи, суспільства, держави щодо збереження і зміцнення здоров'я; основних функцій сім'ї щодо збереження і зміцнення здоров'я; про форми активного відпочинку як засобу виховання здорової нації; про згубний вплив шкідливих звичок; способи запобігання ВІЛ/СНІДу та іншим хворобам, що передаються статевим шляхом; роль рухової активності у профілактиці шкідливих звичок, про вікові особливості психічного і духовного розвитку організму підлітків; правила спілкування, способи керування емоціями; застереження шкідливого впливу стресу на здоров'я підлітків; правила загальнолюдської моралі;

- уміння самостійно діяти відповідно до вимог здорового способу життя; виконувати комплекси вправ і процедур, спрямованих на збереження і зміцнення здоров'я; організовувати навчання та відпочинок, дотримуватися правил харчування; доглядати за тілом відповідно до статі; застосовувати найпростіші прийоми самоконтролю під час занять фізичними вправами; використовувати засоби загартування; складати, виконувати та проводити комплекси вправ для формування і корекції постави, ходи та профілактики плоскостопості; дотримуватись правил безпеки під час занять фізичними вправами; застосовувати засоби та методи розвитку фізичних якостей і здібностей з урахуванням індивідуальних особливостей організму та фізичної підготовленості (силові: вправи з подоланням особистої ваги та ваги партнера, з обтяженням, вправи на гімнастичній стінці, у висах і упорах, лазіння по канату; швидкісні: подолання коротких дистанцій з максимальною швидкістю, зміною напрямку, із різних вихідних положень, з виконанням завдань за зоровими чи звуковими умовними сигналами, вправи з м'ячем, на витривалість (змішане

пересування); біг на довгі дистанції помірної інтенсивності; пересування на лижах основними лижними ходами або кросова чи ковзанярська підготовка; координаційні вправи (біг зі зміною напрямків, швидкості, з різних вихідних положень (різні варіанти), біг з подоланням перешкод); плавання; елементи гімнастичних та акробатичних вправ; загальнорозвиваючі вправи; естафети; рухливі, народні ігри та елементи спортивних ігор; вправи з рівноваги; швидко-силові (стрибки з місця і з розбігу в довжину та висоту, метання різних за масою та формою снарядів з місця та з розбігу на дальність і в ціль); подолання дистанцій з максимальною швидкістю; визначення стану потерпілого, основних ознак захворювання, ушкодження, травмування та надання першої допомоги; уміння застосовувати в особистому житті елементи різних видів оздоровчих систем; визначати індивідуальний рівень фізичної складової здоров'я, соціальне здоров'я людини; уміння формувати корисні звички; піклуватися про здоров'я своє та членів сім'ї; дотримуватися безпечної поведінки щодо ВІЛ/СНІД та інших хвороб, що передаються статевим шляхом; користуватися правовими положеннями державного і міжнародного законодавства щодо охорони здоров'я; володіти навичками орієнтування на місцевості та безпечної поведінки під час активного відпочинку.

Використані джерела

1. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р. №1392).
2. Типові навчальні плани (наказ Міністерства освіти і науки України від 29 травня 2014 року № 657).
3. Юрчук О. Л. Некоторые особенности личностного развития учащихся различных образовательных профилей / О. Л. Юрчук // Профильная школа. – 2007. – № 3. – С. 16–21.

3.3.9. Шляхи організації власної життєдіяльності з метою майбутнього ефективного опанування обраним навчальним профілем. Самоосвіта, самовиховання та самовдосконалення до рівня вимог майбутнього профілю навчання. Готовність особистості до вибору майбутнього профілю навчання

Надійними шляхами організації власної життєдіяльності з метою майбутнього ефективного опанування обраним навчальним профілем є самовиховання, самовдосконалення і самоосвіта. Під самовихованням розуміють свідому діяльність, спрямовану на якомога повнішу реалізацію себе як особистості. Самовиховання ґрунтується на адекватній самооцінці, тобто критичному аналізу людиною своїх індивідуальних особливостей і потенційних можливостей. Тільки маючи чіткі знання про себе, можна займатися самовихованням. Самовиховання безпосередньо пов'язане із самовдосконаленням. Самовдосконалення – виникає на ґрунті усвідомлення особистого ідеалу, зіставлення з яким викликає невдоволення собою і прагнення змінити себе. Цей процес супроводжується особливими переживаннями щодо себе і своїх вчинків: докорами сумління, невдоволенням собою, оцінюванням і переоцінюванням себе.

Першим кроком має стати зміна ставлення учня до навчання, тобто його здатність ініціювати, організувати, реалізувати і плідно завершувати навчальну, продуктивну, творчу діяльність.

Другий крок – усвідомлення вимог профільного навчання до особистості і формування готовності учня до його опанування.

В. Рибалка виділяє такі головні групи готовності:

1. Психофізіологічна готовність – адекватна реакція на збільшення навантаження на нервову систему учня.

2. Інтелектуальна – готовність до збільшення інтелектуального напруження внаслідок зростання необхідності розв'язання значно більшої кількості спеціалізованих, профільних навчальних завдань.

3. Едукаційна – готовність до інтенсивного нарощування профільного навчального і продуктивного досвіду (спеціальних знань, умінь, навичок відповідного напрямку).

4. Рефлексивна – готовність до підвищення рівня самоорганізації, саморегуляції, самостійності у виконанні завдань навчальної діяльності і життєдіяльності.

5. Характерологічна готовність – підвищена увага до тих рис характеру учня, які сприяють успішній, продуктивній діяльності (чесність, працелюбство, акуратність, відповідальність, відданість профілю тощо) чи, навпаки, заважають (лінощі, неорганізованість, неакуратність, неточність, байдужість тощо).

6. Мотиваційна готовність – відповідність потреб, мотивів, інтересів і схильностей учня специфіці профілю і професій, що його становлять.

7. Комунікаційна готовність – спеціалізація учня у спілкуванні, яке стає поглибленим і певною мірою вибіркоким.

Узагальнюючі означені групи, можна назвати провідні групи готовності для кожного напрямку профільного навчання:

- для суспільно-гуманітарного домінуючими мають бути комунікативна та інтелектуальна готовність;

- для природничо-математичного та технологічного профілю переважними слід визнати інтелектуальну та мотиваційну готовність;

- для художньо-естетичного профілю важливими є комунікаційна, мотиваційна, характерологічна, рефлексивна та інтелектуальна готовність;

- для спортивного профілю визначальними є фізична і психофізіологічна готовність.

Використані джерела

1. Готовність учня до профільного навчання / упоряд. В. Рибалка, за заг. ред. С. Максименка, О. Главник. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.

2. Сікорський П. Концепція розвитку профільного навчання у загальноосвітніх школах України / П. Сікорський // Освіта. – 2003. – № 39. – С. 10–11.

3. Шапар В. Психологічний тлумачний словник / В. Шапар. – Х. : Прапор, 2004. – 640 с.

Розділ 3.4. ТЕХНОЛОГІЯ ВИБОРУ НАВЧАЛЬНОГО ПРОФІЛЮ

3.4.1. Ринок освітніх послуг: можливі шляхи набуття визначеного профілю та здобуття освіти. Особливості професійної підготовки. Інформаційне поле пошуку можливостей продовження навчання за обраним профілем

У напрямі формування мережі загальноосвітніх закладів держава гарантує конституційне право для кожного громадянина на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти.

Мережа загальноосвітніх навчальних закладів формується за такими принципами:

- доступність для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою;
- рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку;
- відкритий характер освіти, створенням умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина;
- інтеграція внутрішня і зовнішня;
- соціальний захист дітей.

Стратегія держави у галузі освіти спрямована на забезпечення умов функціонування і розвитку загальної середньої освіти, оптимізацію мережі загальноосвітніх навчальних закладів для забезпечення права громадян України на повну загальну середню освіту та максимального задоволення їхніх освітніх та культурних потреб.

Мережа загальноосвітніх навчальних закладів формується з урахуванням демографічної, етнічної та соціально-економічної ситуації за освітніми рівнями (початкова, базова, повна загальна середня освіта), які забезпечуються закладом.

Відповідно до освітнього рівня, який забезпечується загальноосвітнім навчальним закладом (I ступінь – початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, II ступінь – основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, III ступінь – старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту, як правило, із профільним спрямуванням навчання), та особливостей учнівського контингенту існують різні типи загальноосвітніх навчальних закладів. Школи кожного з трьох ступенів можуть функціонувати разом або самостійно.

До загальноосвітніх навчальних закладів належать:

- школа I–III ступенів;
- спеціалізована школа (школа-інтернат) I–III ступенів із поглибленим вивченням окремих предметів та курсів;
- гімназія (гімназія-інтернат) – навчальний заклад II–III ступенів із поглибленим вивченням окремих предметів відповідно до профілю;
- колегіум (колегіум-інтернат) – навчальний заклад II–III ступенів філологічно-філософського та (або) культурно-естетичного профілю;

- ліцей (ліцей-інтернат) – навчальний заклад III ступеня з профільним навчанням та допрофесійною підготовкою (може надавати освітні послуги II ступеня, починаючи з 8 класу);

- школа-інтернат I–III ступенів – навчальний заклад із частковим або повним утриманням за кошти держави дітей, які потребують соціальної допомоги;

- спеціальна школа (школа-інтернат) I–III ступенів – навчальний заклад для дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку;

- санаторна школа (школа-інтернат) I–III ступенів – навчальний заклад з відповідним профілем для дітей, які потребують тривалого лікування;

- школа соціальної реабілітації – навчальний заклад для дітей, які потребують особливих умов виховання (створюється окремо для хлопців і дівчат);

- вечірня (змінна) школа II–III ступенів – навчальний заклад для громадян, які не мають можливості навчатися у школах з денною формою навчання;

- навчально-реабілітаційний центр – навчальний заклад для дітей з особливими освітніми потребами, зумовленими складними вадами розвитку.

Інші навчальні заклади системи загальної середньої освіти:

- позашкільний навчально-виховний заклад – навчальний заклад для виховання дітей та задоволення їхніх потреб у додатковій освіті за інтересами (науковими, технічними, художньо-естетичними, спортивними тощо);

- міжшкільний навчально-виробничий комбінат – навчальний заклад для забезпечення потреб учнів загальноосвітніх навчальних закладів у профорієнтаційній, допрофесійній, професійній підготовці;

- професійно-технічний навчальний заклад – навчальний заклад для забезпечення потреб громадян у професійно-технічній і повній загальній середній освіті;

- вищий навчальний заклад I–II рівнів акредитації – навчальний заклад для задоволення потреб громадян за освітньо-кваліфікаційними рівнями молодшого спеціаліста і бакалавра з одночасним завершенням здобуття повної загальної середньої освіти.

Загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати у своєму складі класи (групи) з вечірньою (заочною), дистанційною формою навчання, класи (групи) з поглибленим вивченням окремих предметів, спеціальні та інклюзивні класи для навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Загальноосвітні навчальні заклади незалежно від підпорядкування, типів і форм власності можуть мати у своєму складі інтернати з частковим або повним утриманням учнів (вихованців) за кошти власника.

Загальноосвітні навчальні заклади можуть створювати навчально-виховні комплекси у складі навчальних закладів різних типів і рівнів акредитації для задоволення допрофесійних і професійних запитів громадян, а також навчально-виховні об'єднання з дошкільними та позашкільними навчальними закладами для задоволення освітніх і культурно-освітніх потреб.

Загальноосвітні навчальні заклади для задоволення допрофесійних, професійних запитів та культурно-освітніх потреб громадян можуть входити до складу освітніх округів, спілок, інших об'єднань, у тому числі за участі навчальних закладів системи дошкільної, загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної та вищої освіти різних типів і рівнів акредитації, закладів культури, фізичної культури та спорту, підприємств і громадських організацій. Положення про освітній округ затверджується Кабінетом Міністрів України.

Інформацію про можливості продовження навчання за обраним профілем можна отримати за допомогою:

1) спеціальної літератури та довідників. Наприклад, Довідник. Навчальні заклади міста Києва;

2) періодичних видань. Для прикладу, газети “Освіта України”, “Освіта”, “Педагогічна газета”;

3) ресурсів глобальної інформаційної мережі Інтернет. Для прикладу, сайти кількох навчальних закладів України: Генічеська гімназія <http://www.gimnasia.genichesk.com.ua>, Гуманітарна гімназія “Гармонія” <http://www.harmony-gymnasia.kiev.ua>, Лицей інформаційних технологій м. Дніпропетровська <http://www.lit.dp.ua>, Києво-Печерський лицей “Лідер” <http://www.ort.kiev.ua>, Черкаський гуманітарно-правовий лицей <http://www.gplyceum.org.ua> та ін.

Використані джерела

1. Готовність учня до профільного навчання / упоряд. В. Рибалка; за заг. ред. С. Максименка, О. Главник. – К. : Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.

2. Нова редакції Концепції профільного навчання у старшій школі (наказ Міністерства освіти і науки України №854 від 11 вересня 2009 р.).

3. Про освіту: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/651-14>.

3.4.2. Індивідуальна освітня траєкторія старшокласника при виборі майбутнього профілю навчання та її побудова. Головні та резервні професійні плани

Прагнення старшокласника до найбільш раціонального професійного вибору обумовлюють уявний перебір ним можливих варіантів вибору професії, що пов'язано з багатьма об'єктивними та суб'єктивними обставинами. Цими обставинами можуть бути – конкурс при вступі у вищий навчальний заклад, тобто невідповідність самооцінки рівню загальноосвітньої підготовки і дійсного стану готовності до конкурсних іспитів, різноманітні життєві ситуації і ін. Підсумком цього процесу є складання головного та резервного планів – уявної послідовності дій, виконання яких дає змогу досягти бажаної мети (набуття визначеної професії). При зміні обставин, у ситуації, яка унеможливує реалізацію основного плану, обирається заздалегідь сформований резервний.

Сформулювати професійні плани хоча б на найближчий період “професійного старту” миттєво неможливо, тому цей творчий процес повинен бути тривалим та проходити ланку етапів:

1) орієнтоване планування (розглядаються важливість різних цілей, варіанти оволодіння професіями різних типів, майбутнього професійного росту);

2) організаційне планування (обмірковуються, перебираються, оцінюються умови, шляхи і засоби досягнення обраних цілей);

3) планування послідовності конкретних дій (що, коли, як буде зроблено для досягнення цілей);

4) перепланування і допланування (добудування і навіть перебудова життєвих планів відповідно до нових відомостей про професії, навчальні заклади, мінливих життєвих обставин).

Повна структура професійного плану за Є. Клімовим виглядає так:

1. Головна мета (у загальному вигляді ідеал життя і майбутньої діяльності):

- що я буду робити;
- яким буду, з ким буду, де буду;
- чого досягну.

2. Ланцюжок найближчих і більш віддалених конкретних цілей:

- перша сфера трудової діяльності, спеціальність, робота;
- чого і де навчатися;
- перша трудова посада після закінчення навчання;
- перспективи підвищення майстерності.

3. Шляхи і засоби досягнення найближчих цілей:

- вивчення довідкової літератури, самоосвіта;
- бесіди з однолітками, зі старшими за віком людьми, представниками

різних професій;

● відвідування підготовчих курсів для вступу у вищий чи спеціальний навчальний заклад.

4. Зовнішні умови (вплив соціального середовища):

● труднощі, можливі перешкоди, які можуть виникнути на шляху досягнення мети;

- можлива протидія тих або інших людей, життєвих обставин.

5. Внутрішні умови (власні можливості):

● стан здоров'я та його відповідність вимогам, які висуваються до обраної професії;

- найбільш виражена схильність до теоретичного або практичного навчання;

● наявність відповідних особистісних якостей, необхідних для роботи з обраної спеціальності.

6. Наявність резервних професійних планів (на випадок, якщо обставини унеможливають реалізацію основного професійного плану).

3.4.3. Екскурсія до навчальних закладів різних типів. Зустріч із випускниками, які закінчили різні профільні школи

У науковій літературі поняття “екскурсія” розглядається як дидактичний метод навчально-виховної роботи, який сприяє активному сприйняттю людиною нових знань, є важливою формою зв'язку школи із життям.

За змістом екскурсії бувають тематичними і комплексними. Залежно від мети та об'єктів вивчення розрізняють екскурсії виробничі, художні, краєзнавчі, наукові тощо.

Аналіз історико-педагогічних джерел, архівних матеріалів, протоколів засідань педагогічних рад у вітчизняному шкільництві доводить, що у другій половині ХІХ ст. практичними працівниками освіти багато уваги приділялось розробленню та впровадженню у практику нових форм навчання, таких як екскурсія. Визволяючись від схоластики, школа дбала про самостійність учнів у свідомому засвоєнні матеріалу, організацію безпосереднього знайомства з явищами життя. Так званий “екскурсійний метод” щодалі вживався не тільки з просвітницькою, але й виховною метою. Крім того, відносини вчителя під час таких екскурсій не мали нічого спільного з тією суворістю, яка мала місце в школі під час занять. Протягом екскурсії відкривалися широкі горизонти, учні опановували нові знання, закріплювали відоме, при цьому у них формувалися громадські почуття.

Варто відмітити, що шкільні екскурсії розпочались у 30-х роках ХІХ ст. у південних гімназіях, а саме: у сімферопольській класичній та реальній гімназіях, київських гімназіях, Сумській реальній школі, Катеринодарській міській школі, Тифлійській, Катеринославській й Житомирській гімназіях.

Авторитетний у цій справі педагог Б. Райков пропонував, щоб екскурсії були тісно пов'язані з тим матеріалом, який учні вивчали в класі, мали чітко визначену мету та програму. Педагог радив починати їх з метою “світознавства”, проводити спочатку на короткі дистанції, ставити не дуже складні завдання, добре підготувавши до цього дітей у класі.

Слід відзначити, що в 90-х роках ХІХ ст. почали поширюватися гуманітарні екскурсії з метою залучення учнів до свідомого громадського життя, досягнення розуміння зв'язку людського життя з природою, організації спостереження за діяльністю людини в різних напрямках. Педагог Д. Соколов поділив ці екскурсії на дві групи: антропогеографічну та історичну. До першої групи належать екскурсії економічні: огляд фабрик, заводів, майстерень, шахт, приватних промислових підприємств, господарських економік, портів, пароплавних і залізничних ліній, телеграфів, елеваторів, кооперативів, ярмарків, базарів, виставок тощо.

Український педагог Софія Русова також надавала цікаві й корисні поради щодо нових форм навчання. У своїй праці “Шкільні екскурсії та їх значення” вона звертала увагу на те, що в українських школах учні середніх та початкових класів зовсім не знають рідного краю. Педагог розробила орієнтовну програму таких екскурсій, наприклад: “Київ – це історичний пам'ятник”, “Шевченкова могила” та ін. Звертаючись до вчителів українських шкіл, вона зазначала, що проведення таких екскурсій сприяє всебічному розвитку дитини.

У практиці зарубіжної школи екскурсії значно краще організовувалися в Німеччині: у початковій школі були обов'язковими так звані мандрівки під керівництвом вчителя. На першому році навчання вони відбувалися щотижня,

на другому – обов’язково 5–6 екскурсій на рік, на третьому році обов’язкова зимова екскурсія від 8 до 12 години, щоб подивитися зимове життя природи.

Відомий французький педагог Бланжерон, будучи інспектором початкових класів, визнавав, що шкільні екскурсії дуже корисні для розвитку мовлення школярів, розширення їхніх знань з природознавства, розвитку здібностей спостерігати, робити порівняння і висновки. Педагог доводив, що початкові школи повинні якомога більше проводити мандрівок, які дають багато конкретного матеріалу для бесід та письмових робіт.

З часом у педагогічній практиці виробився певний план екскурсії для учнів, конкретні рекомендації щодо її проведення. Навчальні екскурсії є обов’язковими складовими навчально-виховного процесу. Вони передбачають створення необхідних умов для наближення змісту навчальних предметів до реального життя, спостереження та дослідження учнями явищ природи і процесів життєдіяльності суспільства, розширення світогляду школярів, формування у них необхідних компетенцій, посилення практичної та професійно-орієнтаційної спрямованості навчально-виховного процесу.

Статтею 16 Закону України “Про загальну середню освіту” передбачено кількість навчальних екскурсій. Зміст і форми організації, а також час їх проведення визначається адміністрацією навчального закладу. Керівникам навчальних закладів дозволяється вносити корективи до термінів проведення з урахуванням місцевих умов, специфіки та профілю навчальних закладів.

Структура навчального року охоплює орієнтовно час на проведення навчальних екскурсій у позаурочній діяльності.

Навчальні екскурсії проводяться для учнів 1–4 класів протягом чотирьох днів тривалістю не більше трьох академічних годин на день; навчальна практика та екскурсія для учнів 5–8 та 10 класів проводяться протягом 10 днів, у 5–6 класах – по три академічні години на день, у 7–8 класах – по три академічні години на день, у 10 класах – по п’ять академічних годин на день.

Екскурсії з учнями навчальних закладів можуть мати різну дидактичну мету та об’єкти. Екскурсії можуть бути випереджальними, тобто проводитись напередодні вивчення нової теми, тематичними – для поліпшення розуміння теми, що вивчається, та комплексними – з метою узагальнення знань і вмінь.

Методика проведення навчальної екскурсії передбачає такі етапи:

Підготовчий: до початку проведення кожної екскурсії вчителю слід добре вивчити об’єкт, ознайомитись зі спеціальною літературою за темою екскурсії, правильно її спланувати.

Напередодні екскурсії вчитель має ознайомити дітей з метою, планом її проведення, поставити ряд запитань, відповіді на які учні повинні отримати під час проведення заходу. З метою підвищення зацікавленості дітей екскурсією, сприяння розвитку їхньої ініціативи та самостійності можна запропонувати індивідуальні та групові завдання щодо вивчення окремих об’єктів, складання завдань, збирання колекційного матеріалу, підготовки звітного матеріалу. Обов’язковою умовою цього етапу є проведення цільового інструктажу з техніки безпеки, правил переходу чи проїзду до місця екскурсії.

Змістовно-організаційний: під час цього етапу відбувається навчальна діяльність, що передбачена планом екскурсії. Учні оглядають екскурсійні об'єкти, вчать спостерігати, робити замальовки, записувати необхідні відомості, розв'язувати завдання тощо.

Підсумковий: підбиття підсумків проведеної екскурсії, яке повинно здійснюватись залежно від віку школярів у різних формах:

- бесіди, під час яких з'ясовуються враження від екскурсії, обговорюються всі її етапи;
- конференції, під час яких учні звітують щодо виконання запропонованих завдань;
- диспуту, під час якого учні висловлюють власну думку;
- виставки колекцій, стіннівок, фотографій, малюнків тощо.

Напередодні проведення заходу наказом директора навчального закладу затверджується план екскурсії, погоджуються відповідальні особи та надається дозвіл на її проведення.

Якщо екскурсію передбачено змістом навчальної програми, то вона обліковується на відповідних сторінках навчальних предметів класного журналу та може оцінюватись вчителем.

Усі інші екскурсії, їхній зміст і дата проведення обліковуються на спеціально відведених сторінках класного журналу. Оцінювання навчальних досягнень учнів за результатами проведеної екскурсії здійснюється на розсуд вчителя.

Проведення навчальних екскурсій в усіх навчальних закладах різних типів спрямоване на розвиток пізнавальної діяльності учнів, залучення їх до пошукової роботи, поглиблення та систематизацію знань, умінь і навичок школярів, усвідомлення практичної складової навчальних курсів, формування міжпредметних зв'язків.

В інформаційному збірнику МОН України для програми “Людина і світ професій” рекомендовано такі екскурсії:

- екскурсії до різних видів навчальних закладів: професійно-технічних, військових;
- екскурсії на виробництво;
- екскурсії до служби зайнятості;
- екскурсії до аптеки;
- екскурсія до музею медицини;
- екскурсія до краєзнавчого музею;
- екскурсія до літературного музею;
- екскурсія до театрів;
- екскурсії до археологічних пам'яток;
- екскурсія до місцевого музею мистецтв тощо.

Батьки учнів зацікавлені у всебічному розвитку своїх дітей. По-перше, вони розуміють важливість отримання освіти сьогодні, велику роль самоосвіти, до якої, зокрема, спонукає клуб. По-друге, батьки усвідомлюють, що освіта – це не тільки академічні знання, але й усебічний розвиток особистості, який

забезпечується відвідуванням музеїв, галерей, історичних місць, пам'яток тощо. Звісно, не всі батьки можуть запропонувати це своїм дітям через зайнятість, а підтримати клубну ініціативу завжди раді.

Робота в клубі – це арена для розвитку ораторських здібностей, що є нагальним для майбутніх професіоналів. На звичайному уроці учень обмежений часом, програмами, темами тощо. У клубі учні самі можуть обирати для себе цікаві теми для наукових досліджень, форми захисту проектів і час їх презентації.

Проводяться спеціальні засідання клубу. Здебільшого вони святкові, приурочені до авторського або творчого вечора обдарованих дітей та молоді. Це засідання-свята відмінників, тематичні засідання, наприклад, присвячені екологічним питанням, правилам етикету тощо. Цінність засідань полягає в тому, що їх сценарії розробляються членами клубу самостійно. Дорослі виконують роль радників, наставників.

Цікавими стали клубні традиції. Наприклад, у деяких навчальних закладах кожного року відбувається урочистий прийом учнів-інтелектуалів 5 класу до юнацької секції, на яке запрошуються всі члени дитячої секції.

Захист проектів – одна з найцікавіших форм роботи інтелектуального клубу. Проекти можуть бути найрізноманітніші. При їх виконанні враховуються вікові особливості, творчі здібності, нахили учнів. Учні вивчають кращі зразки проектної діяльності й самі прагнуть досягти в роботі високої якості.

Моніторинг успішності членів клубу проводиться двічі на рік. Це уможливорює контроль учнями своїх досягнень, а в разі зниження результатів дає час на їх підвищення. За потреби організується консультативна допомога членам клубу.

Засідання-зустрічі з успішними людьми різних професій, випускниками школи, викладачами вищих навчальних закладів проводяться з метою професійної орієнтації учнів. Тільки людина, закохана у свою професію, може зацікавити, надихнути молодих до пошуку свого шляху у житті.

Мабуть найбільш улюбленими є виїзні засідання клубу, наприклад, до вищих навчальних закладів області та столиці. Учні не з розповідей можуть ознайомитися зі студентським життям, взяти участь у науковій конференції, почути про правила прийому та поставити запитання викладачам. Окрім того, обов'язковим є відвідування музеїв, культурних закладів міста.

Для підвищення ефективності роботи бажано залучати шкільного психолога. Його вплив допомагає учням глибше зрозуміти себе, визначитися з особливостями свого характеру, нахилами, здібностями. Діагностування професійних нахилів випускників дає змогу зробити правильний вибір майбутнього навчального закладу та професії. Поради психолога допомагають раціонально організувати робочий день, підготуватися до іспитів, зняти навантаження.

Робота психолога з батьками дозволяє останнім глибше зрозуміти своїх дітей.

Клубна діяльність – це творча форма спільної роботи батьків та школи. Якщо для того, щоб залучити батьків на батьківські збори вчителю треба докласти зусиль, то запрошення батьків на засідання клубу в батьківську вітальню – це запрошення на свято. Співпраця з батьками є обов'язковою в такому об'єднанні, як інтелектуальний клуб. Навантаження членів клубу в навчанні, в участі роботи школи більше, ніж в інших учнів. Без підтримки батьків не обійтися. Потрібно зустрічатися, щоб обговорити, яка роль відводиться батькам, чим вони можуть допомогти.

Використані джерела

1. Золотухіна С. Т. Нові, старі форми організації навчального процесу / С. Т. Золотухіна, О. І. Осипченко // Управління школою. – 2002. – № 6. – С. 7–8.
2. Зотова О. Організаційно-педагогічні форми та методи позаурочної роботи / О. Зотова // Рідна школа. – 2001. – № 6. – С. 11.
3. Копилиця М. В. Організація та методика проведення екскурсії / М. В. Копилиця. – К. : Основа, 2004. – С. 57–58.
4. Мельничук О. Сучасні моделі клубних закладів для учнівської молоді / О. Мельничук // Рідна школа. – 2001. – № 5. – С. 24–25.

3.4.4. Профільні проби. Захист обраного профілю. Уточнення, конкретизація, поглиблення знань про обраний профіль, перевірка правильності міркувань, що привели до такого вибору

Під терміном “профільна проба” розуміють таку форму навчально-практичної діяльності учнів, у процесі виконання якої перед ними виникає необхідність застосування знань відповідного циклу споріднених навчальних предметів, а результатом стає обов'язкове створення матеріального чи інформаційного продукту, який має прикладне значення і спрямований на його практичне застосування у навчальному процесі. Якісні характеристики цього продукту і рівень навчальних досягнень учня в процесі урочної та позаурочної навчально-практичної діяльності свідчать про його готовність до опанування тим чи іншим навчальним профілем.

Основою для проведення профільних проб може бути метод проектів. Цей метод орієнтований на самостійну діяльність учнів, що має комплексний характер і виконується протягом певного проміжку часу (від терміну окремого заняття до кількох місяців). Метод проектів припускає розв'язання деякої проблеми, яка передбачає, з одного боку, використання різноманітних засобів, а з іншого, інтегрування знань, умінь учнів з різних галузей науки, техніки і технології.

Основні вимоги до виконання проекту:

- наявність значущої у творчому плані проблеми, яка вимагає для її розв'язання дослідницького пошуку;
- визначеність мети;
- тематика проекту обирається і розробляється з ініціативи учнів;
- діяльність учнів може бути індивідуальною чи груповою;
- наявність сформованих базових знань та вмінь учнів, необхідних для роботи над проектом;

- чітка структурованість змісту проекту;
- визначене оформлення результатів виконаних проектів (представлення їх матеріальними об'єктами).

Основними етапами створення проекту можуть бути:

1. Визначення проблеми, мети та практичного значення її розв'язання.
2. Вибір команди для здійснення проекту, розподіл обов'язків, мотивація учасників.
3. Обговорення й обґрунтування шляхів та засобів розв'язання обраної проблеми, змісту окремих частин проекту.
4. Пошук джерел інформації, її збирання та аналіз.
5. Окреслення проблем, що не знайшли розв'язання у проекті.
6. Оформлення результатів.
7. Підготовка проекту до захисту.

Етапи подання й захисту:

1. Демонстрація проекту й розповідь про нього (не більше 6 хвилин).
2. Відповіді на питання (не більше 4 хвилин).

Оцінювання результатів профільної проби доцільно проводити у три стадії.

Перша стадія призначена для захисту учнями створених проектів та аналізу кожного з них. Захист складається з безпосередньої демонстрації проекту, доповіді та відповідей на питання. Тривалість демонстрації і доповіді може бути в межах 10 хвилин, а відповіді на питання 5 хвилин.

При демонстрації проекту враховується оригінальність ідеї, оформлення і використання наочних засобів. Якість доповіді визначається культурою мовлення, манерою поведінки та відчуттям часу. Після презентації проекту авторам ставляться запитання. Впевнені відповіді повинні позначатися повнотою, аргументованістю та переконливістю.

Орієнтовне коло питань може стосуватися послідовності роботи над проектом, окреслення джерел отримання інформації, надання переліку програмного забезпечення та засобів комп'ютерної техніки, які використовувалися, формулювання актуальності роботи тощо.

Відповіді на запитання можна оцінювати за повнотою, аргументованістю, переконаністю. Отже, загалом проект оцінюється за дев'ятьма наведеними вище критеріями (максимально дванадцять балів за критерій). Після отримання результатів за кожним із критеріїв визначається середній бал за кожен напрям, тобто за демонстрацію, доповідь і відповіді на запитання.

Виходячи з того, що максимальна кількість балів за проект 36, встановлюють такі рівні якості проекту: низький (0–18 балів), середній (19–27 балів), високий (28–36 балів) (табл. 1). Оцінювання може проводитися вчителем і тими учнями, які не брали участі у проекті.

Питання до проекту можуть бути такими:

1. Яка послідовність роботи над проектом?
2. З яких джерел була отримана інформація?
3. Які види комп'ютерної техніки і яке програмне забезпечення Ви використали?

4. Чим була цікава робота над проектом особисто для Вас?
5. Чи вважаєте Ви актуальною вашу роботу?
6. Яких труднощів Ви зазнали, працюючи над проектом?
7. Що вимагає доробки у проекті?
8. Які Ваші побажання самому собі?

Таблиця 1

Аркуш моніторингу захисту проекту

Прізвище та ім'я учня _____ Клас _____

Рівні	Критерії захисту проекту	Кількість балів	Середній бал
ДЕМОНСТРАЦІЯ	Оригінальність ідеї		
	Оформлення		
	Використання наочних засобів		
ДОПОВІДЬ	Культура мовлення		
	Манера поведінки		
	Відчуття часу		
	Вміння утримувати увагу слухачів		
ВІДПОВІДІ НА ЗАПИТАННЯ	Повнота		
	Аргументованість		
	Переконаність		
Сума балів			
Загальний рівень проекту низький (≤ 18), середній ($19 \leq n \leq 27$), високий (≥ 28)			

На другій стадії, для оцінювання результатів профільних проб учнів потрібно проаналізувати рівень їхніх досягнень з предметів, які є основою певного профілю, та ступінь їхньої навчальної активності у позаурочний час (відвідування факультативів, гуртків, курсів за вибором, наукових товариств, Малої академії наук, а також участь в олімпіадах).

Освітній рейтинг можна визначати у такій послідовності (табл. 2).

Спочатку знаходимо середнє арифметичне рівнів навчальних досягнень з основних навчальних предметів для певного профілю (наприклад, для природничо-математичного це українська мова та література, алгебра, геометрія, інформатика, фізика, трудове навчання).

Потім враховуємо, чи вивчав учень поглиблено предмети, що складають основу визначеного напрямку профільного навчання в старшій школі. Далі оцінюємо його участь у роботі факультативів (1 бал), гуртків (1 бал), наукових товариств (по 2 бали за кожне), Малої академії наук (по 2 бали), конкурсах і змаганнях у системі шкільних і позашкільних закладів (брав участь – 1 бал, призер – 3 бали, переможець – 5 балів), всеукраїнських і міжнародних олімпіадах (брав участь у I етапі – 1 бал, призер I етапу – 3 бали, переможець I етапу – 5 балів, брав

участь у II етапі – 2 бали, призер II етапу – 4 бали, переможець II етапу – 6 балів, брав участь у III етапі – 3 бали, призер III етапу – 5 балів, переможець III етапу – 7 балів, брав участь у IV етапі – 5 балів, призер IV етапу – 7 балів, переможець IV етапу – 9 балів, брав участь у міжнародній олімпіаді – 7 балів, призер міжнародної олімпіади – 9 балів, переможець міжнародної олімпіади – 11 балів).

Підсумовуємо результати. Отримане число відповідає освітньому рейтингу учня. Рекомендуємо встановити такі рівні освітнього рейтингу: низький (менше чи дорівнює 10 балів), середній (від 10 до 15 балів), високий (більше 15 балів).

Таблиця 2

**Аркуш обчислення загального освітнього рейтингу учня за I семестр
поточного навчального року**

(на прикладі вибору інформаційно-технологічного напрямку навчання)

Прізвище та ім'я учня _____ Клас _____

Напрямок навчальної діяльності		Складові напрямку	Кількість балів	Середній бал за напрям
Основні навчальні предмети для певного профілю (рівень навчальних досягнень)		Українська мова та література		
		Інформатика		
		Фізика		
		Алгебра		
		Геометрія		
		Трудове навчання		
		...		
Участь у роботі		факультативу (1 б.)		
		гуртка (1 б.)		
		наукового товариства (2 б.)		
		Малої академії наук (2 б.)		
І Конкурси і змагання	У системі шкільних закладів	брав участь (1 б.)		
		призер (3 б.)		
		переможець (5 б.)		
	У системі позашкільних закладів	брав участь (1 б.)		
		призер (3 б.)		
		переможець (5 б.)		
Всеукраїнські міжнародні олімпіади	I етап	брав участь (1 б.)		
		призер (3 б.)		
		переможець (5 б.)		
	II етап	брав участь (2 б.)		
		призер (4 б.)		
		переможець (6 б.)		

	III етап	брав участь (3 б.)		
		призер (5 б.)		
		переможець (7 б.)		
	VI етап	брав участь (5 б.)		
		призер (7 б.)		
		переможець (9 б.)		
	Міжнародна олімпіада	брав участь (7 б.)		
		призер (9 б.)		
		переможець (11 б.)		
Загалом				
Рівень освітнього рейтингу низький (≤ 10), середній ($11 \leq n \leq 15$), високий (> 15)				

На третій стадії, для підведення підсумків профільних проб потрібно проаналізувати профільний рейтинг кожного учня (табл. 3). Для розрахунків слід виходити з того, що кожен з рівнів захисту проекту та освітнього рейтингу дають відповідно низький 1 бал, середній 2 бали, високий 3 бали, а тому їх сума вказує відповідно на низький профільний рейтинг, якщо вона становить 2 бали, середній (3–4 бали), високий (5–6 балів).

Таблиця 3

Аркуш розрахунку профільного рейтингу учня

Прізвище та ім'я учня _____ Клас _____

Стадії профільної проби	Рівні		
	низький (1 бал)	середній (2 бали)	високий (3 бали)
Визначення рівня проекту			
Визначення рівня освітнього рейтингу			
Загальна кількість балів			
Профільний рейтинг низький (2 бали), середній (3–4 бали), високий (5–6 балів)			

Таким чином, профільний рейтинг учня показує рівень його готовності до опанування тим чи іншим напрямом профільного навчання у старшій школі.

Використані джерела

1. Мельничук В. П. Формування техніко-конструкторських знань і вмінь учнів сільської школи в позаурочний час : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.02 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2005. – 20 с.
2. Моргун В. Ф. Методика багатовимірного аналізу досягнень учня з метою профілювання та профорієнтації / В. Ф. Моргун ; АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти та ін. – Полтава, 1997. – 15 с.
3. Морзе Н. В. Метод проектів та підготовка вчителів до його використання / Н. В. Морзе // Збірник конспектів уроків за методиками розвитку критичного мислення. – Харків, 2002. – С. 56–59.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

ЛЮДИНА І СВІТ ПРОФЕСІЙ

Навчально-методичний посібник

Наукове редагування – О. В. Мельник
Літературне редагування – І. П. Білоцерківець
Обкладинка – І. І. Ткачук
Комп'ютерна верстка та макетування – О. В. Мельник

Підписано до друку 20. 03. 2015 р.

Формат 60x90 1/16.

Гарн. Times New Roman

Ум. друк. арк. 11, 37

Тираж 100.

Івано-Франківськ
вул. Височана, 18
Видавництво "НАІР"
(0342) 50-57-82, (050) 433-67-93
email: fedorynrr@rambler.ru

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців, виробників і розповсюджувачів видавничої продукції № 4191 від 12. 11. 2011 р.